

SOLIDARNOŚĆ. PODAJ DALEJ! PROGRAM EUROPEJSKI

Edukacja. Równość. Różnorodność

www.szkolazklasa.org.pl/programy/solidarnosc-podajdalej/



Erasmus+

Publikację opracowano na podstawie

**Jouons La Carte De La Fraternité, Édition Européenne
Dossier Pédagogique 2018, la Ligue de l'enseignement**

<https://laligue.org/jouons-carte-de-fraternite-edition-europeenne-2018/>

Autorzy i autorki tekstów w polskiej wersji językowej

Agata Łuczyńska, Malina Baranowska-Janusz, Alicja Pacewicz, Agnieszka Modzelewska

Dzięki uprzejmości POLITYKA Sp. z o.o. SKA, w publikacji wykorzystano tekst
Edwina Bendyka *Jeden za wszystkich*.

Zdjęcia

**Olmo Calvo, Marina Kelava, Agnieszka Pajączkowska,
Nadia Raymond, Flore-Aël Surun**

Konsultacje

Malina Baranowska-Janusz, Maja Branka, Małgorzata Leszko, Agnieszka Pajączkowska

Tłumaczenie

Agnieszka Modzelewska

Opieka merytoryczna

Agata Łuczyńska

Redakcja i korekta

Małgorzata Leszko

Skład

Dorota Grubek

SOLIDARNOŚĆ. PODAJ DALEJ! PROGRAM EUROPEJSKI

Zamów darmowe kartki pocztowe od Szkoły z Klasą!
www.szkolazklasa.org.pl

Edukacja na rzecz równości i różnorodności

PROJEKT PARTNERSKI

.....



SPIS TREŚCI

Wstęp	5
Opis akcji	6
Jak wysłać kartkę – krok po kroku	8
Solidarność. Podaj dalej!	10

KONTEKST

Solidarność i braterstwo	11
Jeden za wszystkich, wszyscy za jednego. Czy ta idea ma dzisiaj sens?	13
Łańcuch dyskryminacji	17
Czym jest stereotyp?	17
Czym są uprzedzenia?	18
Czym jest dyskryminacja?	18
Jak wygląda dyskryminacja	20
Edukacja na rzecz równości i różnorodności oraz edukacja przeciw uprzedzeniom	24
Słownik pojęć z zakresu równości i różnorodności	26
Narzędzia i pomysły	29
Ćwiczenia dodatkowe	31

ZASTOSOWANIE TEORII W PRAKTYCE

OBRAZY

Bigramy fotografów i fotografek	33
Czym jest rozumienie obrazów?	36
Elementy analizy fotografii	37
Glosariusz: rozumienie obrazu	46
Przykładowa sesja: wspólne oglądanie zdjęć	49
Przykładowa sesja: prowadzenie warsztatu fotograficznego	56
Narzędzia, pomysły i projekty	58
Pokazywanie zdjęć	59

PISANIE WIADOMOŚCI

Czym jest warsztat pisarski?	68
O czym pamiętać? Kwestia języka	70
Prowadzenie ćwiczenia pisarskiego z młodzieżą	71
Przykład haiku	73
Przykładowa sesja: warsztat pisarski	74
Ćwiczenia dodatkowe	78

PODSUMOWANIE I EWALUACJA AKCJI

Promocja i ewaluacja projektu: przykładowy komunikat prasowy	79
Podsumowanie i ewaluacja akcji w 2017 roku: Solidarność! Podaj dalej!	80

ŹRÓDŁA

Webliografia tematyczna	81
Bibliografia dla młodych	82
Filmografia tematyczna	83
Proponowane przedstawienia	84
Wystawy, festiwale, gry	85

WSTĘP

W Fundacji Szkoła z Klasą wierzymy, że dobra edukacja jest jednym z kluczowych elementów budujących otwarte, demokratyczne społeczeństwo. Ucząc młodych ludzi wzajemnego szacunku, otwartości na innych, codziennej życzliwości, pomagamy im stać się odpowiedzialnymi i świadomymi obywatelami i obywatelkami.

Edukacja artystyczna, w której mieszczą się różnorodne formy kontaktu odbiorcy ze sztuką – zarówno z obrazami, jak i ze słowem pisany – oraz refleksji nad kulturą, jest doskonałym narzędziem do kształtowania takiej właśnie odpowiedzialności i wrażliwości. Analizując obrazy i tworząc własne teksty, rozwijamy empatię oraz uczymy się dostrzegać różne punkty widzenia, rozumieć i nazywać emocje.

Dlatego też, kiedy francuska organizacja Liga Edukacji (la Ligue de l'enseignement) zwróciła się do nas z propozycją wspólnego projektu opartego na prostym geście solidarności: wysyłaniu przez młodych ludzi kartek pocztowych do nieznanym osobom – zdecydowaliśmy się bez wahania.



We Francji pomysł ten działa od piętnastu lat, a w tym roku do akcji dołączyły Polska, Hiszpania i Chorwacja. Nawiązaliśmy współpracę z artystami ze wszystkich krajów partnerskich projektu. Wybrane zdjęcia ich autorstwa staną się punktem wyjścia do rozmowy z młodzieżą – o uprzedzeniach i stereotypach oraz emocjach z nimi związanych.

Mamy nadzieję, że program *Solidarność. Podaj dalej!* zmieni nastawienie młodych ludzi – już teraz lub w dorosłym życiu. Liczymy na to, że będą gotowi dostrzegać i analizować własne uprzedzenia oraz stawiać im czoło; że będą bardziej skłonni do rozmowy z innymi, ciekawi i otwarci na drugiego człowieka.

Agata Łuczyńska
Fundacja Szkoła z Klasą



OPIS AKCJI



Akcja Solidarność. Podaj dalej! opiera się na prostym pomysśle: jest jak wysłanie listu w butelce. Już od 15 lat 21 marca, w Międzynarodowy Dzień Walki z Dyskryminacją Rasową*, dzieci i młodzież we Francji wysyłają kartki pocztowe do losowo wybranych osób. W 2018 roku do akcji po raz pierwszy dołączą szkoły z innych krajów, w tym z Polski.

Na pierwszej stronie kartek umieszczone są zdjęcia wybrane specjalnie z myślą o celu akcji, jakim jest zwiększanie świadomości różnorodności społecznej. Z kolei na drugiej stronie pocztówki uczestnicy zapisują własne wiadomości wyrażające solidarność, które tworzą podczas warsztatów pisarskich. Adresaci i adresatki mogą odpisać autorom i autorkom, wykorzystując załączoną kartkę zwrotną.

Odpowiedzi wysyłane są do organizatorów akcji, a stamtąd trafiają do młodych nadawców i nadawczyń. Fundacja Szkoła z Klasą wyśle za darmo gotowy zestaw kartek pocztowych każdej instytucji, która będzie zainteresowana udziałem w akcji.

Akcja, uwrażliwia dzieci i młodzież (a także odbiorców pocztówek) na różnorodność naszego społeczeństwa, zachęca też do refleksji nad własnymi poglądami oraz uprzedzeniami dotyczącymi statusu materialnego, stylów życia, migracji, różnych modeli rodziny, relacji międzypokoleniowych i wielu innych zagadnień.

Co roku w samej tylko Francji uczestnicy akcji wysyłają tysiące kartek do nieznajomych: w 2016 roku było ich sto tysięcy. Dzięki temu tworzą się niezwykle relacje oparte na dialogu i wrażliwości na drugiego człowieka. Sukces ten opiera się na zaangażowaniu **pedagożek i pedagogów**, którzy chcą podejmować z podopiecznymi tematy takie jak solidarność, równość i różnorodność.

Niniejszy podręcznik stworzyliśmy, by **wesprzeć osoby chcące włączyć się w akcję**.

CELE AKCJI

- ▲ **ZAANGAŻOWANIE MŁODYCH LUDZI W DYSKUSJĘ** o różnorodności społecznej, dyskryminacji i różnych perspektywach widzenia rzeczywistości.
- ▲ **POKAZANIE MŁODYM, JAK CZYTAĆ OBRAZY**, aby potrafili dostrzegać i interpretować sensy zawarte w przekazach wizualnych – wszechobecnych we współczesnym świecie.
- ▲ **ROZWIJANIE KRYTYCZNEGO MYŚLENIA I WYOBRAŹNI** przez dyskusję o wartościach, poglądach i emocjach. Właśnie do tych trzech elementów dzieci i młodzież odnoszą się w wiadomościach, które samodzielnie piszą i wysyłają.
- ▲ **ZASTOSOWANIE ZDOBYTEJ WIEDZY W PRAKTYCE** przez napisanie i wysłanie własnej wiadomości bezpośrednio do nieznajomego adresata. Działanie to zmniejsza dystans społeczny, buduje postawę zaangażowania oraz pomaga osobom uczestniczącym zrozumieć wartość solidarności, równości, sprawiedliwości i szacunku.
- ▲ **SKONTAKTOWANIE SIĘ Z INNYMI PRZEZ WŁASNORĘCZNIE NAPISANIE WIADOMOŚCI**, dzięki czemu powstaje wyjątkowa relacja i rośnie zainteresowanie omawianym tematem.
- ▲ **ZACHĘCANIE ADRESATÓW DO ODPOWIEDZI** i podzielenia się swoją opinią w wybrany sposób. Już sam fakt, że otrzymanie wiadomości wywołuje reakcję (wysłanie odpowiedzi), jest czymś pozytywnym!

**Warto pamiętać o tym, że to tylko jedno z wielu świąt, które możecie wykorzystać do pracy w uczniami i uczennicami jako okazję do wysyłania kartek. W poniższej tabelce znajdziecie wybór innych ważnych dat, które mogą stać się inspiracją do działania.*

DATA	OKAZJA
21 września	Międzynarodowy Dzień Pokoju
9 listopada	Dzień Walki z Faszyzmem i Antysemityzmem
16 listopada	Dzień Tolerancji
21 listopada	Dzień Życzliwości i Pozdrowień
10 grudnia	Dzień Praw Człowieka
18 grudnia	Międzynarodowy Dzień Migrantów
20 grudnia	Dzień Solidarności
27 stycznia	Dzień Dialogu z Islamem
20 lutego	Światowy Dzień Sprawiedliwości Społecznej
8 kwietnia	Międzynarodowy Dzień Romów
14 kwietnia	Dzień Ludzi Bezdomnych
24 kwietnia	Międzynarodowy Dzień Solidarności Młodzieży
29 kwietnia	Dzień Solidarności Międzypokoleniowej
5 maja	Dzień Walki z Dyskryminacją Osób Niepełnosprawnych
9 maja	Dzień Unii Europejskiej
17 maja	Międzynarodowy Dzień Przeciw Homofobii, Transfobii i Bifobii
21 maja	Światowy Dzień Różnorodności Kulturowej
20 czerwca	Światowy Dzień Uchodźcy

JAK WYŚLAĆ KARTKĘ – KROK PO KROKU

1. OGŁĄDANIE ZDJĘĆ I ROZMOWA O ICH PRZESŁANIU

Omówienie zdjęć i szczerza rozmowa na ich temat są punktem wyjścia do tworzenia przez uczniów wiadomości zamieszczanych później na kartkach pocztowych. Twoją rolą jako edukatora lub edukatorki jest przeprowadzenie zajęć w taki sposób, żeby młodzież mogła wymienić się poglądami, zmierzyć się z własnymi stereotypami i uprzedzeniami oraz figurą Obcego.



Pokazywanie zdjęć **s. 59**
SŁOWNIK POJĘĆ:
Glosariusz: rozumienie obrazu **s. 46**
PRZYKŁADOWA SESJA:
Wspólne oglądanie zdjęć **s. 49**

2. ZABAWA SŁOWAMI

Także w tym ćwiczeniu zdjęcie służy jako podpowiedź w procesie pisania. Istnieje wiele możliwych inspiracji do tworzenia własnych tekstów: emocje towarzyszące odbiorowi fotografii, dyskusja z rówieśnikami, osobiste historie i wartości. Twoim zadaniem jest uważne prowadzenie dzieci w trakcie zajęć z pisania tekstów oraz podczas prezentacji (dzielenia się gotowymi pracami). Warsztat pisarski stymuluje wyobraźnię i kreatywność młodych osób oraz daje im przestrzeń, w której mogą stworzyć niepowtarzalne, a zarazem uniwersalne przesłanie do innych. Wskazówki skonstruowane są w taki sposób, by pomóc uczniom i uczennicom w wyborze formy tekstu.



Czym jest warsztat pisarski? **s. 68**
Prowadzenie ćwiczenia pisarskiego z młodzieżą **s. 71**
Ćwiczenia dodatkowe **s. 78**

3. POSZUKIWANIE ADRESATÓW

Dzieci wybierają osoby, którym wyślą kartki, korzystając – jeśli to możliwe – z drukowanych książek teleadresowych. Mogą także w ogóle nie adresować swoich kartek i skorzystać ze wsparcia lokalnych oddziałów Poczty Polskiej: poprosić o wrzucenie kartek do losowo wybranych przez listonoszy skrzynek. Niezależnie od sposobu wyboru adresatów warto poświęcić chwilę na to, by dzieci wyobraziły sobie potencjalnego odbiorcę akcji. Wysiłek włożony w stworzenie mentalnego obrazu adresata (mimo że ten ostatni najprawdopodobniej pozostanie anonimowy) pomoże uczniom dostrzec wyjątkowość otaczających nas osób.

ODSETEK ODPOWIEDZI

Ważne, by przygotować młodych ludzi na to, że adresaci mogą nie odpowiedzieć na otrzymane wiadomości. Zazwyczaj na jedną klasę szkolną przypadają nie więcej niż dwie lub trzy odpowiedzi. Warto uświadomić dzieciom, że to i tak dużo. Wskaźnik odpowiedzi przy losowych wysyłkach na masową skalę zwykle wynosi poniżej jednego procenta! Indywidualne decyzje adresatów dotyczące tego, czy odpowiedzą nadawcom, w żadnym stopniu nie świadczą o wartości przeprowadzonej akcji. Warto też podkreślić zbiorowy wymiar działania: wiele osób zdobędzie nową wiedzę i świadomość, nawet jeśli nie będą mogli czy chciały odpowiedzieć. Czasami zdarza się też, że adresaci zwlekają z odpowiedzią kilka miesięcy.

4. PRZEPISANIE WIADOMOŚCI NA KARTKĘ POCZTOWĄ

Aby wiadomość zrobiła jak największe wrażenie, warto szczególną uwagę poświęcić estetyce pisania oraz zadbać o jasność przekazu. Nie należy jednak ograniczać ani narzucać formy wiadomości. Wszystkie konwencje są właściwe: rysunki, kaligrafia, ozdobne litery, kaligrama, kolaże itp.

Aby chronić dane osobowe nieletnich, upewnij się, że kartki podpisane są tylko pierwszym imieniem uczniów. Ważne jest jednak wskazanie klasy i szkoły – dzięki temu organizator projektu będzie mógł przesłać otrzymane odpowiedzi właściwym instytucjom.

5. WYSŁANIE KARTEK

Przed wysłaniem pocztówek można ponumerować znajdujące się na nich teksty: umożliwi to powiązanie ewentualnej odpowiedzi z konkretną wiadomością wysłaną przez ucznia lub uczennicę. Kartki, których używamy w projekcie, nie mają typowego formatu pocztówkowego; są składane na trzy części. Ważne więc, by przed wysłaniem kartek docisnąć linie zgięcia twardym przedmiotem, a nawet skleić krawędzie taśmą. Dzięki temu kartka nie rozklei się w drodze do adresata.

Przykładowy komunikat prasowy s. 79

Naklejenie znaczka (wystarczy najtańszy) jest zadaniem nadawcy. Zależnie od sytuacji zdobycie funduszy na znaczki może należeć do zadań osoby opiekującej się grupą; możliwa jest też sytuacja, w której każde z dzieci zdobywa znaczek we własnym zakresie. Jeśli sądzicie, że dla uczniów biorących udział w akcji może wiązać się to z trudnościami, zwróćcie się do organizatorów (Fundacji Szkoła z Klasą) o wsparcie i przesłanie odpowiedniej liczby znaczków. Jeśli chcecie nadać wysłaniu kartek wyjątkową oprawę, skontaktujcie się z urzędem pocztowym – być może jego naczelnik lub naczelniczka zgodzi się powitać klasę lub grupę na pocztce. Wszystkie odpowiedzi na wysłane kartki pocztowe będą spływać na adres polskiego organizatora programu, Fundacji Szkoła z Klasą. Fundacja odeśle szkołom i organizacjom wszystkie wiadomości zwrotne tak szybko, jak będzie to możliwe.

WZMACNIANIE PRZEKAZU AKCJI: KONTAKT Z LOKALNĄ PRASĄ

21 marca, w Międzynarodowy Dzień Walki z Dyskryminacją Rasową, warto skorzystać z okazji, by nagłośnić ideę tolerancji i solidarności. Jeśli lokalna prasa poświęci temu tematowi uwagę, przygotuje to miejscową społeczność na waszą akcję i wzmocni jej efekt, zwiększy też szanse na otrzymanie odpowiedzi. Jest to również okazja do poruszenia tematu równości i różnorodności. Na tydzień przed akcją warto wysłać do gazet komunikat prasowy i zaprosić dziennikarzy na wydarzenie, które zorganizujecie w dniu wysyłki. Lokalna prasa może obserwować i relacjonować także ostatnie przygotowania i nadawanie kartek na pocztce. Dobrze, gdy dzieci i młodzież mogą uczestniczyć w tych kontaktach – dzięki temu dowiedzą się więcej o roli oraz sposobie pracy mediów.

6. ODPOWIEDZI NA KARTKI I EWALUACJA DZIAŁANIA

Jeśli zdarzy się, że wasza grupa dostanie niewiele odpowiedzi, można potraktować to jako punkt wyjścia do dyskusji w klasie. Ważne jest, by wszyscy mogli wyrazić swoje emocje (także frustrację) oraz zadać pytania.

Dokument podsumowujący 2017 s. 80

Po zakończeniu akcji prosimy o przesłanie do Fundacji Szkoła z Klasą następujących informacji, które pozwolą podsumować wyniki projektu:

- * przykłady wysłanych tekstów (dwa lub trzy na grupę w zupełności wystarczą),
- * kopie artykułów z lokalnej prasy,
- * liczba wysłanych kartek pocztowych (pozwoli to prowadzić statystyki akcji w Polsce i określić jej wpływ).

Sz szczególnie ciekawe, poruszające i oryginalne teksty stworzone w ramach projektu *Solidarność. Podaj dalej!* mogą zostać opublikowane w prasie lokalnej lub krajowej, zamieszczone w mediach elektronicznych, pokazane na wystawach itd.

ADRES do wysyłania odpowiedzi

ADRES wybrany przez osobę uczestniczącą

ADRES Szkoły z Klasą

Tu wpisujemy TEKST stworzony przez osoby uczestniczące

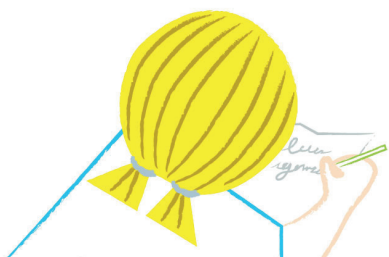
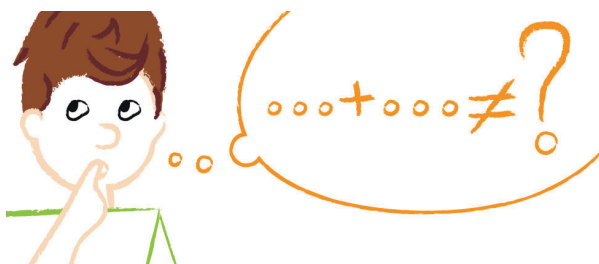
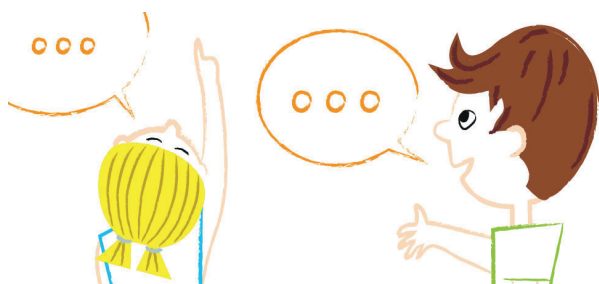
Tutaj powinno znaleźć się WYŁĄCZNIE pierwsze imię dziecka

SOLIDARNOŚĆ. PODAJ DALEJ!

PRZEWODNIK DLA UCZNIÓW I UCZENNIC – O PROJEKCIE KROK PO KROKU

PO CO WYSYLAĆ KARTKĘ?

Razem z pocztówką wysyłacie przekaz o solidarności z adresatem lub adresatką. Zapraszamy ich też do zastanowienia się nad swoim sposobem myślenia i poglądami oraz do działania na rzecz bardziej tolerancyjnego społeczeństwa.



1. OGLĄDAMY I ANALIZUJEMY ZDJĘCIA

Podczas warsztatu wspólnie przyjrzyjcie się z bliska sześciu zdjęciom, zastanówicie się nad nimi, będziecie dyskutować o swoich wrażeniach i poglądach, zadawać pytania, skupiać się na pracy fotografów i na tym, co chcieli przekazać. Dowiedziecie się, że zdjęcie można rozumieć na różne sposoby i że istnieje więcej niż jedna interpretacja fotografii.

2. ZASTANAWIAMY SIĘ, JAK POSTRZEGAMY INNYCH. BADAMY STEREOTYPY

Zapraszamy waszą grupę do refleksji na tematy poruszone przez autorkę lub autora zdjęć. Porozmawiacie o tym, jak postrzegacie innych ludzi i miejsca. Potem popracujemy nad stereotypami i uprzedzeniami, które mogą się przy tej okazji ujawnić.

- Czy wiecie, skąd wzięły się te myśli? Jakie doświadczenia, wiadomości, wartości i normy wpływają na wasze postrzeganie ludzi, miejsc, zdarzeń?
- Czy rozumiecie, skąd się biorą stereotypy i uprzedzenia, jakie czynniki wpływają na ich powstawanie? Dlaczego i w jaki sposób inni ludzie je wzmacniają?

3. PISZEMY WIADOMOŚCI

Następnie dostaniecie pocztówkę z jednym z sześciu zdjęć i napiszecie na ich odwrocie wiadomości do nieznanym adresatów. Pomogą wam w tym ćwiczenia, które wykonacie podczas warsztatu pisarskiego. Wykorzystując swoje pomysły, stworzycie brudnopisy, a następnie przepisze gotowe wiadomości na pocztówki. Możecie je też dowolnie ozdobić i pokolorować. Podpiszecie się tylko imionami.

4. WYSŁANIE KARTEK

Należy:

- złożyć kartkę tak, aby nie otworzyła się w drodze do adresata,
- zaadresować kartkę, wykorzystując książkę teled adresową, bądź ustalić z urzędem pocztowym, że listonosze dostarczą niezaadresowane kartki do losowo wybranych osób,
- nakleić znaczek i wysłać!

...A CO POTEM?

Zakończyliście najważniejszą część akcji: podzieliliście się swoim punktem widzenia i wysłaliście kartki w świat jak listy w butelce. Pamiętajcie, że czasem adresaci odpowiadają po jakimś czasie, czasami też nie odpowiadają wcale. **Jak myślicie, dlaczego tak się dzieje?**

SOLIDARNOŚĆ I BRATERSTWO

Alicja Pacewicz, Agata Łuczyńska

Projekt *Solidarność. Podaj dalej!* narodził się w 2002 roku we Francji, a jego oryginalny tytuł brzmi *Jouons la carte de la fraternité*, czyli w dosłownym tłumaczeniu „zagrajmy kartą braterstwa”. Dlaczego zatem w Polsce zdecydowaliśmy się na tytuł, który tak dalece odbiega od oryginału?

Według słownika języka polskiego „braterstwo” (franc. *fraternité*) ma dwa znaczenia: „więzy pokrewieństwa łączące synów jednych rodziców” lub „uczucia braterskie, oparte na zaufaniu, szczerości, przyjaźni, solidarności”. W języku potocznym pojęcie to jest w zasadzie nieobecne – szczególnie w znaczeniu, w którym zostało użyte we francuskiej nazwie projektu. Od czasów rewolucji francuskiej *fraternité* jest jedną z podstawowych kategorii życia publicznego we Francji. Oznacza nie tylko wzajemną życzliwość i troskę o drugiego człowieka, ale też traktowanie się nawzajem z szacunkiem, bliskość oraz ciekawość drugiej osoby.

W Polsce natomiast wyraz ten, jeśli już jest używany, występuje zwykle w kontekście historycznym (w odniesieniu do rewolucji francuskiej) albo militarnym (mówi się o „braterstwie krwi” czy „braterstwie broni”). Rodzą się też pytania: czy braterstwo dotyczy w równym stopniu synów i córek? czy dziewczyny mogą żywić do siebie braterskie uczucia, czy też są to raczej uczucia siostrzane?

Także druga część tytułu wymagała namysłu. We francuskim projekcie wykorzystano grę słów: wyrażenie „zagrać kartą” (*jouons la carte*) przywołuje skojarzenie zarówno z grą w karty, w której można postawić na jakąś kartę (zaryzykować, podjąć wyzwanie), jak i z wysyłaniem kartek pocztowych (*carte postale*). Tymczasem polskie słowo „zagrajmy” przenosi nas bardziej w świat zabawy, a karta i kartka to dwa różne słowa.

Ostatecznie zdecydowaliśmy się zastąpić „braterstwo” słowem niosącym w Polsce równie silny ładunek emocjonalny i znaczeniowy. Dlatego cały projekt zatytułowaliśmy *Solidarność. Podaj dalej!*, co w naszym przekonaniu jest dużo bliższe oryginalnemu przesłaniu niż dosłowne tłumaczenie nazwy akcji.

Solidarność to jedno z najważniejszych słów polskiego życia publicznego. Tak nazywał się niezależny związek zawodowy i masowy ruch społeczny, który zmienił dzieje Polski i Europy. Polsce przyniósł niepodległość i zmianę ustroju politycznego. Przyczynił się do upadku komunizmu także w innych krajach bloku wschodniego. Zapoczątkował pokojową europejską rewolucję, która zmieniła życie milionów ludzi. Ideałami ruchu Solidarności były demokracja, otwarte społeczeństwo, odpowiedzialność za innych, dialog.

I chociaż dzisiaj Solidarność w Polsce nie jest już kojarzona tak jednoznacznie, a w ciągu 25 lat od odzyskania suwerenności funkcjonowała w wielu kontekstach i zyskiwała nowe znaczenia, to wciąż słowo to niesie silny ładunek emocjonalny i najlepiej oddaje wartości, które są sednem naszego projektu.

Dla ruchu solidarnościowego bardzo ważne były także postulaty niwelowania nierówności społecznych. Tymczasem transformacja ustrojowa, choć przyniosła nam wolność i rozwój gospodarczy, doprowadziła także do zwiększenia rozwarstwienia ekonomicznego w społeczeństwie oraz przyczyniła się do tego, że wielu ludzi poczuło się zepchniętych na margines życia społecznego.

Wiele problemów związanych z nierównościami społecznymi, takich jak nierówny dostęp do usług medycznych i edukacyjnych, liczba osób (także dzieci) żyjących poniżej progu ubóstwa czy niedostateczna troska instytucji publicznych o tych, którzy znajdują się w trudnej sytuacji ekonomicznej, jest nadal aktualnych. Młodzi ludzie – zwłaszcza ci z słabiej rozwiniętych regionów Polski, wsi i małych miast – obawiają się o swoją przyszłość. Podejmują prace, które nie dają gwarancji stałego zatrudnienia ani możliwości uniezależnienia się od rodziców. Ten stan rzeczy pogłębiają stereotypy związane ze statusem społeczno-ekonomicznym.

Badania potwierdzają, że wielu Polaków nie czuje też solidarności z uchodźcami (IBRIS, czerwiec 2017) – ludźmi, którzy uciekają z własnych domów przed wojną lub prześladowaniami. Bezwiednie ulegamy lękowi podsycanemu przez populistycznych polityków i przez media, które przyciągają odbiorców, grając na takich emocjach jak lęk i nienawiść.

Polska nie stała się też niestety krajem wolnym od dyskryminacji ze względu na wiek, płeć, wyznanie, kolor skóry, narodowość czy orientację psychoseksualną. Ciągłe jest tu wiele do zrobienia, a stereotypy i uprzedzenia wobec innych same nie znikną. Jeśli nie kontaktujemy się i nie współpracujemy z tymi, których uważamy za Obcych, nie jesteśmy ich ciekawi, to podziały się pogłębiają: zamiast coraz bliżej jest nam do siebie coraz dalej, mimo że mieszkamy w jednym kraju, mieście, na jednej ulicy.

I oto mamy paradoks: w Polsce, kraju Solidarności, coraz bardziej oddalamy się od siebie nawzajem. Polaryzujemy się, przestajemy rozmawiać, interesować się innymi i próbować się porozumieć. Coraz trudniej żyje nam się obok siebie.

Dlatego w projekcie *Solidarność. Podaj dalej!* razem z młodymi ludźmi i ich nauczycielami oraz nauczycielkami stawiamy sobie pytania:

- Czy solidarność jest jeszcze potrzebna w dzisiejszych czasach?
- Czy Polska i Europa byłyby lepszymi miejscami, gdybyśmy byli bardziej solidarni?
- Jak sprawić, żebyśmy w codziennym życiu czuli się odpowiedzialni za siebie nawzajem i pomagali innym, mimo że wiele nas dzieli?
- Co musimy w sobie zmienić, żebyśmy byli bardziej otwarci na różnie definiowanych Obcych i by pierwszą reakcją na kontakt z innością była nie obawa czy niechęć, ale ciekawość i empatia?
- W jaki sposób zarazić ideą solidarności (braterstwa) innych?

Tym zagadnieniom poświęcony jest nasz projekt, w którym udział wezmą młodzi ludzie z różnych europejskich krajów: Francji, Chorwacji, Hiszpanii i Polski.

Liczymy, że doświadczenia wyniesione z projektu pomogą młodym ludziom dostrzec i przemyśleć wyzwania, z którymi mierzą się osoby spoza ich najbliższego otoczenia – w swoim państwie, ale też w innych krajach. Wierzmy też, że pozwolą młodzieży pogłębić rozumienie własnych dylematów i problemów oraz pokażą, jak lepiej sobie z nimi radzić.

Mamy nadzieję, że program *Solidarność. Podaj dalej!* zmieni nastawienie młodych ludzi – już teraz lub w dorosłym życiu. Że będą bardziej skłonni, by – zamiast czekać, aż ktoś inny (państwo, urząd, eksperci czy sąsiad) rozwiąże problemy lokalnej, narodowej i europejskiej wspólnoty – wziąć sprawy w swoje ręce. I że nie będą tego robić przeciwko innym, ale z troską o nich.

Wierzmy, że taka ponadnarodowa praca na rzecz solidarności w Europie jest dziś niezmiernie potrzebna.

JEDEN ZA WSZYSTKICH, WSZYSCY ZA JEDNEGO: CZY TA IDEA MA DZISIAJ SENS?

Edwin Bendyk © by POLITYKA Sp. z o.o. SKA

SOLIDARNOŚĆ W CZASACH ZARAŻY

Solidarność sprawia, że ludzie są w stanie żyć i działać razem. Dziś jednak, wobec nasilającego się kryzysu społecznego, kulturowego i gospodarczego, coraz częściej pada pytanie: czy solidarność nie jest pustym słowem w coraz bardziej zatomizowanym społeczeństwie?

Nie brakuje definicji solidarności. Józef Tischner, kapłan i filozof, w słynnej *Etyce solidarności*, przetłumaczonej na wiele języków, znaczenie słowa solidarność wyjaśnia, odwołując się do Ewangelii, w której Chrystus mówi: „jeden drugiego ciężary noście, a tak wypełnicie prawo Boże”. Socjolog Zygmunt Bauman z mniejszym patosem stwierdza, że „być solidarnym to tyle, co powodować się w swym myśleniu i postępkach zasadą jeden za wszystkich, wszyscy za jednego”, i przypomina, że zasadę obustronnej odpowiedzialności jednostki za grupę i grupy za jednostkę wprowadziła do obiegu pod nazwą *solidarité* francuska encyklopedia z 1765 roku.

Niedługo później zasada ta nabrała prawnego i politycznego znaczenia, gdy zamieniła się w artykuł 34 konstytucji Francji przyjętej w 1793 roku jako owoc rewolucji. Głosi on: „ciało społeczne doświadcza opresji, gdy jeden z jego członków jest opresjonowany”. W istocie jednak skrupulatni historycy idei, jak Hauke Brunkhorst, odnajdują rodowód pojęcia solidarności w epoce starożytnej, w prawie rzymskim, w którym oznaczało pierwotnie zbiorowe zobowiązanie, kiedy całość brała odpowiedzialność za jednostkę, np. w sytuacji zadłużenia.

Na podstawie żmudnej analizy Brunkhorst dochodzi do wniosku, że współczesne rozumienie solidarności czerpie z trzech źródeł: prawa rzymskiego, pogańsko-republikańskiej idei harmonii i przyjaźni obywatelskiej oraz z chrześcijańskiej *caritas*, idei braterstwa i miłości bliźniego. Można więc odnieść wrażenie, że trudno o lepiej ugruntowane pojęcie. Tymczasem Zygmunt Bauman, baczny obserwator i krytyk współczesności, stwierdza, że dziś solidarność jest słowem poszukującym ciała, pustym pojęciem, za którym nie stoi konkretna rzeczywistość społeczna.

WYCZERPANIE NADZIEI

Co się stało? Wszak 35 lat temu słowo „solidarność” brzmiało pełnym, donośnym dźwiękiem, skandowane w Stoczni Gdańskiej przez rzesze uczestników niezwykłego ruchu społecznego. Socjologowie wówczas pogubili się. Z ich analiz publikowanych jeszcze w 1979 roku wynikało, że komunizm w Polsce dokonał swego dzieła – więź społeczna uległa rozkładowi, zdolne do wspólnego działania społeczeństwo zastąpiła próżnia socjologiczna. Istniały tylko jednostki, rodziny i totalitarne państwo kontrolujące wszystkie aspekty wspólnotowego życia. Rok później to wszechmocne państwo ugiąć się musiało przed społeczeństwem, które nagle zaistniało pod niezwykłą postacią totalnego ruchu społecznego ze słowem „solidarność” na swym szyldzie.

Pojęcie totalnego ruchu społecznego ukuli francuscy socjologowie, którzy pod wodzą Alaina Touraine’a przybyli do Polski, by wspólnie z polskimi kolegami badać to niezwykle zjawisko połączenia powstania narodowego, zrywu robotniczego i rewolucji społecznej w jedną formę masowej organizacji, która w ciągu kilku miesięcy mogła się pochwalić 10 milionami uczestników. Polska Solidarność zaskoczyła, bo wybuchła akurat w momencie, gdy na Zachodzie wygasła już wiara w możliwość społecznej samoorganizacji i siłę ruchów społecznych.

Krzysztof Pomian, historyk i filozof, zapowiadał wiosną 1980 roku kryzys przyszłości. W głośnym eseju opublikowanym w magazynie „Le Débat” pisał o wyczerpaniu nadziei, której wyrazem była idea postępu i przekonanie, że możliwe jest dobre, sprawiedliwe, racjonalnie zorganizowane społeczeństwo. Nie były to już jedynie abstrakcyjne dywagacje, władzę w światowym centrum zaczęli bowiem przejmować politycy tacy jak Margaret Thatcher, głosząca przekonanie: *there is no such a thing as society* – coś takiego jak społeczeństwo nie istnieje. W tym kontekście polska Solidarność wybuchła wbrew logice dziejowej konieczności.

Komuniści ciągle jeszcze, choć z już coraz większą niepewnością maskowaną siłą, przekonywali, że nie ma alternatywy dla socjalizmu. Margaret Thatcher, do której szybko dołączył Ronald Reagan, dowodziła z kolei, że niechybne fiasko komunizmu to najlepszy dowód, iż nie ma alternatywy dla wolnorynkowego kapitalizmu.

Polska Solidarność w wydaniu z 1980 roku proponowała jednak alternatywę zarówno dla realnego socjalizmu, jak i wolnorynkowego kapitalizmu. Wizja Samorządnej Rzeczypospolitej nie miała wszakże szansy realizacji nie tylko dlatego, że bała się jej kremlowska gerontokracja. Nie zgadzała się ona także z ideologią nowego neoliberalnego kapitalizmu. Przypomniat o tym dobitnie kanadyjski filozof Charles Taylor w eseju *Kilka refleksji na temat solidarności* ogłoszonym w 2000 roku. Pisał w nim, że nie możemy odrzucić zasady solidarności, „gdyż odgrywa ona zbyt istotną rolę w całym projekcie nowoczesnej demokracji. Z drugiej jednak strony, nie jesteśmy w stanie żyć w zgodzie z nią”. Dlaczego? Bo grozi zasadzie gospodarczej efektywności. Charles Taylor, wyjaśniając klęskę solidarności, nie tylko w polskim, lecz w globalnym wydaniu, i nieubłaganą logikę, jaka do tej klęski wiodła, nie miał jednak też wątpliwości, jaką cenę przyjdzie za nią zapłacić: „Solidarność musi znaleźć jakiś wyraz, bo inaczej całkowicie utracimy legitymizację, a także – dodajmy – będziemy musieli żyć z ogłuszonym sumieniem, z głęboko stłumionym bólem duszy. Musimy jednak zaakceptować ograniczenia tego ideału, bo w przeciwnym razie zniszczymy maszynę rozwoju”.

ARCYPOLSKI FENOMEN

Dziś maszyna rozwoju w najlepszym wypadku buksuje w miejscu, a ekonomiści potwierdzają: wkroczyliśmy w epokę wielkiej stagnacji, bo wyczerpało się paliwo rozwoju – przyszłość, której gwarantem była nadzieja. Wyrazem tej nadziei z kolei była właśnie zasada solidarności. Zabijając ją, wbrew pozornie logicznej argumentacji Taylora, zamiast zwiększyć, zabilismy także możliwości rozwoju. Czy blakające się dziś po świecie pojęcie może jeszcze odnaleźć właściwe dla siebie ciało?

Uczestniczyłem w wielogodzinnych dyskusjach o tym problemie w Europejskim Centrum Solidarności, przygotowującym wystawę stałą upamiętniającą zryw 1980 roku i jego konsekwencje. Jak opowiedzieć o tym arcypolskim fenomenie, który stał się jednym z ważniejszych wydarzeń historii uniwersalnej i jednocześnie zainicjował proces, którego sukces – transformacja 1989 roku – oznaczał paradoksalnie, choć zgodnie z logiką wyłożoną przez Charlesa Taylora, klęskę założycielskiej idei?

Gdzie szukać wskazówek do rozwiązania tego dylematu? Najważniejszą podpowiedź dał Józef Tischner. W swej *Etyce* zwraca uwagę, że solidarność „nie jest ani pojęciem, ani gotową teorią etyczną, lecz ideą. Pojęcia tym się zazwyczaj charakteryzują, że dają się względnie łatwo zdefiniować, idee natomiast zawsze pozostają trochę nieokreślone. One są raczej wzorami rzeczy niż wyrazem ich faktycznego stanu”.

Inaczej rzecz ujmując, idei solidarności nie da się wyrazić za pomocą jednoznacznego opisu, można jedynie wyrazić gramatykę, za pomocą której ta idea ujawnia się w konkretnych wydarzeniach i procesach historycznych. Jednocześnie historia myśli społecznej podpowiada, by idei solidarności nie idealizować, bo nie wszystkie jej konkretne, dziejowe wyrazy mogą być źródłem zachwyty. Terror rewolucji francuskiej, dojrzewający pod koniec XIX wieku nacjonalizm i rodzące się na początku XX wieku totalitaryzmy także odwoływały się do idei solidarności, co w konsekwencji budziło trwogę wśród wielu myślicieli.

Simone Weil, filozofka francuska osobiście praktykująca solidarność na co dzień, tak pisała o samej idei: „Nie ma niczego bardziej przeciwnego przyjaźni niż solidarność, obojętnie czy chodzi o solidarność wynikającą z koleżeństwa, z osobistej sympatii lub przynależności do tego samego środowiska społecznego, do tego samego narodu czy też wyznania religijnego”. Weil panicznie bała się kolektywizmu, sytuacji, w której w zbiorowym *My* giną pojedyncze *Ja* i *Ty*. Zastanawiała się, czy i jak możliwe jest porozumienie ludzi jednocześnie równych i różnych. Znalazła odpowiedź filozoficzną, do której doprowadziła ją argumentacja matematyczna, odwołująca się do pitagorejskiej teorii o harmonii. Nie doczekała natomiast pozytywnej, praktycznej realizacji idei solidarności, jaką stało się po II wojnie światowej nowoczesne, demokratyczne państwo dobrobytu. To ono właśnie poprzez uznanie prawa wszystkich członków społeczeństwa do godnego życia i redystrybucję wytwarzanych wspólnie zasobów zgodnie z zasadą sprawiedliwości społecznej realizowało hasło „jeden za wszystkich, wszyscy za jednego”.

FABRYKI SOLIDARNOŚCI

Państwo dobrobytu, ten konkretny, historyczny wyraz idei solidarności, nie wzięło się jednak tylko z filozoficznej refleksji, choć jej znaczenia nie należy bagatelizować. Zygmunt Bauman przypomina o ważnym fenomenie społeczeństwa nowoczesnego, wynikającym ze struktury gospodarki opartej na przemyśle. Fabryki organizujące pracę tysięcy pracowników nie tylko produkowały dobra materialne. W procesie fabrycznej produkcji powstawało coś ważniejszego – więź społeczna oparta właśnie na zasadzie solidarności. Pracownicy wielkich zakładów pracy byli nie tylko, jak w filmie Charliego Chaplina *Dzisiejsze czasy*, trybami w produkcyjnej maszynie, lecz również poprzez wspólną pracę zyskiwali podmiotowość i zdolność do zbiorowego działania. To właśnie ta pracownicza solidarność i ukryta w niej siła zapewniały legitymację państwu dobrobytu. I ta pracownicza solidarność, ku zaskoczeniu całego świata, wyprodukowała również ruch społeczny Solidarność. Dziś jednak takich fabryk solidarności, przynajmniej w krajach rozwiniętych, już nie ma. Postfordowski model zarządzania polega na atomizacji środowiska pracy, zmieniała się sama gospodarka, która w coraz większym stopniu polega na usługach, a wytwarzanie wartości organizowane jest w globalne sieci elastycznej kooperacji i konkurencji. Za tym wszystkim stoi wspomniana przez Taylora bezwzględna zasada efektywności. Nie znajduje ona jednak zrównoważenia w postaci zbiorowej organizacji społeczeństwa w formie podobnej do zorganizowanych ruchów pracowniczych stabilizujących państwo dobrobytu. Owszem, co jakiś czas doświadczamy spektakularnych wybuchów solidarności: ruch Occupy Wall Street, arabska wiosna, ukraińska rewolucja godności. Gdy jednak uliczny karnawał się skończy, rzeczywistość wraca do wcześniejszego status quo lub nadchodzi katastrofa.

Chyba że popełniamy podobny błąd, jaki popełnili polscy socjologowie pod koniec lat 70., nie dostrzegając w socjologicznej próżni buzującej energii nadchodzącego wybuchu. Podobna wątpliwość popchnęła Paula de Beera i Ferry'ego Kostera do przeprowadzenia wielkich porównawczych badań mających odpowiedzieć, jak to rzeczywiście z tą solidarnością dziś jest. Bo narzekamy na atomizację, indywidualizację, upadek państwa dobrobytu i koniec społeczeństw, ludzie jednak ciągle tworzą formy życia społecznego i przynajmniej w krajach Unii Europejskiej czy szerzej rozumianego Zachodu, trudno mówić o anomii.

Wyniki swych studiów przedstawili w opublikowanej w 2009 roku książce *Być razem czy oddzielnie? (Sticking together or falling apart?)*. Okazało się, że zanik solidarności widać wszędzie, tylko nie w statystykach analiz społecznych: rośnie bowiem zaangażowanie w działalność wolontariacką, rosną kwoty ofiarowane na pomoc lokalną i międzynarodową, rośnie zaangażowanie w działalność społeczną i kulturalną. Dlaczego w takim razie te obiecujące i optymistyczne wskaźniki społeczne nie przekładają się na inicjatywy polityczne, które byłyby wyrazem ciągle żywej zasady solidarności? Wyjaśnienie tej zagadki można znaleźć w opracowaniu Aafke Komter *Solidarność społeczna i dar (Social solidarity and the gift)*. Holenderska socjolożka wyjaśnia, że cnota solidarności jako wyraz predyspozycji antropologicznej, charakterystycznej dla człowieka, nie wygasła. Nie zmieniliśmy się jako ludzie, zmieniło się jednak społeczeństwo i dziś należy mówić o solidarności posegmentowanej.

POTRZEBNI CELEBRYCI

Dziś w coraz mniejszym stopniu do realizacji aktów solidarności potrzebni są pośrednicy w postaci organizacji politycznych czy państwa; coraz częściej wyraża się ona w osobistym zaangażowaniu za pośrednictwem globalnych organizacji społecznych i sieci medialnych. Komter pozytywnie ocenia te zmiany, zwracając uwagę, że wcześniejsze formy solidarności „organicznej” wypracowane w epoce nowoczesnej były wyrazem konieczności, dziś solidarność posegmentowana jest wyrazem wolności i osobistego, nieprzymuszonego zaangażowania. Jeśli wziąć pod uwagę statystyki de Beera i Kostera, to trzeba przyznać, że optymizm Komter ma uzasadnienie: mimo że strukturalny przymus zmuszający do zaangażowania maleje, samo zaangażowanie nawet rośnie.

Obrazu dopełnia analiza Lilie Chouliaraki, opublikowana w 2013 roku książka *Ironiczny widz (The ironic spectator)*. Autorka jest badaczką procesów komunikacyjnych i przygląda się, jak ewoluowała ekspresja idei solidarności wraz z przemianami mediów i kultury popularnej. Za cezurę wskazuje 1985 roku i koncert Live Aid zorganizowany przez Boba Geldofa, który oglądały blisko dwa miliardy ludzi.

Wspomniana przez Komter antropologiczna predyspozycja do aktów solidarności dziś wyrażać się musi zgodnie z logiką spektaklu, jakim żywi się kultura popularna i globalne media. To właśnie takie wydarzenia, jak koncerty rockowe i bohaterowie celebryci, jak Geldof czy Bono, budują odpowiednie emocje, które skłaniają następnie do gestu solidarności: złożenia podpisu pod petycją, darowizny, udziału w wolontariacie, etycznej konsumpcji.

Chouliaraki bada rzeczywistość, jakiej Komter, de Beer i Koster jeszcze nie znali – świat mediów społecznościowych i solidarność w epoce Facebooka i Twittera. I odkrywa, że choć statystycznie poziom solidarności w świecie nie zmalał, to jednak w coraz większym stopniu jej akty mają autoreferencyjny charakter: kupujemy gumową opaskę na nadgarstek, idziemy na koncert, pijemy kawę fairtrade i składamy darowiznę na Polską Akcję Humanitarną, nie tyle by ulżyć cierpieniu odległego Innego, tylko by pokazać, jak sami cierpimy z powodu jego odległego cierpienia. Dziś, dzięki nowym mediom i masowej zindywidualizowanej komunikacji, osiągnęliśmy ideał: możemy jako ironiczni widzowie być na oczach świata solidarni sami z sobą.

Śmierć zatem idei mimo obiecujących statystyk? Warto oddać głos Zygmuntowi Baumanowi, który pisze: „No, więc tak, to prawda, nazbierało się niemało dowodów na to, że świat, w jakim wypadło nam żyć, a jaki na co dzień umyślnie czy bezwiednie czynami swymi odtwarzamy, gościnnością dla ludzkiej solidarności się nie popisuje. Ale i na to nie brak dowodów, że duch i łaknienie solidarności ową niegościnnością sfuszerowanego przez nas świata się nie zrażają i raz za razem, chyłkiem, ale uparcie, z wygnania powracają. Świadczą o tym kolejne epizody »solidarności wybuchowej« i coraz liczniejsze »karnawały solidarności« (na karnawałach celebруемy wszak to, czego brak w codziennej naszej rutynie najdotkliwiej i najboleśniej odczuwamy). Jak grzyby po deszczu mnożą się inicjatywy lokalne w rodzaju spółdzielczych ad hoc przedsięwzięć – choćby i o szczupłych na ogół rozmiarach i często krótkim żywocie. Na mnóstwo sposobów słowo »solidarność« szuka wytrwale ciała, jakim stać by się mogło. Szuka po omacku, ale przez to nie mniej gorliwie. I szukać gorliwie i żarliwie nie przestanie, póki nie znajdzie czego szuka”.

ŁAŃCUCH DYSKRYMINACJI



CZYM JEST STEREOTYP?

Stereotypy to rozpowszechnione w danej grupie opinie, przekonania, reprezentacje czy schematy poznawcze, dotyczące innych grup społecznych czy kulturowych.

Stereotypy są:

- ▲ **PROSTE:**
nadmiernie upraszczają świat i są nieskomplikowane w formie.
- ▲ **POWSZECHNE:**
mają społeczny charakter i są w mniejszym lub większym stopniu podzielane przez ogół.
- ▲ **NABYWANE:**
dziedziczone społecznie i kulturowo, przekazywane z pokolenia na pokolenie, zawierają uogólnione sądy; Inni, Obcy są bardzo różni od nas samych, często gorsi, ale bardzo podobni między sobą. Bardzo ogólna informacja o całej grupie ludzi przekładana jest na opinię o jednej osobie i odwrotnie.
- ▲ **TRWAŁE, SZTYWNE, TRUDNE DO ZMIANY:**
często niemożliwe do zweryfikowania, odporne na niezgodne z nimi informacje. Raz nabyte przekonanie, szczególnie w dzieciństwie, jest trudne do zmiany.



Oprac. na podstawie: *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*, red. M. Branka, D. Cieślukowska, Kraków 2010.
Dostępny w internecie: <http://www.idealzmiany.pl/publikacjeplik/Antydyskryminacja.pdf>

schemat myślowy generalizacja ogólniki
sztywne nabywane
trwałe stereotypy proste
powszechne opinie
komunały klisze frazesy przesady

CZYM SĄ UPRZEDZENIA?

Upředzenie to negatywna postawa wobec zdefiniowanej społecznie grupy i każdej osoby, która jest postrzegana jako jej członek lub członkini¹.

Według klasycznych znawców tematu (takich jak Gordon Allport) upředzenia oparte są zazwyczaj na stereotypach, które stanowią ich poznawczą podstawę. Upředzenia zawierają jednak także drugi kluczowy komponent – emocje. Element poznawczy (stereotyp) i afektywny (odczucie) mogą, lecz nie muszą występować razem. Zdarza się, że osoba żywi określone uczucie do pewnej grupy ludzi, mimo że nie potrafi opisać jej stereotypu. Antysemityzm jest jednym z przykładów upředzeń nie zawsze podbudowanych wiedzą, choćby nawet stereotypową.

 Oprac. na podstawie: *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*, red. M. Branka, D. Cieślukowska, Kraków 2010.
Dostępny w internecie: <http://www.idealzmiany.pl/publikacjeplik/Antydyskryminacja.pdf>

stereotypy postawa
niechęć nietolerancja
uczucia upředzenia emocje
grupy społeczne komponent poznawczy
uproszczenie opinie

CZYM JEST DYSKRYMINACJA?

Dyskryminacja to nierówne traktowanie ze względu na określone przesłanki, takie jak pochodzenie, płeć, niepełnosprawność itp. Może dotyczyć różnych obszarów życia: zatrudnienia (zarówno procesu rekrutacji, jak i możliwości awansu zawodowego), dostępu do mieszkań, towarów i usług, edukacji, a także zachowań przestrzeni publicznej.

rasizm seksizm
antysemityzm bezpośrednia
ableizm dyskryminacja pośrednia
orientacja seksualna islamofobia
ageizm klasizm romofobia

¹R. D. Ashmore, *Prejudice: Causes and cures* [w:] *Social psychology: social influence, attitude change, group processes, and prejudice*, red. B. E. Collins, Reading MA 1970.

W polskim kodeksie pracy istnieje 13 przesłanek prawnie chronionych, ze względu na które dyskryminacja jest zakazana.

Należą do nich: płeć, wiek, niepełnosprawność, rasa, religia, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkowa, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientacja seksualna, a także zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony albo w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy (*Kodeks pracy, Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 roku, Dz.U. z 1974 roku, nr 24, poz. 141 z późn. zm.*).

 Oprac. na podstawie: *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*, red. M. Branka, D. Cieślukowska, Kraków 2010.
Dostępny w internecie: <http://www.idealizmy.pl/publikacjeplik/Antydyskryminacja.pdf>

Dyskryminacja może przybierać różne formy, takie jak:

▲ DYSKRYMINACJA BEZPOŚREDNIA

O dyskryminacji bezpośredniej mówimy, kiedy konkretna osoba jest traktowana gorzej niż inna jednostka w porównywalnej sytuacji ze względu na jedną lub kilka cech prawnie chronionych.

Przykład:

Pracodawca odrzuca kandydaturę osoby ubiegającej się o pracę z powodu jej płci (pomimo porównywalnych lub wyższych kompetencji woli zatrudnić mężczyznę niż kobietę), niepełnosprawności, wyznania itp.

▲ DYSKRYMINACJA POŚREDNIA

Z dyskryminacją pośrednią mamy do czynienia, jeśli przepis, zasada, praktyka lub kryterium, choć wydają się neutralne, w praktyce mają negatywny wpływ na osoby należące do określonej grupy.

Przykład:

Wynajmujący mieszkanie wymaga wpisania do umowy numeru polskiego dowodu osobistego i nie zgadza się na zastąpienie go żadnym innym dokumentem. Tym samym uniemożliwia wynajęcie lokalu cudzoziemcom – nie wprost z powodu ich narodowości, ale ze względu na przyjętą zasadę, które nie mogą spełnić osoby bez polskiego obywatelstwa.

▲ MOLESTOWANIE

Molestowanie to niepożądane zachowanie, którego celem lub skutkiem jest naruszenie godności osoby oraz stworzenie nieśmielającej, wrogiej, poniżającej, upokarzającej lub uwłaczającej atmosfery. Zachowanie to jest motywowane niechęcią lub uprzedzeniami wobec konkretnej osoby noszącej cechę prawnie chronioną. Rodzajem molestowania i formą dyskryminacji ze względu na płeć jest molestowanie seksualne (niepożądane zachowania i wypowiedzi o charakterze seksualnym).

DOWIEDZ SIĘ WIĘCEJ

 *Równe traktowanie w zatrudnieniu* [online], Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 roku. Kodeks pracy (Dz.U. z 1974 roku, nr 24, poz. 141 z późn. zm.), rozdz. 2a [dostęp 28.10.2017]. Dostępny w internecie: <http://www.prawo.egospodarka.pl/kodeksy/kodeks-pracy/4-rozdzial-ii-a-rowne-traktowanie-w-zatrudnieniu.html>

@ Mam Prawo: www.mam-prawo.org

@ Stowarzyszenie Interwencji Prawnej: www.interwencjaprawna.pl

@ Helsinska Fundacja Praw Człowieka: www.hfhr.pl

@ Rzecznik Praw Obywatelskich: www.rpo.gov.pl

@ Portal wiedzy, definicje, opracowania, filmoteka: www.rownosc.info

Dyskryminacja w różnych formach (bezpośredniej i pośredniej) oraz na różnych poziomach (indywidualnym, instytucjonalnym i strukturalnym), może przybierać też specyficzne odmiany w odniesieniu do poszczególnych grup, tworząc zjawiska opisywane jako „izmy”.

„Izmy” (np. rasizm, seksizm) to złożenie różnych stereotypowych przekonań, uprzedzeń i dyskryminujących zachowań między grupami; zwykle „składają się z systemów idei, przekonań i opinii wyrażanych przez jedną grupę do innych i zazwyczaj są wplecione w jej strukturę społeczno-kulturową. Tworzą zatem pewną ideologię, którą można przekazywać z pokolenia na pokolenie”².

W następnych rozdziałach publikacji bardziej szczegółowo opisujemy wybrane „izmy”. Skupiamy się przy tym na tych postawach i przesłankach dyskryminacji, które wydają nam się szczególnie istotne w obecnej sytuacji społecznej w Polsce. Zdajemy sobie sprawę z tego, że wybór ten jest subiektywny, a także z konieczności upraszczania problemu dyskryminacji, pomijając chociażby kwestię dyskryminacji krzyżowej (np. krzyżowanie się uprzedzeń związanych z płcią z uprzedzeniami ze względu na stopień sprawności lub pochodzenie etniczne – niepełnosprawna kobieta, kobiety romskie). Mamy jednak nadzieję, że opis „izmów” pomoże uporządkować wiedzę dotyczącą uprzedzeń wobec konkretnych grup społecznych.

²D. Matsumoto, L. Juang, *Psychologia międzykulturowa*, s. 109.

JAK WYGLĄDA DYSKRYMINACJA

PRZEBIAWY DYSKRYMINACJI W ŻYCIU CODZIENNYM

SEKSIZM CODZIENNY

Seksizm to postawa dyskryminująca związana z płcią i przypisywanymi jej cechami. Może przybierać postać deprecjonujących uwag, zaczepek na ulicy, komentarzy dotyczących wyglądu, obelg, gróźb itp. „Seksizm codzienny” to określenie nazywające zachowania i poglądy rozpowszechnione w zwyczajnych sytuacjach (w przekazach reklamowych, w środowisku zawodowym czy w miejscach publicznych, na przykład na ulicy).

Z konsultacji przeprowadzonych przez Wysoką Radę ds. Równości Kobiet i Mężczyzn w marcu 2015 roku wynika, że „100% kobiet korzystających ze środków transportu zbiorowego padło ofiarą molestowania seksualnego lub ataku na tle seksualnym co najmniej raz w życiu, choć być może nie wiedzą, że właśnie tak określa się to, czego doświadczyły. Najbardziej narażone są młode kobiety. W ponad 50% przypadków pierwszy przypadek molestowania ma miejsce przed ukończeniem 18. roku życia”.

DOWIEDZ SIĘ WIĘCEJ



Fundacja Autonomia: www.autonomia.org.pl



Fundacja Feminoteka: www.feminoteka.pl



Fundacja Przestrzeń Kobiet: www.przestrzenkobiet.pl



Mamy Głos: www.mamyglos.weebly.com



Kongres Kobiet: www.kongreskobiet.pl



Porozumienie Kobiet 8 marca: www.manifa.org



Fundacja Przestrzeń Kobiet: www.przestrzenkobiet.pl



Dziewuchy Dziewuchom: www.dziewuchydziewuchom.pl



Codziennik Feministyczny: www.codziennikfeministyczny.pl



„Kosmos” – czasopismo dla dziewczynek

Aktualna sytuacja

13 kwietnia 2015 roku Polska ratyfikowała *Konwencję o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej*: dokument, który „uznaje strukturalny charakter przemocy wobec kobiet za przemoc ze względu na płeć, oraz fakt, że przemoc wobec kobiet stanowi jeden z podstawowych mechanizmów społecznych, za pomocą którego kobiety są spychane na podległą wobec mężczyzn pozycję”. Z drugiej jednak strony w ostatnich latach pojawiły się propozycje zmian prawnych, które w przekonaniu wielu osób uderzają w prawa kobiet. Przykładem może być tzw. ustawa antyaborcyjna, utrudnienie dostępu do antykoncepcji awaryjnej lub dyskusja wokół przepisów dotyczących opieki okołoporodowej. Jednocześnie organizacje pozarządowe zajmujące się przeciwdziałaniem dyskryminacji ze względu na płeć spotykają się z trudnościami, takimi jak wycofanie publicznego finansowania (sprawa Fundacji Autonomia z Krakowa).

Próby zmiany prawa zaowocowały oddolnymi inicjatywami kobiecymi, wyrażającymi sprzeciw wobec polityki dotyczącej spraw kobiet. Największym i najgłośniejszym z tych wydarzeń był Czarny Protest, zorganizowany 3 października 2016 roku przez grupy kobiece w całej Polsce. Na ulice wyszły dziesiątki tysięcy kobiet, a drugie tyle ubrało się tego dnia na czarno. Protest był relacjonowany w mediach na całym świecie.

OD HOMOFOBII DO LGBT-FOBII

Homofobia to uprzedzenie wobec osób homoseksualnych lub, w szerszym rozumieniu, nieheteronormatywnych. Wśród postaw dyskryminujących osoby LGBTQ (skrót określający lesbijki, gejów, osoby biseksualne, transpłciowe/ transeksualne oraz queer, z ang. *Lesbian Gay Bisexual Transsexual/Transgender Queer*), wyróżniamy także bifobię (uprzedzenie wobec osób biseksualnych) oraz transfobię (uprzedzenie wobec osób transpłciowych).

Dyskryminacja ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową to nierówne traktowanie – wykluczanie, ograniczenie lub faworyzowanie – w związku z prawdziwą bądź domniemaną orientacją seksualną lub poczuciem przynależności do określonej płci.

Przykładami tego rodzaju dyskryminacji są: odrzucenie, pomijanie w zatrudnieniu, wykluczenie i akty przemocy (słownej, fizycznej, niszczenie mienia) wobec osób LGBTQ lub postrzeganych jako takie; szczególnie osób, których wygląd i zachowanie nie odpowiadają „męskim” stereotypom dotyczącym mężczyzn i „kobięcym” stereotypom dotyczącym kobiet.



www.kph.org.pl

Homo-, bi- i transfobia oparte są na powiązaniu ról społecznych z płcią społeczno-kulturową, czyli na wizji świata, w której przedstawiciele i przedstawicielki określonej płci nie mogą odejść od ról uznawanych przez społeczeństwo za naturalne, różne i uzupełniające się. Role te skonstruowane są w ten sposób, by usprawiedliwiać podległość kobiet (postrzeganych jako słabsza płeć) wobec mężczyzn, a tym samym także ekonomiczną, psychiczną i symboliczną zależność kobiet. Widoczność par jednopłciowych, która podaje w wątpliwość rzekomo uniwersalne i konieczne uzupełnianie się płci, wywołuje silne reakcje osób homo-, bi- i transfobicznych, szczególnie heteroseksualnych mężczyzn, dla których oznacza utratę władzy lub zakwestionowanie ich wzorca męskości.


Chociaż Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne od 1973 roku nie uznaje już homoseksualności za zaburzenie psychiczne, Światowa Organizacja Zdrowia wprowadziła podobną zmianę dopiero 17 maja 1990 roku. Od tego czasu 17 maja każdego roku obchodzony jest Międzynarodowy Dzień Walki z Homofobią i Transfobią.


Aktualna sytuacja


Sytuacja prawna osób LGBT w Polsce nie zmieniła się od 2003 roku, kiedy w Kodeksie Pracy wprowadzono zakaz dyskryminacji ze względu na orientację seksualną. Jak dotąd jednak nie udało się doprowadzić do uznania orientacji psychoseksualnej za jedną z przesłanek przestępstw z nienawiści, uprościć procedury korekty (uzgodnienia) płci, a Polska, obok Bułgarii, Łotwy, Litwy, Rumuni i Słowacji, pozostaje na liście krajów UE, których prawo nie pozwala na związki i małżeństwa osób tej samej płci. Wyklucza to możliwość formalnego założenia w Polsce rodziny przez osoby homoseksualne, a także te osoby transpłciowe, które po uzgodnieniu płci chcą pozostać w małżeństwie zawartym przed korektą.

Jeśli chodzi o sytuację młodych osób LGBTQ (lub odbieranych jako takie) w szkołach, jest ona jeszcze gorsza. 7 września 2017 roku samobójstwo popełnił czternastoletni Kacper z Gorczyna. Jest to drugi nagłościony przez media przypadek – po historii Dominika z Bieżunia – młodej osoby, która w ostatnim czasie targnęła się na swoje życie na skutek homofobicznej przemocy rówieśniczej.

DOWIEDZ SIĘ WIĘCEJ

 M. Pogorzelska oraz uczniowie z Liceum Ogólnokształcącego w Kędzierzynie-Koźlu, *Homofobia w szkole – jestem przeciw. Działania antyhomofobiczne w przestrzeni szkolnej i w środowisku lokalnym* [w:] *Próbki, wykreje, wzorniki. Dobre praktyki Szkoły Tolerancji*, red. M. Dobiasz, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2016, [dostęp 18.10.2017]. Dostępny w internecie: <https://biblioteka.ceo.org.pl/sites/default/files/CEO%20szko%C5%82a%20tolerancji.pdf>

 M. Pogorzelska, *Razem przeciw homofobii – scenariusz lekcji* [online] Centrum Edukacji Obywatelskiej, [dostęp 18.11.2017]. Dostępny w internecie: <https://biblioteka.ceo.org.pl/szkola-tolerancji/m-pogorzelska-razem-przeciw-homofobii>

 *Lekcja równości. Jak prowadzić działania antydyskryminacyjne*, [online] red. J. Świerszcz, Kampania Przeciw Homofobii, Warszawa 2015 [dostęp 18.11.2017]. Dostępny w internecie: <https://kph.org.pl/wp-content/uploads/2015/05/lekcia-dzialania-www.pdf>

@ Kampania Przeciw Homofobii: www.kph.org.pl

@ Lambda: www.lambda.org.pl

@ Tęczowe Rodziny: www.teczowerodziny.org

@ Fundacja Transfuzja: www.tranfuzja.org

RASIZM

Nie sposób mówić o rasizmie bez odwołania się do słowa „rasa”. Koncepcja rasy wielokrotnie poddawana była dyskusji, a samo pojęcie ma wiele znaczeń i bywa mylnie rozumiane oraz używane.

W tradycyjnym, podręcznikowym znaczeniu ideologie rasistowskie dzielą ludzi na różne rasy, twierdząc, że podział ów jest uwarunkowany biologicznie i że rasy mają odmienne cechy umysłowe wynikające z genetyki (teza ta została jednoznacznie obalona przez naukowców). Ideologie te tworzą też hierarchię owych „biologicznych ras” – ta kolonialna praktyka była powszechna aż do drugiej wojny światowej. W szerszym rozumieniu termin rasizm dotyczy dyskryminacji grup etnicznych uznawanych za nienależące do „rasy białej” (czyli przede wszystkim do białych Europejczyków i Amerykanów) nie tylko ze względu na ich rzekome cechy biologiczne, ale także ze względu na ich przynależność kulturową i przypisywane im cechy, które podlegają ocenie, uznawane są za trudne lub niemożliwe do zmiany (definicja za Johannesem Zergerem).

Z prawnego punktu widzenia nie istnieje jedna, obowiązująca definicja rasizmu, jednak Kodeks karny (art. 256 i 257) zabrania nawoływania do nienawiści oraz publicznego znieważania z powodu przynależności rasowej. Dyskryminacja na tle rasowym to nierówne traktowanie, obraźliwe uwagi lub akty przemocy mające na celu poniżenie osoby na podstawie jej wyglądu (rozumianego jako „rasa”).

W polskim kontekście rasizm wiąże się często także z szerszym zjawiskiem: agresywnym nacjonalizmem, któremu towarzyszą silne postawy antyimigracyjne. Widać to chociażby na przykładzie wzrastającej niechęci wobec Ukraińców, którzy mimo przynależności do rzekomej „białej rasy” spotykają się często z uprzedzeniami ze strony Polaków.

 *Zakaz dyskryminacji pracowników* [online], Mam Prawo, [dostęp 18.11.2017]. Dostępny w internecie: <http://mam-prawo.org/opcje/jestem-cudzoziemcem-w-polsce/zagadnienia-ogolne/zakaz-dyskryminacji>

DOWIEDZ SIĘ WIĘCEJ

 D. Cieślakowska, *Rasizm* [online], Równość.info [dostęp 18.11.2017]. Dostępny w internecie: www.rownosc.info/dictionary/rasizm



Stowarzyszenie Nigdy Więcej: www.nigdywiecej.org

ABLEIZM (ang. *ableism*, *disableism*, *handicapism*), czyli dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność

Jest to przekonanie, że niepełnosprawność jest czymś negatywnym, co w miarę możliwości powinno być leczone, naprawiane lub eliminowane. Na ableizm składa się zestaw przekonań i zachowań, które zmierzają do różnego traktowania osoby ze względu na faktyczną bądź domniemaną niepełnosprawność. Na zjawisko dyskryminacji ze względu na stopień sprawności ogromny wpływ ma sposób, w jaki definiuje się samą niepełnosprawność.

Inaczej mówiąc, ableizm to przekonanie, że jednostki niepełnosprawne są gorsze i stoją niżej w hierarchii wartości niż osoby pełnosprawne; to postawa większości społeczeństwa pełnosprawnego w stosunku do niepełnosprawnej mniejszości, zabarwiona negatywnie na podstawie dyskryminujących stereotypów³.

Dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność jest obecnie jedną z głównych form wykluczenia w Polsce. Często ma miejsce w środkach transportu, mieszkalnictwie i dostępie do wypoczynku, ale najczęstsza jest na rynku pracy pomimo faktu, że Kodeks pracy zabrania dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność w zatrudnieniu.



Integracja: www.integracja.org

DOWIEDZ SIĘ WIĘCEJ



D. Gorajewska, *Fakty i mity o osobach z niepełnosprawnością* [online], Niepełnosprawni.pl [dostęp 18.11.2017]. Dostępny w internecie: http://www.niepelnosprawni.pl/files/www.niepelnosprawni.pl/public/rozne_pliki/fakty_i_mity_2009.pdf



Organizacje zrzeszone w Państwowym Funduszu Osób Niepełnosprawnych: <http://www.pfon.org/o-nas/organizacje-zrzeszone-w-pfon>



Stowarzyszenie Strefa Wenus z Milo: www.strefawenuszmilo.org



Chce się żyć reż. M. Pieprzycza, Polska 2013.



Fundacja Widzialni.org: www.widzialni.org

AGEIZM, czyli dyskryminacja ze względu na wiek

Ageizm, wiekizm (ang. *ageism*) to pojęcie oznaczające postawy oparte na stereotypach i uprzedzeniach odnoszących się do wieku danej osoby lub grupy osób. W literaturze przedmiotu określenie to bywa także utożsamiane z dyskryminacją ze względu na wiek.

Ageizm przybiera formę pojedynczych postaw i zachowań, praktyk związanych z dyskryminacją instytucjonalną, jak i dominującego wzoru relacji międzypokoleniowych.

Obszary, w których ludzie starsi doświadczają ageizmu, to przede wszystkim: dostęp do rynku pracy i warunki zatrudnienia (na etapie poszukiwania pracy, wykonywania jej oraz kończenia aktywności zawodowej); dostęp i jakość opieki zdrowotnej (brak dostępu lub odmowa do korzystania ze świadczeń służby zdrowia oraz niedostosowanie opieki zdrowotnej do potrzeb grupy wiekowej); dostęp do świadczeń pomocy społecznej; dostęp do dóbr i usług komercyjnych; wpływ na decyzje w sferze publicznej (także te bezpośrednio dotyczące osób starszych) i partycypacja społeczna; dostosowanie transportu i komunikacji publicznej; dostęp do usług świadczonych przez instytucje publiczne (oraz ich niższa jakość), dostęp do edukacji.

Ageizmowi towarzyszy często mechanizm autostereotypizacji, który w przypadku osób starszych powoduje zaniżone poczucie własnej wartości, rezygnację z przysługujących praw i możliwości rozwoju, a także pogodzenie się z gorszym traktowaniem.



http://www.bezuprzedzen.org/doc/Dyskryminacja_prawo_wiek.pdf

DOWIEDZ SIĘ WIĘCEJ



Dyskryminacja ze względu na wiek [online], Sieć Równości [dostęp 20.11.2017]. Dostępny w internecie: <http://www.siecrownosci.gov.pl/dyskryminacja-ze-wzgledu-na-wiek>



Senior.pl: www.senior.pl



Kobieta 50+: www.kobieta50plus.pl



Seniorzy w Akcji: www.seniorzyw akcji.pl



Co wiemy o dyskryminacji ze względu na wiek? Głos ekspertów, doświadczenia osób starszych, [online], red. B. Tokarz, Akademia Rozwoju Filantropii, Warszawa 2005.



Freechild Project: www.freechild.org



Pora umierać, reż. D. Kędzierzawska, Polska 2007.

³M. Peretiatkowicz-Czyż, P. Todys, *Ableizm* [online], Równość.info [dostęp 18.11.2017]. Dostępny w internecie: <http://rownosc.info/dictionary/ableizm>

ANTYSEMITYZM

Antysemityzm to, najprościej mówiąc, irracjonalna postawa niechęci lub nienawiści wobec Żydów, oparta na przesadach i uprzedzeniach.

Choć samo pojęcie skonstruował Wilhelm Marr dopiero w 1879 roku, to historia negatywnego stosunku do Żydów sięga czasów starożytnych.

Antysemityzm może być definiowany na bardzo wiele sposobów, ale w opracowaniach dominują dwa przewodnie rozróżnienia. Antysemityzm tradycyjny to postawa niechęci do Żydów opartej na przesłankach religijnych. Ten rodzaj antysemityzmu ma podłoże religijne i wynika z oskarżenia Żydów o zamordowanie Jezusa Chrystusa. W tym znaczeniu antysemityzm jest to irracjonalna, patologiczna wersja etnocentrycznego i religiocentrycznego antyjudajizmu, wywodzącego się z konfliktu chrześcijaństwa ze swoimi żydowskimi korzeniami, której skrajna postać umożliwiła Holocaust (zgodnie z tym myśleniem – karę za zabicie Jezusa).

Drugi rodzaj antysemityzmu to antysemityzm nowoczesny. W XIX wieku ukształtowała się ideologia antysemicka, w której uzasadnienie wrogości wobec Żydów przyniosły teorie rasowe końca XIX wieku oraz teorie spiskowe. W tym kontekście antysemityzm to ideologia i nurt polityczny opierający się o nienawiść do Żydów, jako rzekomo odrębnej rasy. Teorie rasistowskie dały uzasadnienie do eksterminacji Żydów w czasie II wojny światowej.

Centrum Badań nad Uprzedzeniami Uniwersytetu Warszawskiego w ramach antysemityzmu nowoczesnego wyróżnia antysemityzm wtórny (umniejszanie, obciążanie Żydów za Holocaust, a nawet zaprzeczanie Zagładzie) i spiskowy (wiara w grupowe, celowe i ukryte działania Żydów jako grupy, wiara w „spisek żydowski” jest najbardziej rozpowszechnioną formą antysemityzmu w Polsce⁴).

 A. Cała, *Antysemityzm* [hasło w:] *Encyklopedia socjologii*, Warszawa 1998, t. 1, s. 42-45. Zob. także L. Poliakov, *Historia antysemityzmu*, Kraków 2008. *Antysemityzm nie jest poglądem. Podręcznik dla edukatorów i edukatorek*, red. A. Makówka-Kwapisiewicz, Żydowskie Stowarzyszenie Czulent, Kraków 2016.

DOWIEDZ SIĘ WIĘCEJ

 Fundacja Forum Dialogu Między Narodami: www.dialog.org.pl

 Żydzi w Polsce: www.zydziwpolisce.edu.pl

 Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego: www.fodz.pl

 Kampania Używaj „żyda” poprawnie:

 *Cud Purymony*, reż. I. Cywińska, Polska 2000.

<http://mlodzinowoczesnikrk.wixsite.com/uzywajzydapoprawnie>

KLASIZM, czyli dyskryminacja ze względu na status ekonomiczno-społeczny

Uprzedzenia lub dyskryminacja związana z przynależnością do klasy (warstwy społeczno-ekonomicznej), na przykład uznawanie osób uczęszczających do prywatnych szkół za elitę, a uczniów szkół publicznych za gorzej wykształconych; hołdowanie przekonaniu o tym, że dany związek małżeński jest mezaliansem (małżeństwem między osobami pochodzącymi z różnych klas społecznych) i przekonanie, że jest to niestosowne.

Mamy wrażenie, że o tym rodzaju dyskryminacji mówi się bardzo mało, a jest jedną z najczęściej stosowanych oraz odczuwanych przez młodzież form dyskryminacji. Z badań przeprowadzonych przez Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej przedstawionych w raporcie *Dyskryminacja w szkole – obecność nieusprawiedliwiona* wynika, że status ekonomiczny – bieda, ubóstwo – pojawia się jako jedna z trzech najczęściej wymienianych przesłanek dyskryminacji w szkole wskazywanych przez młodzież (zaraz po orientacji seksualnej oraz pochodzeniu narodowym lub etnicznym).

DOWIEDZ SIĘ WIĘCEJ

 H. Gill-Piątek, H. Krzywonos, *Bieda – przewodnik dla dzieci*, Warszawa 2010.

 E. Tarkowska, „Nie masz kasy. Jesteś nikim”. O pogłębianiu nierówności przez szkołę, [w:] *Wychowanie. Pojęcia, procesy, konteksty*, red. M. Dudzikowa i M. Czerpaniak-Walczak, t. 4, Gdańsk 2008.

ISLAMOFOBIA

Islamofobia to strach i wynikająca z niego gotowość do dyskryminacji osób na podstawie faktycznej, przypuszczalnej lub zewnętrznie przypisanej przynależności do grupy muzułmanów. Jako pojęcie socjologiczne oznacza odrzucenie islamu oraz muzułmanów, szczególnie jako osób reprezentujących mniejszość w danym społeczeństwie.

Islamofobia może być rozumiana jako przemoc przeciwko muzułmanom i muzułmankom, przybierająca postać ataków fizycznych, werbalnych, niszczenia mienia (szczególnie majątku instytucji, meczetów, szkół, cmentarzy), dyskryminacji wobec muzułmanów (m.in. na rynku pracy, w dostępie do usług medycznych i edukacji), stereotypów w mediach, literaturze oraz codziennych konwersacjach⁵.

DOWIEDZ SIĘ WIĘCEJ

 V. Geisser, *Nowa islamofobia*, Warszawa 2009.

 *Dziewczyna w trampkach*, reż. H. Al-Mansour, Arabia Saudyjska 2012.

⁴ Antysemityzm nie jest poglądem. Podręcznik dla edukatorów i edukatorek, red. A. Makówka-Kwapisiewicz, Żydowskie Stowarzyszenie Czulent, Kraków 2016.

⁵ M. Symonowicz, D. Cieślakowska, E. Krawczyk, *Islamofobia* [w:] *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*, red. M. Branka, D. Cieślakowska, Kraków 2010.

EDUKACJA NA RZECZ RÓWNOŚCI I RÓŻNORODNOŚCI I EDUKACJA PRZECIW UPRZEDZENIOM

Dziś, w czasach rosnącej mobilności i otwartych granic, globalizacji, a jednocześnie polaryzacji poglądów, wzrastającej fali nacjonalizmu i odrodzenia skrajnie prawicowych ruchów w Europie, bardziej niż kiedykolwiek musimy połączyć siły i wspólnie upominać się o solidarność, równość i poszanowanie różnorodności, a także zwyczajne, ludzkie gesty przyjaźni. Choć Międzynarodowy Dzień Walki z Dyskryminacją Rasową obchodzony jest na całym świecie od ponad pięćdziesięciu lat, to najwyraźniej pół wieku zaangażowania to nadal za mało, by wprowadzić trwałą i głęboką zmianę postaw społecznych. W tym procesie szczególna rola przypada nam – edukatorom i edukatorkom – jako osobom pracującym z młodzieżą. Potrzeba nam edukacji, która zapobiegać będzie wykluczaniu i zamykaniu się na innych, edukacji przeciwko wszystkim rodzajom dyskryminacji. Kształtowanie wśród młodych osób otwartości, osłabianie uprzedzeń i zachowań dyskryminujących to trudna praca, która wymaga od nas refleksji, przyjrzenia się własnym postawom i zakwestionowania ich, zanim wesprzemy w tym procesie młodzież.

1. Reaguj na przejawy dyskryminacji

Mimo że wydaje się to trudne, staraj się **zawsze reagować na skrajne, krzywdzące opinie w klasie i szkole**. Bardzo ważne jest, by rozpoznawać i nazywać stereotypy, uprzedzenia, mowę nienawiści oraz nie pozostawiać ich bez reakcji – w przeciwnym razie ryzykujemy, że dyskryminujące poglądy zostaną uznawane za akceptowalne, a wykluczające zachowania będą traktowane jako norma, obniżając poczucie i poziom bezpieczeństwa w klasie (nie wiadomo, pod czyim adresem padnie kolejna obelga) oraz zaangażowanie w pracę. Staraj się reagować edukacyjnie, nie atakując personalnie uczniów i uczennic: „to, co dostrzegam w twojej wypowiedzi powoduje, że...”, „kiedy słyszę takie ostre stanowisko, to...”. Jeśli zdecydujesz się na silniejszą reakcję, **posługuj się językiem osobistym** – zamiast przywoływać abstrakcyjne reguły („nie wolno tak mówić”, „regulamin nie pozwala...”), do których trudno się odnieść, a których zasadność łatwo podważyć, mów od siebie („niepokoją mnie takie dowcipy, bo są krzywdzące”). To skraca dystans i sprawia, że osoba wyrażająca nienawistne opinie musi skonfrontować się z autentyczną reakcją wywołaną przez własne słowa lub działanie.

Dobrym rozwiązaniem jest udzielenie osobie posługującej się stereotypami, uprzedzeniami czy mową nienawiści informacji zwrotnej – w przypadku bardzo negatywnych lub nienawistnych komentarzy twoja reakcja może być bardziej złożona. Informacja zwrotna dotycząca mowy nienawiści może wyglądać w następujący sposób:

- zauważenie i nazwanie sytuacji („mówisz o tej grupie w bardzo stereotypowy/nienawistny/kategoryczny sposób”),
- pokazanie konsekwencji („to krzywdzi osoby w tej szkole”, „to powoduje, że nie zauważamy...”, „to narusza zasady rozmowy, na które się umówiliśmy”),
- nazwanie swoich uczuć („niepokoi mnie/martwi/zastanawia, co to znaczy, że się do tego odwołujesz”),
- jasny sprzeciw („nie chcę, żebyśmy rozmawiali w ten sposób”, „chcę, żebyśmy przestrzegali zasad, na które się umówiliśmy”, „nie ma zgody na dyskryminację w naszej klasie i szkole”).

Ważne, aby twoja reakcja była zdecydowana, konfrontująca wobec wypowiedzi, ale bezstronna wobec konkretnej osoby. **Oddziel osobę od problemu:** nie obrażaj, nie poniżaj sprawcy (nie mów: „tylko idiota tak mówi”). Nie oceniaj też na podstawie pojedynczej wypowiedzi („jesteś faszystą”). Być może osoba używająca takiego języka cytuje tylko zasłyszaną odpowiedź, być może testuje twoją reakcję, być może mowa nienawiści jest formą sprzeciwu wobec czegoś zupełnie innego, na co nie ma wpływu. Osoba poniżona przestaje się angażować – jej otwartość na zmianę postawy maleje. Daj szansę, postaw na edukację – dopytaj, jaka była intencja takiej wypowiedzi, np. „czy wiesz co to określenie oznacza? jeśli wiesz, że jest obraźliwe, to dlaczego je stosujesz? co chciałeś/chciałaś osiągnąć w ten sposób? jakie są konsekwencje używania takiego języka?”.

Udziel wsparcia osobom, których dotyczy mowa nienawiści. Jeśli mowa nienawiści wymierzona jest w tożsamość osób, które uczą się w tej klasie – udziel im wsparcia indywidualnie lub na forum. Możesz powiedzieć: „zapewniam wszystkich, że nie będziemy w ten sposób mówić o sobie nawzajem” lub (indywidualnie): „jeśli to będzie się powtarzać, zawsze możesz do mnie przyjść”, „nikt nie ma prawa mówić do ciebie w ten sposób”.

2. Uważaj na generalizacje, oddzielaj fakty od (stereotypowych) opinii

Jeśli prowadzimy z młodzieżą rozmowę o różnicach międzyludzkich i międzygrupowych, wcześniej czy później w wypowiedziach pojawi się kategoryzowanie. Grupy kategoryzowane są najczęściej na podstawie cechy wspólnej i różnicy wobec grupy alternatywnej, w opozycji: kobiety – mężczyźni, młodzi – starzy, Polacy – nie-Polacy. Jest to naturalna reakcja wynikająca z potrzeby określenia danej grupy, która postrzegana jest jako obca i o której osoby mówiące mogą mieć bardzo niewiele informacji. Dla zaspokojenia pierwszej potrzeby opisu wystarcza więc przypisanie ogólnych cech, dostarczających jakiegokolwiek wiedzy, czyli rozpoznawanie podobieństw i różnic oraz ich grupowanie w odrębne kategorie. Choć samo kategoryzowanie nie jest szkodliwe, a wręcz ułatwia nam codzienne funkcjonowanie, to jednak ten sam mechanizm odpowiada na powstawanie krzywdzących uogólnień – stereotypów.

Dlatego tak ważne jest, by osoba prowadząca świadoma była zagrożeń, które wiążą się z kategoryzowaniem, oraz reagowała na jego przejawy. Pierwszą, najważniejszą rzeczą jest nazwanie tego, co się dzieje, czyli ujawnienie **generalizacji** – podkreślenie, że wypowiedź jest uogólnieniem i pokazanie, jakie mogą być jej konsekwencje, („słyszę, jaką masz opinię w tej sprawie i jakie jest twoje stanowisko, obawiam się jedynie, że mówienie o tym w tak ogólny sposób utrudni nam rozmowę o...”). Pomocne będzie **sprowadzenie uogólnienia do indywidualnej opinii**, czyli przeformułowywanie generalizacji w rodzaju „wszyscy uchodźcy to...”, „przecież wszyscy wiedzą, że muzułmanie...” w taki sposób, by nadać im formę opinii czy przekonań, którymi de facto są („rozumiem, że takie jest twoje przekonanie o...”, „słyszę, że taka jest twoja opinia...”). Pomagaj w odróżnieniu faktów od opinii i osobistych przekonań, odwołuj się do rzetelnych i sprawdzonych źródeł wiedzy.

Zachęcaj też uczniów, by odwoływali się własnych lub wspólnych doświadczeń, co może być punktem zaczepienia do osobistej rozmowy i szczerzej wymiany opinii („co z twojego osobistego doświadczenia potwierdza tę opinię?” lub „czy masz choć jedno doświadczenie, które przeczy tej opinii?”).

Pamiętaj, stereotyp jest mechanizmem poznawczym – uogólniając, próbujemy poradzić sobie z nadmiarem informacji. To, że wszyscy kategoryzujemy i posługujemy się stereotypami, zwykle nie jest świadomym zabiegiem; nie wiąże go zatem z wiekiem, brakiem dojrzałości czy niską inteligencją. Ważne, by przyjąć wobec prostych i generalnych sądów swoich i innych postawę wątpliwą – skąd to wiem? czy na pewno tak jest? co pokazują badania? Czy możliwe, żeby grupę kilkudziesięciu milionów ludzi opisać jednym stwierdzeniem typu „wszyscy Polacy są...”?

3. Wzmacniaj głosy mniejszościowe oraz wspieraj różnorodność w klasie

Twórz przestrzeń, w której wszystkie dzieci w klasie mają szansę się wypowiedzieć, brać udział w aktywnościach i dzielić się umiejętnościami (ze szczególnym naciskiem na dzieci z grup mniejszościowych) w każdej sytuacji: podczas warsztatów integracyjnych, regularnych lekcji czy projektu szkolnego. Przez grupę mniejszościową rozumiemy w tym kontekście grupę z jakichś powodów nieuprzywilejowaną, niemającą siły przebicia.

Oznacza to m.in. docenianie nienormatywnych umiejętności i wykorzystywanie ich w zadaniach zespołowych (np. warunkiem wykonania zadania jest odczytanie instrukcji po niemiecku lub umiejętność przekładania przedmiotów pałeczkami do jedzenia – wówczas dzieci znające język niemiecki lub jadające na co dzień pałeczkami stają się zasobem zespołu). Proponujemy też rotacyjne wyznaczanie dzieci do roli liderkiej (sprawozdawcy zespołu, koordynatora lub koordynatorki zadania) na lekcji. Dbaj, by dzieci z grup mniejszościowych mogły wypowiadać się na lekcji w tym samym stopniu, co rówieśnicy. **Poświęć jak najwięcej czasu na aktywności, które budują relacje** między uczniami i uczennicami oraz pozwalają im lepiej się poznać. Są to m.in. zadania zespołowe, ćwiczenia nastawione na współpracę i umożliwiające integrację. Nie musisz poświęcać na to całej lekcji, jednak zajęcia powinny być zorganizowane tak, żeby umożliwiać dzieciom wzajemne poznawanie się – nawet kosztem liczby wykonanych zadań czy przekazanej wiedzy.

Zorganizuj warsztaty lub zajęcia integracyjne – budowanie więzi może stać się motywem przewodnim kilku, a nawet kilkunastu lekcji wychowawczych poświęconych tworzeniu przyjaznego, włączającego klimatu w klasie. Ważną perspektywą w organizacji takich zajęć może być uwzględnienie w scenariuszu zajęć hipotezy kontaktu Gordona Allporta, który określił jakie są warunki skutecznej współpracy w grupach, w których poziom uprzedzeń jest wysoki⁶.

4. Działaj edukacyjnie


Jeśli w klasie, z którą pracujesz, często wygłaszane są komentarze odwołujące się do stereotypów, dyskryminujące lub wręcz nienawistne, przyjrzyj się temu i poświęć na zajęciach więcej czasu na omówienie konkretnego tematu. Możesz zorganizować lekcję poświęconą mowie nienawiści⁷ i jej konsekwencjom, wolności wypowiedzi i jej granicom itp. Możesz też zająć się bardziej gruntowną pracą nad klimatem w klasie i przyjrzeć się temu, czy mowa nienawiści nie jest jakąś formą drzemającego w klasie konfliktu, wyrazem oporu wobec innej sprawy.

Poznaj fakty, którymi możesz się posłużyć – przed lekcją sprawdź aktualne dane dotyczące tematu, by móc zareagować na uogólniające wypowiedzi. Posługuj się nimi w niekonfrontacyjny sposób – prezentuj je klasie, a nie pojedynczej osobie, która wygłasza stereotypowe sądy; traktuj je jak wiedzę, która przyda się wszystkim, a nie broń w dyskusji z jednym uczniem czy uczennicą.


Pytaj o alternatywy: kiedy sprowadzisz już generalizację do indywidualnej opinii i doświadczenia, poproś o głosy będące jej przeciwwagą. Powiedz: „usłyszeliśmy takie opinie, a jakie są inne?” lub mocniej: „jak inaczej można myśleć o tej kwestii?”.


 M. Baranowska-Janusz, M. Borowska, E. Kielak, *Reagowanie w trakcie lekcji o uchodźcach*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2017.

..... DOWIEDZ SIĘ WIĘCEJ

 *Dyskryminacja w szkole – obecność nieusprawiedliwiona*, red. K. Gawlicz, P. Rudnicki, M. Starnawski, Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, Warszawa 2015.

 *Wielka nieobecna – edukacja antydyskryminacyjna*, red. M. Abramowicz, Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, Warszawa 2011.

 *Drama w edukacji o uchodźcach i uchodźczyniach. Scenariusze zajęć do pracy w szkołach*, red. M. Branka i D. Cieślukowska, Warszawa 2016.

 Wiele informacji na temat prowadzenia edukacji równościowej można znaleźć w publikacjach Towarzystwa Edukacji Antydyskryminacyjnej: Publikacje Towarzystwa Edukacji Obywatelskiej: <http://tea.org.pl/pl/SiteContent?item=publikacje>

⁶ O hipotezie kontaktu Allporta przeczytasz więcej w rozdziale *Nie ma nic bardziej praktycznego niż dobra teoria* Joanny Grzymały-Moszczyńskiej w publikacji *(Nie) warto się różnić. Dylematy i wyzwania metodologiczne w edukacji antydyskryminacyjnej*, red. M. Branka, D. Cieślukowska, J. Latkowska, Warszawa 2013.

⁷ Skorzystaj z otwartego kursu internetowego pt. *Miej oko na nienawiść*, CEO 2015.

SŁOWNIK POJĘĆ Z ZAKRESU RÓWNOŚCI I RÓŻNORODNOŚCI

AKULTURACJA

Ogół zjawisk zachodzących w wyniku stałego i bezpośredniego kontaktu jednostek i grup z odmienną kulturą, efektem są zmiany w wyjściowym modelu kulturowym jednej lub obu tych grup. J.W. Barry wyróżnił cztery możliwe strategie akulturacji: asymilacja, separacja, integracja, marginalizacja.

ANTYSEMITYZM

Termin ten pojawił się pierwszy raz w Niemczech pod koniec XIX wieku i opisywał wrogość wobec Żydów w ujęciu rasowym i pseudonaukowym – w odróżnieniu od wcześniejszego ujęcia religijno-kulturowego (anty-judaizm). W szerszym rozumieniu termin ten opisuje szczególną wrogość wobec osób uznawanych za Żydów, niezależnie od ich rzeczywistego pochodzenia. Współczesny antysemityzm przybiera też formę wypaczania wiedzy o Zagładzie, czy nawet zaprzeczania jej.

ASYMILACJA

Odrzucenie lub brak zainteresowania własną kulturą, czyli kulturą pochodzenia, przy jednoczesnym utożsamianiu się z nową kulturą, kulturą kraju przyjmującego. W skrajnym przypadku odrębność grupy wraz z jej kulturą zanika całkowicie.

DYSKRYMINACJA

Gorsze, krzywdzące, nierówne traktowanie ze względu na przynależność do określonej grupy, często wyróżnionej na podstawie cechy tożsamościowej, np. płeć, wiek, pochodzenie etniczne, orientacja seksualna, stan zdrowia. Dyskryminacja, będąca działaniem lub zaniechaniem działania, jest najczęściej konsekwencją uprzedzeń wobec danej grupy.

Dyskryminacją są m.in. praktyki ograniczające równy dostęp do miejsc, ról społecznych, statusu, zawodów itd. ze względu na społecznie skonstruowane cechy.

HOMOFOBIA

Homofobia oznacza wszelkie zachowania (wypowiedzi, praktyki, zachowania przemocowe itd.) polegające na odrzuceniu lub odmiennym traktowaniu osób, grup lub zachowań homoseksualnych (a także uznawanych za takie). W szerszym ujęciu mówi się o homofobii także w odniesieniu do osób nieheteronarmatywnych LGBTIQ (Lesbijki, Geje, Osoby Biseksualne, Transseksualne, Interseksualne, Queer).

INTEGRACJA

Szerzej termin ten opisuje złożony proces, poprzez który jednostki nabywają poczucie identyfikacji ze społecznością i jej wartościami. W kontekście strategii akulturacji integracja oznacza zachowanie i praktykowanie własnej kultury pochodzenia oraz jednocześnie bycie w kontakcie i czerpanie z kultury kraju przyjmującego. Strategia ta jest częsta u dzieci migrantów, które są dwujęzyczne, funkcjonują sprawnie w obu kulturach. W wymiarze międzygrupowym jest to proces dwustronny – wzajemnej wymiany i uczenia się.

ISLAMOFOBIA

Słowo „islamofobia” oznacza lęk przed islamem lub odrzucanie go, prowadzące do dyskryminacji, stygmatyzacji i wykluczenia muzułmanów i muzułmanek.

KOZIOŁ OFIARNY (TEORIA)

Nazwa tej teorii nawiązuje do jednej z form rytuału odkupienia obecnego w wielu kulturach. Mechanizm kozła ofiarnego polega na tym, że grupa, aby poradzić sobie w sytuacji kryzysu bądź zagrożenia, obwinia za tę sytuację „innych” (wewnętrznego lub zewnętrznego wroga). Przekonanie to staje się usprawiedliwieniem i uzasadnieniem agresji, której grupa większościowa dopuszcza się wobec kozła ofiarnego. Zjawisko to nigdy nie odbywa się w pełni świadomie: większość osób należących do grupy wykluczającej jest przekonana, że „wróg” jest zagrożeniem, wobec którego jedyną możliwą reakcją jest przemoc.

KSENOFOBIA

Pochodzi od greckiego słowa *xenos*, które oznacza obcego lub nieznanego. Jest to uczucie strachu i niechęć wobec grup uznawanych za obce.

MARGINALIZACJA

Utrata tożsamości kultury własnej przy jednoczesnym nieidentyfikowaniu się w nową kulturą. Szukanie identyfikacji w innych wymiarach niż kulturowe, np. subkultury.

MIĘDZYKULTUROWOŚĆ

Spotkanie kultur. Międzykulturowość to więcej niż most pomiędzy kulturami – to mieszanina różnych relacji kulturowych, nowa przestrzeń do interakcji między grupami i należącymi do nich osobami.

MIGRANT

Osoba, która opuszcza swój kraj pochodzenia, aby zamieszkać w kraju, którego obywatelstwa nie posiada. Słowo „imigrant” używane jest, by podkreślić perspektywę kraju docelowego, „emigrant” natomiast wskazuje na perspektywę kraju pochodzenia. Słowo „migrant” jest bardziej uniwersalne i obejmuje cały proces migracji.

MNIEJSZOŚCI

Mniejszości są wynikiem relacji społecznych. To grupy, które traktowane są inaczej, podlegają stygmatyzacji, dyskryminacji lub odrzuceniu w danym społeczeństwie. Mniejszość oznacza w tym przypadku nie tyle mniej liczącą część społeczeństwa, ale grupę o mniejszym, nierównym dostępie do władzy politycznej, społecznej, ekonomicznej, symbolicznej.

PŁEĆ SPOŁECZNO-KULTUROWA (GENDER)

Płeć biologiczna jest cechą fizyczną, związaną z różnicami między mężczyznami i kobietami. Płeć społeczno-kulturowa jest natomiast normą socjo-kulturową i polityczną, określającą, czym jest męskość i kobiecość, szczególnie w odniesieniu do ról społecznych i zachowań (zwyczajów, postaw itd.). Z płcią społeczno-kulturową łączą się koncepcje społecznej dynamiki władzy pomiędzy kategoriami, które wytwarza społeczeństwo (czyli mężczyznami i kobietami) oraz wewnątrz tych kategorii (na przykład pomiędzy tak zwanymi „męskimi mężczyznami” i „zniewieściałymi mężczyznami” albo między kobietami zajmującymi się domem a tymi pracującymi zawodowo).

POCHODZENIE ETNICZNE

Jest to poczucie wspólnego dziedzictwa oraz poczucie odrębności w stosunku do innych grup. Może dotyczyć języka, zwyczajów, podobieństw fizycznych lub wspólnego doświadczenia historycznego. Pojęcie to ma ogromne znaczenie społeczne i polityczne. Pochodzenie etniczne wiąże się z dziedzictwem socjokulturowym, co odróżnia je od pojęcia rasy (traktowanej jako zespół cech biologicznych i morfologicznych, związanych z pochodzeniem od wspólnych przodków).

RASIZM

Słowo „rasa” było regularnie używane od XVIII wieku, natomiast rasizm to pojęcie ukute na początku XX wieku, które popularność zyskało w latach 20. i 30. Rasizm oznacza praktyki, przekonania i wypowiedzi, które uprzywilejowują jedne grupy kosztem innych ze względu na ich przynależność do rzekomej „rasy”. W pseudonaukowym ujęciu rasistowskim przynależność rasowa błędnie wiązana jest z określonym potencjałem intelektualnym i cechami charakteru oraz moralnością. Przypisywanie owych cech jest wykorzystywane jako podstawa dyskryminacji i wykluczenia, które może obejmować m.in. segregację, przemoc fizyczną i słowną, odrzucenie.

Francuski socjolog Albert Memmi zaproponował jedną z bardziej znanych definicji rasizmu: „Rasizm jest zgeneralizowanym określaniem i wartościowaniem różnic – zarówno rzeczywistych, jak i wyobrażonych – służącym uzyskaniu przewagi przez mówiącego, a umniejszeniu atakowanego, co ma na celu usprawiedliwienie ataku albo posiadania przywilejów”. Klasyfikacja rasizm opiera się na przekonaniu, że istnieją rasy ludzi, które są biologicznie różne i bynajmniej nie równe – zarówno pod względem fizycznym, jak i intelektualnym.

RASIZM INSTYTUCJONALNY

Rasizm instytucjonalny obejmuje wszelkie procesy (procedury, przepisy prawne, praktyki) zachodzące w instytucjach, które bezpośrednio lub pośrednio dyskryminują, wykluczają lub stygmatyzują osoby należące do grup uznawanych za „rasy” (w szerszym ujęciu – także mniejszości etniczne).

Rasizm instytucjonalny to także określenie opisujące świadomy opór większości przeciwko zasadom demokratycznym.

RÓŻNORODNOŚĆ KULTUROWA

Różnorodność kulturowa to podejście, które uznaje i docenia istnienie różnych kultur.

W *Deklaracji UNESCO o różnorodności kulturowej* z 2001 roku po raz pierwszy w historii uznano różnorodność kulturową za wspólne dziedzictwo ludzkości, dodając, że jego ochrona jest imperatywem etycznym, nierozłącznym z szacunkiem dla ludzkiej godności.

Część socjologów i socjolożek korzysta z tej koncepcji, by opisywać istnienie różnych kultur w obrębie społeczności lub państwa narodowego.

SEKSIZM

Pojęcie ukute w USA w latach 60. XX wieku, zainspirowane słowem „rasizm”; obecnie jest powszechnie używane na całym świecie.

Konstrukcja tego słowa podkreśla analogię pomiędzy dominacją mężczyzn i dominacją rasową. W obu przypadkach widoczne różnice (kolor skóry lub organy płciowe i inne cechy fizyczne) służą jako uzasadnienie dyskryminacji i podporządkowania.

Według Marie-Josèphe Dhavernas i Liliane Kandel seksizm wyróżnia spośród innych systemów dyskryminacji i dominacji to, że dotyczy „ogromnej większości ideologicznych i kulturowych wytworów naszych społeczeństw”. Tworzy on „ambivalentny, podwójny obraz opresjonowanej grupy, który opiera się na dychotomii Madonny-nierządnicy”.

SEPARACJA (GETTOIZACJA)

Zachowanie własnej kultury pochodzenia, przy jednoczesnym odrzucaniu, bądź minimalizowaniu kontaktów z kulturą osiedlenia.

SPOŁECZNOŚĆ

W ogólnym rozumieniu społeczność to określenie grupy społecznej składającej się z osób mających wspólne cechy: styl życia, kulturę, język, zainteresowanie itp. Osoby te pracują wspólnie i dzielą poczucie przynależności do tej grupy.

Przykład: społeczność chińska w dużym mieście, społeczność artystów, wirtualne społeczności w internecie itp.

SPOŁECZNOŚĆ ZAMIERZONA

To grupa osób, która decyduje się wspólnie żyć i przestrzegać tych samych zasad.

Przykład: społeczność hipisowska, społeczność klaszorna itp.

TOŻSAMOŚĆ

W psychologii termin ten definiowany jest jako proces poznawczy i emocjonalny, poprzez który osoba zaczyna rozumieć i postrzegać samą siebie.

Z jednej strony w procesie kształtowania tożsamości mamy potrzebę odrębności, odróżniania się od innych (mówimy wówczas o tożsamości osobistej), z drugiej – potrzebę przynależności, bycia częścią grupy (mówimy wówczas o tożsamości grupowej, społecznej).

W przypadku tożsamości społecznej nie dotyczy ona tylko procesu samoidentyfikacji i odniesienia do danej grupy społecznej, ale także procesu kategoryzacji i postrzegania społecznego, co z kolei wiąże się z procesem stereotypizacji, uprzedzeń i dyskryminacji. A zatem pomimo postrzeganej przez innych przynależności do danej grupy, mogą się z tą grupą nie utożsamiać, nie uznawać jej za ważną dla siebie. Jednocześnie niezależnie od osobistych rozstrzygnięć i identyfikacji mogą doświadczać stereotypizacji czy dyskryminacji ze względu na przynależność do tej grupy.

UPRZEDZENIE

W swoim pierwotnym znaczeniu uprzedzenie to przyjęta z góry opinia używana w celu kategoryzowania, a nierzadko też odrzucenia danej osoby lub grupy. W szerszym znaczeniu słowo to obejmuje też proces krzywdzącej generalizacji w odniesieniu do określonej grupy.

Przykładem uprzedzeń jest np. rasizm, antysemityzm, seksizm, czy islamofobia.

DOWIEDZ SIĘ WIĘCEJ



Słownik, Równość.info: www.rownosc.info/dictionary



Słownik pojęć, Sieć Równości: <http://www.siecrownosci.gov.pl/sloownik-pojec/>

NARZĘDZIA I POMYSŁY

MATERIAŁY EDUKACYJNE Z BIBLIOTECZKI CENTRUM EDUKACJI OBYWATELSKIEJ:

Biblioteka materiałów edukacyjnych to strona zawierająca materiały o tematyce antydyskryminacyjnej, wielokulturowej i obywatelskiej, które powstały w ramach projektów CEO. Znajdziecie tam zarówno scenariusze lekcji oraz publikacje, jak i nagrania webinarów (spotkań eksperckich online).

<https://biblioteka.ceo.org.pl/szkola-tolerancji>

Blog Szkoły Tolerancji to platforma, na której nauczyciele i nauczycielki (Liderzy i Liderki Tolerancji) zamieszczają wpisy na temat współczesnych wyzwań związanych z edukacją antydyskryminacyjną i wielokulturową w szkole.

<https://blogiceo.nq.pl/dlatolerancji/>



Miej oko na nienawiść – otwarty kurs internetowy Centrum Edukacji Obywatelskiej na temat przeciwdziałania mowie nienawiści

Kurs powstał w ramach projektu *Nienawiść – jestem przeciw*, realizowanego we współpracy z Europejskim Centrum Wergelanda w ramach programu Obywatele dla Demokracji, finansowanego z Funduszy EOG. Kurs składa się z czterech modułów, w których poza konkretną wiedzą znajdują się praktyczne ćwiczenia, przykłady oraz inspiracje do działania.

<https://trudnytemat.ceo.org.pl/sites/trudnytemat.ceo.org.pl/files/polski/wolne.swf>



Próbki, wykroje, wzorniki. Dobre praktyki Szkoły Tolerancji, red. M. Dobiasz, Warszawa 2016

Publikacja zawiera propozycje działań oraz opis wybranych metod edukacji antydyskryminacyjnej sprawdzonych przez Liderów i Liderki Szkoły Tolerancji. Autorzy i autorki to doświadczeni nauczyciele i nauczycielki nominowani do Nagrody im. Ireny Sendlerowej „Za naprawianie świata” na przestrzeni kilkunastu lat. Materiały edukacyjne znajdujące się w publikacji pomagają wprowadzać elementy edukacji równościowej na lekcjach. Wśród tekstów znajdują się też wywiady inspirowane metodą żywej biblioteki, przeprowadzone przez młodzież z przedstawicielami różnych grup społecznych narażonych na dyskryminację.

<https://biblioteka.ceo.org.pl/sites/default/files/CEO%20szkola%20tolerancji.pdf>



Szkoła Tolerancji I. Przewodnik dla nauczycieli i nauczycielek – dobre praktyki edukacji antydyskryminacyjnej i wielokulturowej, red. M. Dobiasz, Warszawa 2017.

Publikacja zawiera dobre praktyki doświadczonych nauczycieli i nauczycielek, którzy wzięli udział w kursie e-coachingowym programu Szkoła Tolerancji. W czasie kilkumiesięcznego szkolenia dzielili się swoimi doświadczeniami i przemyśleniami na temat podejmowanych działań edukacyjnych. Celem podręcznika jest wyposażenie pedagogów i pedagożek w narzędzia przydatne w pracy na rzecz tolerancji z młodzieżą. Publikacja zawiera scenariusze lekcji, prezentacje multimedialne, propozycje metod diagnostycznych, przykłady działań uczniowskich realizowanych metodą projektu.

https://biblioteka.ceo.org.pl/sites/default/files/Szkoła%20Tolerancji_Przewodnik_dobre%20praktyki.pdf

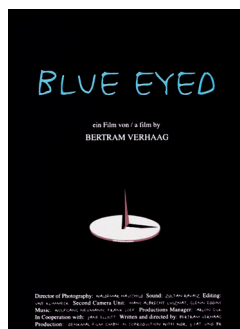


Wkręcenie w wielokulturowość, red. M. Baranowska- Janusz, Warszawa 2017

Publikacja zawiera scenariusze lekcji o wielokulturowości przeznaczone dla nauczycieli w szkołach podstawowych i gimnazjum, a także materiały metodyczne wspierające zarówno nauczycieli, jak i uczniów w pracy z filmem jako narzędziem edukacji wielokulturowej.

<https://wielokulturowe.ceo.org.pl/wkreceni-w-warszawe/aktualnosci/publikacja>

FILMY:



Narracje Migrantów **Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej**

Seria filmowa Narracje Migrantów składa się z krótkich filmów dokumentalnych. Ich narratorami i narratorkami są osoby, które na różne sposoby i z różnym skutkiem szukają dla siebie miejsca w Polsce. Słowo „migrant” w tytule nie odnosi się jednak do statusu prawnego, a raczej do sposobu bycia, mentalności, doświadczenia życiowego bohaterów i bohaterek filmów. Część z nich jest w Polsce tylko przejazdem, inni decydują się na dłuższy pobyt albo chcą się tutaj osiedlić, niektórzy tu się urodzili. Ważne jest to, że mają coś szczególnego do powiedzenia o tym, jak czują się w Polsce i w jaki sposób ją postrzegają.

<http://ffrs.org.pl/aktualne-dzialania/nm/>

Niebieskoocy **reż. B. Verhaag (1996)**

Film przedstawia przebieg doświadczenia, które w 1995 roku przeprowadziła Jane Elliott – aktywistka walcząca z rasizmem w Stanach Zjednoczonych.

Eksperyment polegał na podzieleniu osób uczestniczących w badaniu na dwie grupy według nieistotnej i mało zauważalnej cechy, jaką jest kolor oczu. Ludzie o niebieskich oczach zostali do celów badania uznani za grupę gorszą, mniej inteligentną i mniej wartościową. Jane Elliott deprymuje niebieskoocznych i poniża ich, by pokazać, z jakimi trudnościami boryka się na co dzień mniejszość afroamerykańska ze względu na ciemny kolor skóry. Przedstawia mechanizmy dyskryminacyjne, jakimi podświadomie posługują się przeciętni Amerykanie. Badanie trwa dwie i pół godziny, a większość uczestniczących w nim niebieskoocznych nie wytrzymuje złego traktowania. Film wzbogacony jest wypowiedziami Jane Elliott na temat jej działalności zwalczającej rasizm.

Źródło opisu: Filmweb

http://www.bezuprzedzen.org/doc/N_wyd3_web.pdf

Polecamy także stronę **równość.info**, na której w dziale Biblioteka znajdziesz 696 pozycje: scenariusze zajęć, książki, raporty, w tym 119 filmów poświęconych różnym wymiarom i przesłankom dyskryminacji.

www.rownosc.info

ĆWICZENIA DODATKOWE

ĆWICZENIE 1: Kilka definicji

CEL

Zrozumienie przez uczniów pojęć, aby mogli pełniej uczestniczyć w kolejnych ćwiczeniach związanych z tematyką równości i różnorodności.

OSOBY UCZESTNICZĄCE

Uczniowie szkół podstawowych lub średnich

INSTRUKCJE DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Poproś uczennice i uczniów, by **przeczytali** poniższe definicje i **połączyli** każdą z nich z odpowiednim pojęciem. **Przedyskutujcie** terminy i ich definicje na forum, **podając** przykłady.

GENERALIZACJA	<input type="radio"/>	<input type="checkbox"/>	Negatywna ocena i emocje wobec innych wynikające z ich przynależności do jakiejś grupy, pozbawione podstaw i dowodów.
PATRIARCHAT	<input type="radio"/>	<input type="checkbox"/>	Ideologia oparta na przekonaniu, że mężczyźni mają przewagę nad kobietami i w związku z tym przysługują im przywileje i autorytet.
UPRZEDZENIE	<input type="radio"/>	<input type="checkbox"/>	Uproszczone przekonanie i postrzeganie jakiejś osoby, oparte na jej przynależności do określonej grupy.
STEREOTYP	<input type="radio"/>	<input type="checkbox"/>	Postawa polegająca na niechęci i/lub wrogości wobec Żydów.
RASIZM	<input type="radio"/>	<input type="checkbox"/>	Upraszczające twierdzenie lub opinia (w odróżnieniu od faktów) na temat jakiegoś zjawiska (np. grupy osób) oparte na pojedynczych doświadczeniach lub sytuacjach.
MIZOGINIA	<input type="radio"/>	<input type="checkbox"/>	Nienawiść i pogarda wobec kobiet.
HOMOFOBIA	<input type="radio"/>	<input type="checkbox"/>	Gorsze, krzywdzące, nierówne traktowanie ze względu na przynależność do określonej grupy, często wyróżnionej na podstawie cechy tożsamościowej, np. płeć, wiek, pochodzenie etniczne, orientacja seksualna, stan zdrowia.
ANTYSEMITYZM	<input type="radio"/>	<input type="checkbox"/>	Wszystkie uprzedzenia, postawy, osądy i zachowania mające negatywny wpływ na osoby homoseksualne.
DYSKRYMINACJA	<input type="radio"/>	<input type="checkbox"/>	Ideologia oparta na przekonaniu, że istnieje hierarchia między grupami osób, „rasami”, także zachowania wynikające z tej ideologii.

ĆWICZENIE 2: Stereotypy i uprzedzenia

CEL

Zbadanie sytuacji, w której pojawiają się uprzedzenia.

OSOBY UCZESTNICZĄCE

Uczniowie szkół podstawowych lub średnich

INSTRUKCJE

Podziel grupę na mniejsze, przynajmniej czteroosobowe zespoły.

Poproś grupy o przeczytanie tekstu.

Następnie **poproś wszystkie osoby uczestniczące o spisanie** listy uprzedzeń, z którymi spotykają się na co dzień. Potem uczniowie porównują te uprzedzenia w małej grupie.

Na zakończenie poproś każdą grupę o podzielenie się wrażeniami w krótkiej dyskusji.

TEKST DO REFLEKSJI: Złodziejka

Sonia jest nowa w naszej klasie. Zna ją kuzyn Marysi – mojej koleżanki. To on ostatnio powiedział nam: „Sonia jest miła. Jest też zabawna. Zdaje mi się, że jej tato jest Cyganem, ma taką ciemną karnację. Myślę, że Sonia lubi czasem ukraść jakiś drobiazg ze sklepu”.

Po tygodniu Sonia została częścią naszej paczki. Naprawdę ją lubimy. Pewnego dnia Dawid nie mógł znaleźć długopisu. Szukał go wszędzie, aż w końcu powiedział: „Na pewno ktoś mi go ukradł”. Wszyscy zastanawiali się, kto mógł to zrobić. Szybko pojawiła się plotka, że była to ta nowa, Sonia. Wkrótce wszyscy ją podejrzewali. Sonia mówiła, że jest niewinna, ale nie wierzył jej nikt poza Marysią, Emilią i mną – trzema dziewczynami z naszej paczki. Ale nie odważyliśmy się bronić Soni. Podczas przerw siedziała sama. Dwa dni później Dawid znalazł długopis. Zostawił go w domu.

ZASTOSOWANIE

Tekst pokazuje, jaką szkodę może wyrządzić twierdzenie dotyczące jakiejś osoby ze względu na jej przynależność do danej grupy. **Takie twierdzenie nazywamy uprzedzeniem.**

Upředzenie to negatywny stosunek do innych mimo braku racjonalnych podstaw i dowodów. To osądzanie osoby (lub całej grupy) i wyrobienie sobie o niej negatywnej opinii przed jej poznanie; tymczasowy osąd, który formułujemy z góry, interpretując i upraszczając to, co widzimy i słyszymy.

Przykład: Skoro lubi chodzić na mecze, to na pewno jest kibolem, a skoro tak, pewnie jest agresywny.

Stereotyp to przekonanie, że osoba posiada jakąś cechę, ponieważ należy do jakiejś grupy. Nie musi być negatywny, co nie zmienia faktu, że może być krzywdzący – choćby dla osób, które nie posiadają jakiejś cechy i czują się przez to wykluczone..

Przykład: Kobiety nie umieją prowadzić samochodów. Mieszkańcy Poznania uwielbiają porządek.

KARTA PRACY

Niektóre upředzenia i stereotypy

- 1 Kogo dotyczą wypisane poniżej zdania? Kto wykonuje wskazane czynności?
Uzupełnij tabelkę, wpisując pierwszą osobę, która przychodzi ci do głowy.

.....	gotuje jedzenie
.....	dużo płacze
.....	ciężko pracuje
.....	prasuje ubrania
.....	czyta gazetę
.....	marnuje pieniądze
.....	prowadzi samochód
.....	ma łatwe życie

Porównajcie swoje odpowiedzi w grupach. Czy dostrzegacie jakieś ukryte upředzenia?

- 2 Uzupełnij poniższe zdania kliszą lub upředzeniem, które jest twoim zdaniem powszechne. Kiedy skończysz, porównaj swoje odpowiedzi z tym, co napisały pozostałe osoby w twojej grupie. Będziecie potem dyskutować na ten temat w większym gronie.

Dziewczyny są
Chłopcy są
Młodzi ludzie są
Osoby starsze są
Mieszkańcy miast są
Mieszkańcy wsi są
Obcokrajowcy są
Europejczycy są
Osoby, które dużo podróżują, są
Afrykańczycy są
Azjaci są
Strażacy są
Sprzedawcy są

Zastosowanie teorii w praktyce

●BRAZY BIOGRAMY F●TOGRAFÓW I F●TOGRAFEK



Marina Kelava

Marina Kelava (ur. w 1980 roku w Bjelovarze) jest dziennikarką i fotografką z Zagrzebia (Chorwacja). Jest współzałożycielką jednego z najbardziej wpływowych mediów non-profit w Chorwacji: internetowego magazynu *H-Alter*. Przez wiele lat pracowała w nim jako redaktorka naczelna, dziennikarka i fotografka. Od października 2016 jest freelancerką i skupia na tematach związanych ze środowiskiem naturalnym, zmianami klimatu, rozwojem, dobrem wspólnym, naturą, migracjami i innymi tematami społecznymi.

W 2014 roku Kelava otrzymała od Chorwackiego Stowarzyszenia Dziennikarzy na rzecz Środowiska nagrodę Velebitska Degenija za dziennikarstwo związane z ochroną środowiska, a w 2016 roku – Nagrodę im. Marco Polo za reportaże podróżnicze (również od Chorwackiego Stowarzyszenia Dziennikarzy). Jako reporterka trzykrotnie brała udział w najbardziej prestiżowej wystawie dziennikarskiej w Europie południowo-wschodniej, organizowanej przez serbską agencję prasową BETA. Jej prace kilkakrotnie pokazywane były na wystawach autorskich w Chorwacji oraz Bośni i Hercegowinie. Jej zdjęcia pojawiały się też na wystawach wielu artystów.

Nadia Raymond

Fotografka i animatorka pochodząca z południa Francji. Pracuje z dziećmi w szkołach, na obozach letnich i w klubach; prowadzi warsztaty obywatelskie i antydyskryminacyjne. Jako wnuczka imigrantów rozumie, z czym mierzą się uchodźcy i migranci na świecie. Brała udział w dwóch misjach humanitarnych we Francji (w obozach w Calais i w Grande-Synthe) oraz w jednej w Senegal, gdzie pomagała budować szkołę w Dakarze.

Praca na misjach była dla niej źródłem emocjonalnych doświadczeń i niezwykłych spotkań, przede wszystkim jednak pozwoliła jej zrozumieć, co chce robić w życiu zawodowym. Zdecydowała, że chce pracować z uchodźcami i pomagać im znowu się uśmiechać w społeczeństwie, które nie znajduje dla nich miejsca.

Aparatu używa jako narzędzia do walki z rasizmem, dyskryminacją i uprzedzeniami. Marzy o dniu, w którym życie dzieci uchodźczych będzie wypełnione spokojem i szacunkiem.





Tendance Floue

Kolektyw 14 fotografów i fotografek istniejący od 1991 roku. Jest rodzajem laboratorium, które służy do wspólnego odkrywania świata, poznawania go z nowych perspektyw i różnicowania współczesnych metod reprezentacji. Członkowie i członkinie kolektywu tworzą projekty indywidualne, ale też wspólnie prowadzą tzw. eksploracje fotograficzne, polegające na porównywaniu obrazów oraz tworzeniu ich montażu i zestawień. W ten sposób powstaje zupełnie nowy, wspólny materiał wizualny.

Kolektyw korzysta ze wszystkich współczesnych mediów fotograficznych oraz działa w różnych dziedzinach życia artystycznego, kulturalnego i społecznego: uczestniczy w wystawach i projekcjach, współpracuje z prasą i wydawnictwami, ale także z biznesem i organizacjami pozarządowymi.



www.tendancefloue.net



<https://www.facebook.com/pages/Tendance-Floue/178373838904794>



<https://twitter.com/tendancefloue?lang=fr>



[@tendance_floue](https://www.instagram.com/tendance_floue)

Flore-Aël Surun

Urodzona w 1975 roku w Neuilly sur Seine we Francji. Fotografuje osoby, które przetrwały trudne sytuacje życiowe, i w ten sposób ujawnia siłę tkwiącą w osobach postrzeganych zwykle jako ofiary. W ramach projektu *Sur-vie Sous* zeszła do podziemia Bukaresztu, by zrozumieć, jak żyje młodzież ulicy, oraz utrwalić jej rzadkie momenty radości. Stworzyła też projekt o osobach transpłciowych w Paryżu, zatytułowany *Female to Male*, w którym z wyczuciem bada delikatny temat tożsamości płciowej.

Od 2003 poszukuje osób, które w pokojowy sposób stawiają opór niesprawiedliwości. Kilka spotkań w Betlejem stało się początkiem długiego cyklu opowieści o aktywistach na rzecz pokoju. Projekt *La Tentation de la Paix* powstawał w kilku miejscach: podczas marszu tybetańskich buddystów, w kanadyjskim schronieniu dla amerykańskich dezertorów i w wiosce Neve Shalom (zwanej też Wāhat as- Salām), w której koegzystują trzy religie. Często skupia się na politycznym wymiarze sprzeciwu młodych: w projekcie *Corps à Corps* towarzyszyła aktywistom protestującym podczas szczytu G8 w Annemasse.

Refleksje o młodzieży łączy w jedną historię, zatytułowaną *Du Désir dans les Ailes*.

Jej prace są pełne kontrastów i napięcia między ciepłem i zimnem, jasnością i ciemnością, delikatnością i przemocą.



<http://tendancefloue.net/floreaelsurun/bio/>





Agnieszka Pajczkowska

Kulturoznawczyni, badaczka historii codziennych praktyk fotograficznych, twórczyni projektów interdyscyplinarnych, fotograficznych i kulturalnych, animatorka kultury, kuratorka, tutorka. Jest absolwentką studiów doktoranckich w Instytucie Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego, autorką tekstów naukowych i reportaży.

W swoich działaniach łączy refleksję akademicką z praktyką twórczą i animacją kultury. Interesuje ją rzemieślnicza, prywatna i użytkowa historia fotografii i jej związki z praktykami codziennymi, archiwami i lokalną historią Polski.

W 2015 roku była stypendystką Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w obszarze sztuk wizualnych. Jest członkinią rady programowej festiwalu fotograficznego TIFF Festival 2017. Jako kuratorka pracuje z publicznymi i prywatnymi archiwami fotograficznymi. W Domu Spotkań z Historią w Warszawie przygotowała wystawę *Album rodzinny. Spojrzenia*, wykorzystując zdjęcia wybrane spośród około 40 tys. prywatnych fotografii zgromadzonych w Archiwum Historii Mówionej. We współpracy z TIFF Festival stworzyła wystawę *Przywiezione* w Galerii Dizajn BWA Wrocław, składającą się z wyboru archiwalnych fotografii Witolda Romera oraz zdjęć prywatnych dołączanych do wystawy przez mieszkańców Wrocławia. Obecnie pracuje nad wystawą *Widok ogólny. Sposoby patrzenia na fotografię Gdyni*, która zaprezentowana zostanie w Muzeum Miasta Gdyni w 2018 roku.

Jest współautorką projektów dotyczących lokalnej historii, edukacji wizualnej i fotografii archiwalnej, m.in. *Tożsamości odzyskane. Interwencje, Migawki i Seminarium wizualne* (Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”), *Wizualny Eksperyment Muzealny* (Stowarzyszenie Katedra Kultury), *Coś, co zostanie. Lokalne działania z Zapisem socjologicznym Zofii Rydet* (Fundacja im. Zofii Rydet). Należy do sieci Latających Animatorów Kultury Towarzystwa Inicjatyw Twórczych „ę” oraz współtworzy Kolektyw Terenowy, z którym rozwija idee łączenia etnografii, animacji i sztuki. Od 2012 roku prowadzi Wędrowny Zakład Fotograficzny.

Współpracowała m.in. Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie, Miesiącem Fotografii w Krakowie, Fundacją Archeologii Fotografii, Fundacją im. Zofii Rydet. Jako autorka tekstów naukowych i publicystycznych – publikowała m.in. w „Kontekstach”, „Zagładzie Żydów”, „Kulturze i Historii”, „Widoku”, „małej kulturze współczesnej”, „Res Publice”, „Dwutygodniku”, „Krytyce Politycznej”, „Widoku” i „Wysokich Obcasach”.



www.wedrownyzakladfotograficzny.pl

Olmo Calvo

Reporter niezależny współpracujący z mediami hiszpańskimi i światowymi. Od 2005 roku tworzy reportaże na tematy związane z prawami człowieka w krajach Ameryki Łacińskiej, Europy, Bliskiego Wschodu i Afryki. W ostatnich latach dokumentował kryzys gospodarczo-społeczny w Hiszpanii oraz tragedię uchodźców usiłujących dotrzeć do Europy. Jego prace były wielokrotnie nagradzane: jest laureatem Międzynarodowej Nagrody Fotografii Humanitarnej im. Luisa Valtueñii, Międzynarodowej Nagrody Fotografii Humanitarnej ABC oraz Narodowej Nagrody Reporterskiej w Hiszpanii.



www.olmocalvo.com



CZYM JEST ROZUMIENIE OBRAZÓW?



Praca nad rozumieniem obrazów jest nieodłączną częścią akcji *Solidarność. Podaj dalej!*, ponieważ to obraz – zdjęcie umieszczone na kartce pocztowej, oraz treści i emocje, które budzi – staje się punktem wyjścia dla pisemnych wypowiedzi tworzonych przez młodzież.

Wspierać uczniów w rozumieniu treści obrazu znaczy prowadzić ich i kierować uwagę na zdjęcie, pozostawiając zarazem przestrzeń do swobodnego wyrażania różnych interpretacji oraz działania wyobraźni. Dobrze, by uczestnicy i uczestniczki, zanim zaczną interpretować zdjęcie, mieli czas na uważne przyjrzenie mu się i opisanie go; także na wymianę punktów widzenia i zrozumienie, że patrząc na to samo, widzimy czasem inne rzeczy.

Każda interpretacja i sposób zrozumienia zdjęcia są dobre.

Warto zachęcać uczniów, by zamiast oceniać starali się wyrażać swoje odczucia i wyjaśniać je, wskazując konkretne elementy obrazu wywołujące w nich daną reakcję. Przeprowadzenie tego ćwiczenia etapami (co opisujemy na stronie 49) pomaga osobom uczestniczącym uświadomić sobie, w jaki sposób powstaje i rozwija się ich interpretacja zdjęcia.

Zasoby potrzebne do przeprowadzenia lekcji

Poniżej zamieszczamy zasoby i narzędzia pomocne w prowadzeniu lekcji rozwijającej rozumienie obrazów.

Dalsze strony zawierają dwa rodzaje treści:

- ▲ fakty dotyczące zdjęć
(zamieszczone pod fotografiami),
- ▲ sugestie autorów i autorek podręcznika, dotyczące tego, na których elementach zdjęć warto się skupić w pracy z uczniami
(zamieszczone po prawej stronie zdjęcia).

Zachęcamy was jednak, żebyście samodzielnie odkrywali bogactwo znaczeń przywoływanych przez przedstawione zdjęcia. Niech podane przez nas przykłady was nie ograniczają!

Praca nad rozumieniem obrazów

ELEMENTY ANALIZY FOTOGRAFII



©Nadia Raymond

Mary Poppins w Calais

Francja, 2016



Szczegółowy opis zdjęcia

Obozowisko w Calais było największym slumsem we Francji, w którym tysiące osób stłoczonych na niewielkiej przestrzeni mieszkało w namiotach lub – jeśli mieli więcej szczęścia – w małych chatkach. Czekali aż ich życie odmieni się na lepsze. Wolontariusze wkładali całą swoją energię, by zapewnić uchodźcom trochę radości w codziennym życiu.

Jedną z takich osób była wolontariuszka z Calais znana jako Mary Poppins. Przebrana za bohaterkę słynnej powieści chodziła po obozie i starała się rozśmieszyć dzieci. Na zdjęciu widać, jak rzuca konfetti w stronę dziecka i jego ojca. Magia Mary działa cuda: chłopiec patrzy na nią i na kolorowe konfetti z zachwytem i zdumieniem. Ojciec okazuje mniej radości – jako dorosły jest świadomy dramatycznej sytuacji swojej rodziny i niepewnej przyszłości. Do pokoju jeszcze daleka droga.

WRAŻENIA I ODCZUCIA

radość, jasność, światło, konfetti, bieda, smutek, zależność, pomaganie, niedostatek

ISTOTNE ELEMENTY WIZUALNE

Więź międzypokoleniowa pomiędzy dzieckiem, rodzicem i osobą starszą (odwróconą tyłem do aparatu). Dziewczynka uśmiecha się, atmosfera na zdjęciu jest pozytywna, radosna. Zdjęcie przedstawia dialog. W tle znajduje się obóz, przyczepy i namioty.

MOŻLIWE TEMATY

człowieczeństwo, dzielenie się z innymi, witanie, włączenie i wykluczenie społeczne, imigracja, potrzeba śmiechu i marzeń, więzi międzypokoleniowe, wielokulturowość, radość bez względu na sytuację życiową, solidarność, gościnność, przedmieścia, marginalizacja, wolontariat, separacja, integracja jako strategie akulturacji

REFLEKSJA, WSTĘP DO DYSKUSJI

Kim jest uchodźca?

Jak wygląda los uchodźców w Polsce?

Jak mogą czuć się dzieci uchodźców w nowym miejscu?



© Flore-Aël Surun / Tendance Floue



Festiwal Mix'âges

Francja, 2005

Szczegółowy opis zdjęcia

Chwila relaksu aktorów, w tym poruszającej się na wózku inwalidzkim Michèle, przed pokazem tańca współczesnego zorganizowanym przez dom spokojnej starości w Trezale w ramach międzypokoleniowego festiwalu Mix'âges („Łączymy pokolenia”).

WRAŻENIA I ODCZUCIA

ciepło, radość, współuczestnictwo, zrozumienie, delikatność, empatia, dialog, szacunek, nierówność, zależność, smutek, współczucie

ISTOTNE ELEMENTY WIZUALNE

kościół, wózek, ciepłe barwy, jasne ubranie, kontakt wzrokowy

MOŻLIWE TEMATY

religia, dialog, niepełnosprawność, wiek, wolontariat, wspólnota, społeczność lokalna, ableizm

REFLEKSJA, WSTĘP DO DYSKUSJI

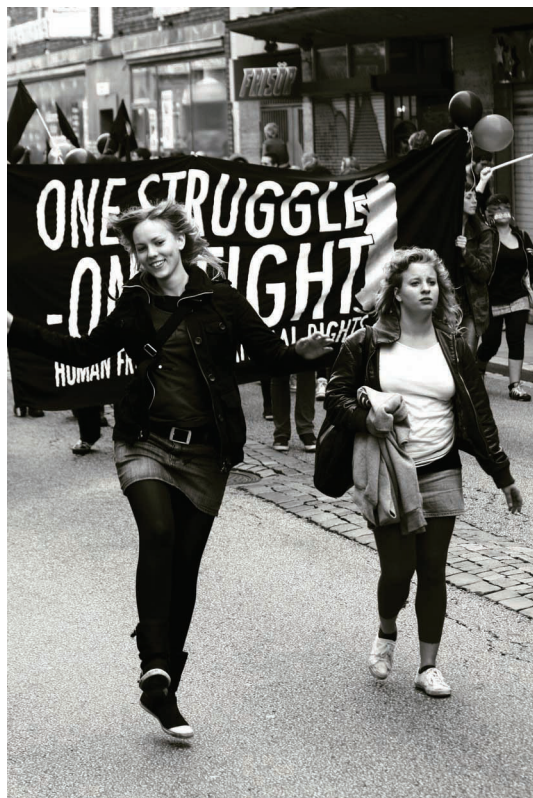
Z jakimi trudnościami spotykają się osoby z niepełnosprawnością ruchową?

Dlaczego warto być wolontariuszem lub wolontariuszką?

Co skłania ludzi do pomagania innym?

Jaka jest rola religii w życiu?

Jaką rolę może odgrywać wspólnota religijna w lokalnej społeczności?



© Marina Kelava



Manifestacja

Szwecja, 2002

Szczegółowy opis zdjęcia:

Zdjęcie zostało zrobione kilka lat temu w Malmö, w Szwecji, podczas demonstracji odbywających się w czasie Europejskiego Forum Społecznego. Wydarzenie zgromadziło ruchy społeczne działające na co dzień na rzecz różnych praw i grup: związki zawodowe, organizacje pozarządowe, uchodźców, grupy pokojowe, ruchy antyrasistowskie, ruchy proekologiczne z Europy i całego świata.

Członkowie demonstracji chcieli wspólnie rozmawiać o sprawach globalnych i europejskich. Podkreśla to widoczny na zdjęciu baner z hasłem „One struggle, one fight” (ang. „Wspólne zmagania, jedna walka”). Lubię to zdjęcie, bo przedstawione na nim dziewczyny okazują radość. Choć świat ma coraz więcej problemów, solidarność i współpraca wciąż mogą nas cieszyć.

Marina Kelava

WRAŻENIA I ODCZUCIA

wolność, aktywizm, radość, adrenalina, feminizm, protest, demonstracja, prawa

ISTOTNE ELEMENTY WIZUALNE

czarno-białe, pionowe, przestrzeń publiczna, dwie młode kobiety na przedzie, flagi, balony, napis na transparencie

MOŻLIWE TEMATY

aktywizm, młodość, dyskryminacja, płeć, feminizm, pokojowa demonstracja, opór bez przemocy, seksizm, patriarchy

REFLEKSJA, WSTĘP DO DYSKUSJI

Czy w twoim kraju prawa człowieka są przestrzegane?

Co skłania ludzi do udziału w demonstracjach?

Czy nasze prawa są trwale zagwarantowane (dane raz na zawsze)?

Czy prawa kobiet i mężczyzn są takie same?

Czy uważacie, że niektóre prawa są ważniejsze od innych?

Które?



©Marina Kelava



Kuchnia rowerowa

Chorwacja, 2017

Szczegółowy opis zdjęcia:

To zdjęcie zostało zrobione w Biciklopopravljaona, „kuchni rowerowej” w Zagrzebiu. To miejsce jest dla mnie bardzo ważne, co tydzień pracuję tam jako wolontariuszka. Wszyscy mogą tam przyprowadzić swoje rowery i otrzymać darmowy dostęp do narzędzi oraz pomoc w naprawie ze strony wolontariuszy i wolontariuszek. Ponieważ od dwóch lat do Zagrzebia przybywa coraz więcej uchodźców, zaczęliśmy zbierać rowery i im je dawać. Od początku roku oddaliśmy prawie sto rowerów. Niektórzy uchodźcy zaczęli przychodzić do nas, żeby pomagać innym albo po prostu spędzić tu z nami czas. Wielu z nich mówi, że to pierwsze miejsce w Zagrzebiu, gdzie mogą poczuć się częścią miejscowej społeczności.

Marina Kelava

WRAŻENIA I ODCZUCIA

współpraca, wspólnota, przyjemna i luźna atmosfera, dbałość, więź, „zrób to sam”

ISTOTNE ELEMENTY WIZUALNE

wspólne podwórko, światło, dialog międzypokoleniowy, rowery

MOŻLIWE TEMATY

więzi międzypokoleniowe, recycling, współpraca, wspólna przestrzeń, zrównoważony transport, wspólnota, odpowiedzialność, środowisko, dbanie o innych, dzielenie się umiejętnościami

REFLEKSJA, WSTĘP DO DYSKUSJI

Czym jest wspólna przestrzeń?

Czym jest wspólnota?

Jak wspólnoty mogą sobie wzajemnie pomagać?

Co wiecie o dzieleniu się umiejętnościami albo usługami we wspólnotach?

Co można zrobić z popsutymi rzeczami?

A z codziennymi odpadkami?

Co można poddać recyklingowi?

Czy jazda na rowerze zawsze jest rekreacją?

Kiedy bywa koniecznością?

Czy zmieniło się to w ostatnim czasie?



© Agnieszka Pajczkowska

„Nie wiem, czemu”

Polska, 2005



Szczegółowy opis zdjęcia:

Zdjęcie ślubne pary mieszkającej na pograniczu polsko-ukraińskim. W 1947 roku, jak wiele tysięcy innych osób, zostali przymusowo przesiedleni na tereny poniemieckie, przyłączone do Polski po II wojnie światowej.

Prowadzę Wędrowny Zakład Fotograficzny – podróżuję starym vanem wzdłuż wschodniej i północnej granicy Polski, oferując mieszkańcom małych, przygranicznych wiosek wykonanie zdjęcia portretowego. Zdjęcia drukuję na miejscu i wymieniam na opowieści. W jednej z wiosek przy granicy polsko-rosyjskiej (Warmia i Mazury) spotkałam starszego mężczyznę, który pokazał mi swoje rodzinne fotografie, w tym ślubne zdjęcie swoich rodziców. Przed wojną mieszkali nad rzeką Bug, na której w 1945 roku ustanowiono granicę polsko-radziecką (obecnie przebiega w tym miejscu granica polsko-ukraińska). W 1947 roku jako osoby uznane przez polskie władze komunistyczne za Ukraińców, zostali – jak tysiące innych osób – przymusowo przesiedleni na tereny dawnych Prus Wschodnich, które po 1945 roku przyłączono do Polski. Przesiedlenia miały charakter polityczny, a ich celem było zlikwidowanie różnorodności kulturowej, narodowej i wyznaniowej. Rodzina mojego rozmówcy musiała zacząć życie od zera, w miejscu oddalonym 600 kilometrów od rodzinnej wioski. Zapytałam, dlaczego zdjęcie jest przerwane na pół. Odpowiedział: „Nie wiem czemu. Nie rozstali się, nie rozeszli. Ale matka wcześniej umarła. W tamtych czasach tak było – rozchorowała się i umarła. Może dlatego”.

Agnieszka Pajczkowska

WRAŻENIA I ODCZUCIA

pamięć, rodzina, przerwanie, tradycja, ból, wspólnota, wojna, konflikt, przymusowo rozdzielone rodziny, rozwód, rozstanie, śmierć

ISTOTNE ELEMENTY WIZUALNE

stara i przedarta fotografia, zdjęcie rodziny, ślub, serwetka

MOŻLIWE TEMATY

radzenie sobie z przeszłością, tożsamość, pamięć historyczna, konsekwencje konfliktów zbrojnych, pokojowe rozwiązanie konfliktów, stereotypy i uprzedzenia wobec Ukraińców

REFLEKSJA, WSTĘP DO DYSKUSJI

Jakie znaczenie mają fotografie rodzinne?

Dlaczego przechowujemy pamiątki?

Jakie rodzaje rodzin istnieją?

Co one dla was oznaczają?

Jakie formy solidarności istnieją w rodzinie?

Co może podzielić rodzinę?

Czy twoi przodkowie byli rozdzieleni?

Jakie wyzwania stoją przed rozdzieloną rodziną?



©Agnieszka Pajęczkowska



Granica

Polska, 2012

Szczegółowy opis zdjęcia:

Drut kolczasty na granicy polsko-białoruskiej (w latach 1945–1991 była polsko-radzieckiej), która od 2004 roku jest także wschodnią granicą Unii Europejskiej.

Prowadzę Wędrowny Zakład Fotograficzny – podróżuję starym vanem wzdłuż wschodniej i północnej granicy Polski oferując mieszkańcom małych, przygranicznych wiosek wykonanie zdjęcia portretowego. Zdjęcia drukuję na miejscu i wymieniam na opowieści. W jednej z wiosek przy granicy polsko-białoruskiej (Podlasie) spotkałam starszą kobietę. Stała przed swoim domem, opierała się o płot. Opowiadała, jak po drugiej wojnie światowej do wsi przyjechali ciężarówką wojskowi i wbili biało-czerwone słupki, które przecięły wioskę na pół, ustanawiając granicę między Polską a Związkiem Radzieckim. Po drugiej stronie granicy została rodzina, przyjaciele, sąsiedzi, którzy z dnia na dzień znaleźli się w innym kraju. Gospodyni w swojej opowieści użyła pojęć, które pamiętałam z lekcji historii w liceum – „postanowienia jałtańskie” i „linia Curzona”. Jednak dopiero wypowiedziane przy drewnianym płocie ze sztachet nabierały dla mnie realności. „Bo tak jest” – mówiła – że tam gdzieś stawiają kreskę na mapie, a tutaj to jest środek podwórka albo pola”.

Na koniec spytała, czy mogłabym jej zrobić zdjęcie, ale takie do paszportu. „Za tą granicą została moja kuzynka. Wiosną zmarła i pojechać nie mam jak, bo choć to kilka kilometrów od mojego domu, to przecież za granicą, na Białorusi. Aby świeczkę na grobie zapalić, muszę jechać 60 kilometrów do miasta, zrobić zdjęcie, wyrobić paszport, wizę wykupić – kosztuje 25 euro na jeden dzień. Kiedyś mieszkańców z pasa przygranicznego puszczali na przejściach granicznych tylko na dowód osobisty. A teraz to się skończyło i groby tam zostały opuszczone, bo już odwiedzać nie ma komu”.

Agnieszka Pajęczkowska

WRAŻENIA I ODCZUCIA

granica, ból, rozłąka, odgradzanie się, upływ czasu, więzienie, ucieczka, zniewolenie

ISTOTNE ELEMENTY WIZUALNE

drut na rozmytym, zielonym tle, spokojne tło, niepokojący główny plan

MOŻLIWE TEMATY

migracja, wojna, brak wolności, mury, uchodźcy, segregacja i gettoizacja

REFLEKSJA, WSTĘP DO DYSKUSJI

Dlaczego budujemy mury lub płoty?

Do czego służą?

Dlaczego odgradzamy się od innych?

Czemu służą granice?

Jak powstają?

Jakie są współczesne metody segregacji ludzi?

Jakie granice istnieją fizycznie, a jakie w naszych umysłach?

Czy granice twojego kraju kiedyś uległy zmianie lub przesunięciu?

Gdzie kończy się wolność?



© Olmo Calvo



Rasistowskie kontrole

Hiszpania, 2011

Szczegółowy opis zdjęcia:

Mężczyzna pochodzący z Afryki Subsaharyjskiej stoi otoczony przez kilku policjantów, którzy sprawdzają jego dokumenty. Rzecz dzieje się w madryckiej dzielnicy Lavapiés.

W Madrycie i innych większych miastach Hiszpanii policja prowadzi zakrojone na szeroką skalę operacje legitymowania zagranicznych obywateli w miejscach publicznych. Działania te – w ramach których patrole policyjne szukają osób bez dokumentów na stacjach metra, dworcach autobusowych, a nawet w publicznych kawiarniach internetowych – nazywane są „nalotami”. Wiele organizacji potępia je jako operacje oparte na kryteriach rasistowskich, ksenofobicznych i klasowych.

Narodowe Brygady Obserwacyjne Praw Człowieka to organizacja, która obserwuje i dokumentuje ten proceder oraz usiłuje im zapobiegać. To tylko jeden z podmiotów, które uważają ten rodzaj policyjnych kontroli za nielegalny i nieuprawniony.

WRAŻENIA I ODCZUCIA

zagubienie, bezsilność, empatia, smutek, samotność, władza, kontrola, konfrontacja, brak zaufania, brak komunikacji

ISTOTNE ELEMENTY WIZUALNE

czterech białych policjantów sprawdza dokumenty osób czarnoskórych na ulicy miasta, rezygnacja (są przyzwyczajeni do częstych kontroli)

MOŻLIWE TEMATY

imigracja, rasizm, prawa człowieka a prawa obywatelskie, ubóstwo i bieda, życie w strachu

REFLEKSJA, WSTĘP DO DYSKUSJI

Dlaczego ludzie zmieniają miejsce zamieszkania?

Czemu czasami opuszczają swój kraj?

Dlaczego bywają do tego zmuszeni?

Jakie wyzwania przed nimi stoją w nowym kraju?

Jakie wyzwania stoją przed krajem i społeczeństwem przyjmującym?

Stereotypy: w jaki sposób najczęściej mówi się o imigrantach?

Kim jest migrant?

Jaki jest pozytywny wpływ migracji na nasz kraj?

Czy nasi rodacy również bywają migrantami?

Z jakiego powodu?



©Olmo Calvo



Kobieta na ulicy

Hiszpania, 2016

Szczegółowy opis zdjęcia:

Bezdomna kobieta śpi na ulicy w samym centrum Madrytu, a obok niej przechodzi mężczyzna w garniturze, pod krawatem.

Według najnowszych badań w samym rejonie Madrytu 19% osób bezdomnych to kobiety. Jednak w tzw. spektrum wykluczenia (w bardzo trudnym położeniu finansowym i społecznym) jest ich o wiele więcej, chociaż są mniej widoczne. Sytuacja pogorszyła się w ostatnich latach, kiedy w Hiszpanii trwał kryzys gospodarczy. Wiązał się on z wieloma negatywnymi zjawiskami społecznymi: wzrostem bezrobocia wśród ludzi młodych, długotrwałym brakiem zatrudnienia oraz jego niepewnym charakterem, osłabieniem służby zdrowia i edukacji, poczuciem bezradności wśród osób dotkniętych kryzysem, represjami ze strony policji, zagrożeniem eksmisjami, które osłabiły prawo do godnych warunków zamieszkania, oraz ubóstwem dzieci.

Choć politycy mówią już o poprawie sytuacji gospodarczej, to w efekcie kryzysu zwiększyła się przepaść między najuboższymi i najbogatszymi. Według raportu „Stan ubóstwa”, przygotowanego przez hiszpański komitet Europejskiej Sieci Przeciw Ubóstwu (EAPN), liczba osób ubogich wzrosła w Hiszpanii o 1,7 miliona w porównaniu z 2009 rokiem.

WRAŻENIA I ODCZUCIA

brak równości, bieda, polaryzacja społeczeństwa, niesprawiedliwość, zimno, obojętność, rozwarstwienie ekonomiczne, bezdomność

ISTOTNE ELEMENTY WIZUALNE

biznesmen rozmawia przez telefon i idzie ulicą, w tle leży bezdomna kobieta

MOŻLIWE TEMATY

indywidualizm, konsumpcjonizm, kultura korporacyjna, bezdomność, bieda, globalizacja, nierówności społeczne, klasizm, starość, dobroczynność, empatia, solidarność

REFLEKSJA, WSTĘP DO DYSKUSJI

Jaka jest różnica pomiędzy solidarnością a dobroczynnością?

Czy prawo do mieszkania jest prawem podstawowym?

Jaka jest różnica pomiędzy biedą w miastach i na terenach wiejskich?

W jaki sposób państw wspierają osoby w trudnej sytuacji materialnej?

Na czym polega opieka socjalna?

Skąd biorą się środki finansowe, którymi państwo wspiera najuboższych?

Co tworzy nierówności społeczne?

Czy osoby bogate powinny być zobowiązane do finansowego wsparcia osób biednych?



© Olmo Calvo



Eksmisja

Hiszpania, 2015

Szczegółowy opis zdjęcia:

Policjant z oddziałów prewencji stoi przed grupą aktywistów z organizacji Plataforma na Rzec Osób Dotkniętych Hipoteką (hiszp. Plataforma de Afectados por la Hipoteca, PAH), którzy chcieli powstrzymać eksmisję Umberto Jimeneza w Madrycie. Umberto (46 lat) stracił mieszkanie, które prawie spłacił, z powodu tzw. szybkiej pożyczki. Pożytył cztery tysiące euro na bardzo wysoki procent, a był bez pracy. Ponieważ nie mógł spłacać rat, sześć miesięcy później jego dług wynosił już 32 tysiące euro. Pożyczkodawca zgłosił ten fakt na policję, a sędzia nakazał eksmisję.

Od początku kryzysu ekonomicznego, który zaczął się w 2008 roku, setki tysięcy rodzin straciły domy, ponieważ nie były w stanie spłacić hipoteki, czynszu albo długów zaciągniętych u pożyczkodawców.

WRAŻENIA I ODCZUCIA

napięcie, opór, złość, konfrontacja, odwaga, ograniczona przestrzeń, władza, przemoc, kontrola, protest

ISTOTNE ELEMENTY WIZUALNE

Policjant w pełnym ekwipunku stoi odwrócony plecami i wskazuje na grupę ludzi siedzących w zamkniętej przestrzeni. Jest zimno (kurtki).
Otwarte usta (krzyk)?
Ktoś stoi w oknie.
Ktoś robi zdjęcie.

MOŻLIWE TEMATY

prawo do mieszkania, godność ludzka, prawa człowieka, rodzaje oporu, pokojowe demonstracje, walka o swoje prawa, opór bez przemocy, wspólnota, oddanie, władza, bieda, polityka społeczna

REFLEKSJA, WSTĘP DO DYSKUSJI

W jakiej sprawie protestowałibyscie w swojej społeczności?

Co skłania ludzi do protestowania?

Czym jest „dom”?

Czym jest „władza”?

Skąd bierze się władza?

Dlaczego prawo do mieszkania jest prawem podstawowym?

Jakie znacie rodzaje oporu bez przemocy i pokojowej walki o swoje prawa?

Czym jest eksmisja?

GŁOSARIUSZ: ROZUMIENIE OBRAZÓW

GŁĘBIA OSTROŚCI

Zakres odległości od obiektywu, w której obiekty przedstawione na zdjęciu sprawiają wrażenie ostrych (to znaczy mających wyraźne, nierozmazane kontury). Głębia ostrości powoduje, że jeden z planów na zdjęciu może być ostry lub rozmyty.

KADR

Krawędzie zdjęcia ograniczające przedstawioną przestrzeń lub pole widzenia. Kadr oddziela od siebie elementy znajdujące się w polu widzenia od tych poza nim.

KADROWANIE

Czynność wykonywana przez osobę fotografującą oraz – na późniejszym etapie – opracowującą zdjęcie. Oznacza „wycinanie” pola widzenia lub odcinanie fragmentów gotowego już zdjęcia. Kadr może być szeroki lub bliski.

KĄT WIDZENIA

Kąt, pod którym patrzący (w tym także osoba fotografująca) widzą obiekty na zdjęciu. Obiekty można fotografować z frontu, z tyłu, z boku oraz pod kątem 3/4. Kąt widzenia może być również metaforą interpretacji fotografii – na to samo zdjęcie możemy patrzeć „pod różnymi kątami widzenia”, czyli zwracając uwagę na wybrane elementy.

W języku potocznym pojęcie to oznacza także patrzenie na tę samą sytuację lub rzecz na różne sposoby – inny „kąt widzenia” sprawia, że ten sam problem wygląda inaczej.

KOLORYSTYKA

Zdjęcie może być kolorowe, czarno-białe lub monochromatyczne (jednokolorowe, np. sepia). Kolory na zdjęciu mogą być żywe lub zdesaturowane, czyli pozbawione intensywności.

KOMPOZYCJA

Umieszczanie elementów zdjęcia w kadrze w taki sposób, aby ich układ był zgodny z intencją osoby fotografującej. Kompozycja może być statyczna

(dużo linii poziomych i pionowych, układających się pod kątem prostym, symetria, jednolita kolorystyka) lub dynamiczna (na zdjęciu są linie skośne, zagięte, zdjęcie ma nieoczywiste proporcje, wydaje się być w ruchu). Zob. też LINIE PROWADZĄCE.

KONTEKST

Kontekst zdjęcia to informacje na jego temat pochodzące spoza kadru. Kontekstem może być słowny opis zdjęcia, ale również sposób jego prezentacji (np. w galerii sztuki lub na ścianie w domu) lub publikacji (np. w prasie codziennej). Uwzględnienie kontekstu zdjęcia może zmieniać lub poszerzać interpretację obrazu.

KONTRAST

Kontrast zdjęcia to różnica pomiędzy zacienionymi i oświetlonymi obszarami zdjęcia (lub jego części).

LINIE PROWADZĄCE

Widoczne na zdjęciu linie, tworzące kompozycję zdjęcia.

LINIE ZBIEGU

Linie widoczne na zdjęciu, używane do przedstawienia perspektywy. Spotykają się w punkcie zbiegu, np. linie wyznaczone przez ściany budynku wydają się zbiegać u szczytu, gdy budynek fotografowany jest z dołu.

MOCNY PUNKT

Miejsce w kadrze znajdujące się mniej więcej w 1/3 szerokości zdjęcia i w 1/3 jego długości. Jest to punkt zdjęcia, który najbardziej przyciąga wzrok odbiorcy. Zob. ŻŁOTY PODZIAŁ.

NEGATYW

Wywołana w procesie chemicznym klisza, na której znajduje się 12, 24 lub 36 klatek. Na negatywie kolory są odwrócone – to, co w rzeczywistości jest jasne, na negatywie jest ciemne i odwrotnie. Odpowiednie naświetlanie i powiększanie klatek negatywu pozwala wykonać POZYTYWY, czyli gotowe fotografie.

NIEDOŚWIETLENIE ZDJĘCIA

Zdjęcie jest niedoświetlone, jeśli na skutek ustawień aparatu (czasu i przesłony) przez obiektyw wpadło zbyt mało światła, aby na matrycy mogły zapisać się szczegóły znajdujące się w najciemniejszych częściach zdjęcia. Zdjęcia takie mają małą głębię i ciemne lub niekontrastowe kolory.

NISKI KĄT

Punkt widzenia, przy którym osoba fotografująca ogląda obiekt z dołu.

NOŚNIK

Forma, w której możliwe jest oglądanie zdjęcia. Nośnikiem może być np. monitor komputera lub papier, na którym wydrukowane jest zdjęcie.

OSOBA FOTOGRAFUJĄCA

Patrząc na zdjęcie, widzimy to, co zdecydowała się umieścić w kadrze osoba fotografująca. Jej narodowość, zawód, wiek, umiejętności, intencje, przekonania czy płeć mogą być istotne w interpretacji fotografii. Warto pamiętać, że oglądając zdjęcie, oglądamy punkt widzenia konkretnej osoby na określonej sytuacji. Każda osoba fotografująca prawdopodobnie sfotografowałaby tę samą sytuację w inny sposób. Oznacza to, że fotografia ma charakter subiektywny i osobisty.

PEŁNY KADR

Zdjęcie, które zajmuje całą stronę od krawędzi do krawędzi (bez ramek) lub które nie było kadrowane, czyli nie zostało ucięte ani po bokach, ani od góry lub dołu.

PERSPEKTYWA

Perspektywa to wrażenie głębi wywołane przez linie zbiegu. Mimo że zdjęcie jest płaskie, perspektywa widoczna na zdjęciu odpowiada trójwymiarowemu widzeniu ludzkiego oka.

PIERWSZY PLAN

Fragment POLA WIDZENIA znajdujący się między patrzącym a elementem najbliższym obiektywu aparatu.

POLE WIDZENIA

Fragment przestrzeni „widziany” przez aparat lub widoczny na zdjęciu, ograniczony przez kadr.

POZA KADREM

Niewidoczna przestrzeń, przylegająca do pola widzenia aparatu, którą patrzący mogą sobie wyobrażać.

POZYTYW

Odbitka fotograficzna wykonana dzięki naświetlaniu wybranej klatki negatywu. Pozytyw odpowiada kolorom i natężeniu światła widzianym w rzeczywistości (to, co w rzeczywistości było jasne, na pozytywie także jest jasne).

PRZEDMIOT

Słowo „fotografia” oznacza nie tylko sposób tworzenia reprezentacji rzeczywistości, ale także przedmiot – fotografią jest również materialne zdjęcie mające swój format (rozmiar), wywołane lub wydrukowane na papierze, czasami eksponowane w ramach. Niektóre fotografie nosimy przy sobie, czasem mają na odwrocie odręczne podpisy, a nierzadko zagięcia lub zniszczenia, z których można wnioskować o historii i roli fotografii.

PRZEŚWIETLENIE ZDJĘCIA

Zdjęcie jest prześwietlone, gdy na skutek ustawień aparatu (czasu i przesłony) przez obiektyw wpadło zbyt dużo światła. W efekcie fragmenty zdjęcia są zupełnie białe lub tak jasne, że nie widać ich detali.

PUNKT CENTRALNY

Miejsce, w którym spotykają się linie prowadzące zdjęcia. Linie te mogą być wyznaczone przez krawędzie.

PUNKT OSTROŚCI

Fragment fotografowanego obiektu, który jest wyostroony dzięki odpowiedniemu ustawieniu ostrości aparatu.

PUNKT ZBIEGU

Miejsce, w którym zbiegają się główne linie widoczne na zdjęciu. Przykładowo linie wyznaczone przez drogę mają punkt zbiegu na linii horyzontu. W jednym zdjęciu może istnieć do trzech punktów zbiegu. Zob. też LINIE ZBIEGU.

SZEROKI KĄT

Obiektyw szerokokątny ma niewielką głębię ostrości. Najczęściej wykorzystywany jest do zdjęć panoramicznych, ponieważ umożliwia szerokie kadrowanie. Zdjęcia zrobione przy użyciu obiektywu szerokokątnego zazwyczaj sprawiają wrażenie, jakby ich plany były mocno oddalone.

SZUMY

Losowe pojawienie się zakłóceń na zdjęciach cyfrowych. Jest najbardziej widoczne w ciemniejszych obszarach fotografii, gdzie stosunek sygnału do szumów jest niski. Szum może się także pojawiać na jednolitych obszarach, takich jak błękitne niebo.

ŚWIATŁO

Fotografia oznacza w dosłownym tłumaczeniu „rysowanie światłem”. Zdjęcia powstają bowiem dzięki światłu wpadającemu przez obiektyw. Światło widoczne na zdjęciach może być zimne (dominująca na zdjęciu kolorystyka jest wtedy niebieska), lub ciepłe (kolorystyka żółta lub pomarańczowa). Wiele zależy od źródła światła (naturalne lub sztuczne) oraz od tzw. balansu bieli, który ustawić można w aparacie.

ŚWIATŁO KONTROWE

Szczególne oświetlenie polegające na tym, że silne źródło światła skierowane jest w obiektyw aparatu. W efekcie obiekt znajdujący się pomiędzy źródłem światła a obiektywem aparatu widoczny jest wyłącznie jako czarny kontur. Są to warunki trudne, ale ujęcia wykonane w tym oświetleniu bywają bardzo ciekawe.

TEKSTURA

Cecha powierzchni zdjęcia związana z materiałem, który jest nośnikiem fotografii. Tekstura może być również widoczna na zdjęciu na sfotografowanych i odpowiednio oświetlonych przedmiotach (np. widoczna tekstura tkaniny lub drewna).

TŁO

Elementy zdjęcia, które odbieramy jako znajdujące się w większej odległości od fotografa. W zależności od tzw. głębi ostrości tło może być nieostre (rozmyte) lub jego detale mogą być wyraźnie widoczne.

ZIARNO

W fotografii analogowej, czyli wykonywanej na negatywach, ziarno powstaje, kiedy widoczne stają się kryształy srebra, z których składa się zdjęcie. Klisza o dużej czułości jest naturalnie bardziej ziarnista niż mniej czuła. Im bardziej powiększany jest negatyw, tym wyraźniej widać ziarno na fotografii.

ZŁOTY PODZIAŁ

Umieszczanie elementów zdjęcia w kadrze w taki sposób, aby ich układ był zgodny z intencją osoby fotografującej. Kompozycja może być statyczna (dużo linii poziomych i pionowych, układających się pod kątem prostym, symetria, jednolita kolorystyka) lub dynamiczna (na zdjęciu są linie skośne, zagięte, zdjęcie ma nieoczywiste proporcje, wydaje się być w ruchu). Zob. też LINIE PROWADZĄCE.

ZOOM

Modyfikacja optyczna lub cyfrowa, która sprawia, że przedmiot zdjęcia wydaje się bliżej (*zoom in*) albo dalej (*zoom out*) od obiektywu.



Słowniczek terminów fotograficznych:

<https://www.swiatobrazu.pl/fotografia-przyrodnicza-techniki-pracy-najsłynniejszych--fotografow-natury-praktyczny-poradnik-24468.html,2>

Praca nad rozumieniem obrazów

PRZYKŁADOWA SESJA: WSPÓLNE OGLĄDANIE ZDJĘĆ

Cele ćwiczenia

Celem tego ćwiczenia jest umożliwienie dzieciom i młodzieży przejścia przez następujące kroki:

- **wyrażenie**, co czują, oglądając zdjęcie (odczucia, pierwsze skojarzenia),
- **identyfikacja**: określenie lokalizacji, czasu wykonania zdjęcia, widocznych na nim osób, uchwyconej sytuacji,
- **zauważenie wartości estetycznych**: kolorystyki, kompozycji, kadrowania,
- **stworzenie** pełnego opisu zdjęcia,
- **interpretacja**: połączenie wrażeń i skojarzeń ze zidentyfikowanymi elementami,
- oraz **porównanie** swojej interpretacji z interpretacjami innych (zbadanie wieloznaczności).

Warsztat naprowadza dzieci i młodzież na bardziej klarowną, ustrukturyzowaną, a w konsekwencji głębszą analizę obrazu i pomaga uniknąć impulsywnych ocen i reakcji na bodźce wizualne.

Po zajęciach dzieci będą potrafiły:

- **wyrażać swoje zdanie** w zrozumiały sposób, z użyciem odpowiedniego słownictwa,
- **dostrzegać i opisywać elementy obrazu, aby móc go analizować, dyskutować o nim**, w tym zarówno kwestionować dany punkt widzenia, jak i go bronić,
- **wykazywać się krytycznym myśleniem** podczas zbierania i przetwarzania informacji,
- **szanować inne punkty widzenia** i wynikające z nich interpretacje.

KILKA SUGESTII

POKAZYWANIE ZDJĘĆ

Radzimy wydrukować zdjęcia na papierze A3 i umieścić je obok siebie na tablicy lub też wyświetlić fotografie na ekranie. O ile w samodzielnej analizie obrazu sprawdza się praca z kawałkiem papieru, o tyle w przypadku interpretacji z pomocą nauczyciela-przewodnika lepszym rozwiązaniem jest wyświetlanie zdjęć z rzutnika. Korzystanie z projektora sprawi też, że łatwiej będzie ukierunkować uwagę młodzieży na zdjęcie: ułatwi przeznaczenie określonego czasu na zapoznanie się z nim oraz refleksję.

Wydrukowanie sześciu zdjęć na dwóch stronach kartek w formacie A3 pozwoli wam z kolei powiesić kilka zdjęć jednocześnie, co może być przydatne, jeśli planujecie analizę porównawczą lub poszukiwanie podobnych elementów na kilku zdjęciach.

INSTRUKCJE

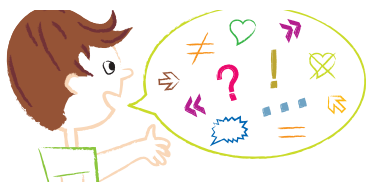
Najlepiej, gdy osoba prowadząca zajęcia podaje instrukcje stopniowo. Członkowie i członkinie grup wykonują poszczególne polecenia i zapisują swoje spostrzeżenia przed przejściem do etapów wymagających zgody lub dyskusji.

PRZYKŁADOWA SESJA 1

Etap edukacyjny: szkoła ponadpodstawowa

Do tej sesji tę wybraliśmy zdjęcie „Kobieta na ulicy” (Olmo Calvo, Hiszpania).

1. WYRAŻ UCZUCIA



- **Poproś grupę o skupienie i ciszę, a następnie pokaż zdjęcie na 10–15 sekund.**
Nie podawaj żadnych dodatkowych instrukcji.
- **Poproś młodzież, by na dwóch oddzielnych kartkach zapisała:**
 - jedną rzecz, która zwróciła ich uwagę na zdjęciu,
 - jakie wrażenie zrobiło na nich zdjęcie lub co poczuła, patrząc na nie.



Ważne, by uczniowie i uczennice mieli możliwość samodzielnie wykonać zadanie i nie sugerowali się wypowiedziami innych (stąd propozycja odpowiedzi na karteczkach). Nauczyciel lub nauczycielka może zebrać odpowiedzi i rozłożyć je na stole lub tablicy, łącząc ze sobą podobne refleksje.

Przykładowe odpowiedzi

*Jeden z elementów nie pasuje do zdjęcia: mężczyzna wygląda jak z innego świata, nie pasuje do brudnej ulicy i kartonów na ziemi.
Dwie osoby w drastycznie różnej sytuacji życiowej, o innym statusie materialnym, nierównych możliwościach.
Myślę o tym, jak to się stało, że oboje znaleźli się w takiej sytuacji: dlaczego on jest biznesmenem, a ona bezdomną.*

Dyskusja

Narysuj tabelę z dwoma kolumnami. W nagłówku jednej umieść słowo „interpretacja”, a drugiej – „opis”. Zapisuj odpowiedzi uczniów w odpowiednich kolumnach. Na razie jednak nie komentuj wypowiedzi młodzieży – w tym kroku nie ma miejsca na dyskusję.

Elementy opisu powinny być zapisane obok odpowiadających im odczuć i wrażeń, jednak na razie zapisuj je w kolejności wypowiedziania – połączysz je później, w trzecim kroku.

Interpretacja

Mężczyzna nie pasuje do zdjęcia.

Dwie osoby, jedna odpoczywa, druga załatwia sprawy biznesowe.

...

Opis

Dwie osoby na ulicy.

Jedna leży na kartonach, w brudnym ubraniu, druga, ubrana w garnitur, idzie i rozmawia przez telefon.

Ulica jest brudna, budynek pomazany graffiti.

...

2. OPISZ ZDJĘCIE



- **Ponownie pokaż grupie zdjęcie.**
- **Sprawdź**, czy elementy zdjęcia wymienione przez uczestników rzeczywiście się na nim znajdują. Wprowadź do tabeli konieczne poprawki, wymazując wszystko, czego na zdjęciu nie ma. **To naprawdę się zdarza!** Oto przykłady: skąd wiemy, czy mężczyzna w garniturze to biznesmen? Uznajemy, że leżąca kobieta jest bezdomna – a może źle się poczuła lub zemdliała?
- W tym wypadku sformułowania w rodzaju „mężczyzna w garniturze” i „leżąca kobieta” będą opisem, a „biznesmen” albo „bezdomna” – interpretacją.
- **Uzupełnij tabelę, dodając w prawej kolumnie opis wszystko, czego w niej brakuje.**
- Podziel elementy opisu na cztery poniższe kategorie i oznacz je różnymi kolorami:
 - elementy wizualne (twarze, ubiór, gest itp.),
 - kolory i światło,
 - linie i kształty,
 - umiejscowienie elementów w kadrze (górze, doł, prawo, lewo itd.).
- Możesz też poprosić uczniów, by sami wykonali to zadanie w parach. Zwróć uwagę, żeby na tym etapie nie pojawiała się jeszcze interpretacja, a jedynie opis elementów widocznych na zdjęciu.

Elementy wizualne

Idący mężczyzna ubrany w garnitur, leżąca starsza kobieta, budynek, ulica.

Kolory i światło

Światło dzienne.

Zwykły wydruk fotografii.

Wyraźny kontrast pomiędzy czarnym kolorem ubrania mężczyzny oraz słupków a jasnym tłem budynku oraz kolorowym ubraniem i postaniem kobiety.

Linie i kształty

Poziome linie, chodnik, próg pod oknem.

Dwa słupki na chodniku, podłużne okno, ściany budynku.

Umiejscowienie elementów w kadrze

Na pierwszym planie dwie postacie.

Na drugim planie budynek pokryty graffiti, karton i szmaty na podłodze.

Mężczyzna jest w ruchu, kobieta jest statyczna.

Wyciągnięte do góry ramię kobiety odcina się na tle muru; jednocześnie ręka, w której mężczyzna trzyma teczkę, odcina się na tle garnituru.

Szeroki kadr obejmujący całe sylwetki i przestrzeń wokół nich.

Dobrze zarysowany pierwszy i drugi plan, oba są ostre.

Kompozycja jest wyraźnie dwudzielna – zdjęcie można byłoby właściwie przeciąć w połowie i pozostawić tylko leżącą kobietę lub idącego mężczyznę.

● **Spojrzenie z daleka i z bliska**

Zapytaj, czy wszystkie elementy zdjęcia widoczne są z większej odległości. W kolumnie, której znajduje się opis zdjęcia, dopisz wszystkie elementy, które widać dopiero po przyjrzeniu się fotografii z bliska.

● **Zidentyfikuj dodatkowe elementy**

Na niektórych zdjęciach warto poszukać także:

- napisów i symboli (tekstu, logotypów),
- obrazów w obrazie (prac malarskich lub fotografii),

jak również zastanowić się nad rozmieszczeniem elementów w kadrze (górze, doł, prawo, lewo itp.).

3. ZBUDUJ INTERPRETACJĘ



- **Poproś uczniów, by uzasadnili** wypisane na tablicy **interpretacje**, którymi podzielili się przed chwilą, powołując się na konkretne elementy widoczne na zdjęciu.
- Krok po kroku **połączcie strzałkami** poszczególne elementy interpretacji z odpowiadającymi im punktami opisu. W tym celu możecie wykorzystać schemat zdania: „Tak to interpretuję, bo wskazuje na to ten konkretny element”.

Przykład:

Miałam poczucie niesprawiedliwości, że na świecie istnieją takie nierówności.

Odbieram to tak, że on jest w ruchu – sprawia wrażenie, jakby był potrzebny, podczas gdy jej świat się zatrzymał.

Interpretuję to jako obojętność na los bezdomnej kobiety.

Czuję przygnębienie, kiedy widzę jej położenie.

Można też w tym momencie poprosić młodzież o wyobrażenie sobie innej historii opartej na elementach, które są im bliskie. (Porównaj z „Prowadzenie ćwiczenia pisarskiego z młodzieżą”, s.71).

Teraz pora, by grupa omówiła i zebrała różne **przesłania** zdjęcia.

- **Zwróć uwagę** na wieloznaczność fotografii; jeśli wybrzmiała ona, kiedy uczniowie zobaczyli zdjęcie po raz pierwszy, przywołaj te różne skojarzenia (np. części osób mężczyzna na zdjęciu wydał się głównym bohaterem, podczas gdy inni skupili się na kobiecie w tle i jej sytuacji).
- **Podkreśl**, że nie ma jednej, obowiązującej interpretacji, ponieważ każdy zapamiętał inne elementy zdjęcia.
- **Zwróć też uwagę** – jeśli ma to w tym przypadku znaczenie – na te elementy fotografii, które interpretowane są jednomyślnie. Taki jednoznaczny przekaz próbują tworzyć na przykład twórcy reklam. Dobrze, by uczniowie znali ten mechanizm i umieli rozpoznawać go w obrazach
- **Podziel się** tytułem zdjęcia i nazwiskiem autora lub autorki (*Kobieta na ulicy*, Olmo Calvo). Umieść zdjęcie w kontekście: wskaż czas i przestrzeń, w których powstało (Hiszpania, 2016). Stwórzcie hipotezy dotyczące historii powstania fotografii.

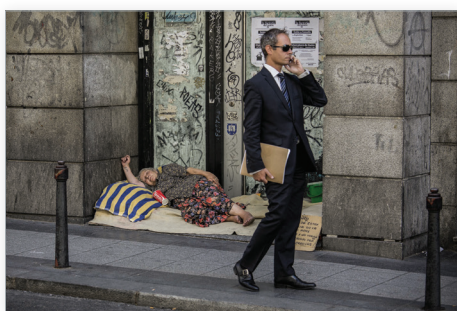
Zauważ, że interpretujemy to zdjęcie w kontekście, w którym obecnie żyjemy: w czasach, gdy różnice społeczne się pogłębiają, bezrobocie w Polsce w sięga 7,1% (dane Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej za lipiec 2017), a liczba osób bezdomnych obecnie w Polsce wynosi 33 tysiące (dane za marzec 2017, MRPiPS) i wzrasta. Obserwujemy zwiększającą się przepaść między miastami a wsią, między młodymi ludźmi biznesu a osobami starszymi z niską emeryturą. Francuski socjolog Pierre Bourdieu określił to zjawisko związane z odbiorem mianem odniesienia kulturowego osób patrzących⁸.

⁸T. Zarycki, *Kapitał kulturowy – założenia i perspektywy zastosowań teorii Pierre'a Bourdieu*, „Psychologia Społeczna” 2009, t.4 [dostęp 1.11.2017].
Dostępny w internecie: http://www.spoleczna.psychologia.pl/pliki/2009_1/Zarycki_2009_1.pdf

4. PRZYKŁADOWE ĆWICZENIE: ZMIENIĆ KADROWANIE



- Zakryj fragment zdjęcia tak, by za pomocą tego zabiegu zmienić się kadr lub widoczny był tylko jeden detal obrazu.
- Możesz spytać: Który kadr sprawia, że bardziej skłaniamy się ku jednej z interpretacji?
- Wyjaśnij, że każde zdjęcie ma pole widzenia (to, co widoczne na zdjęciu) i obszar poza kadrem, którego nie widać, ale który możemy sobie wyobrazić.



1



2

5. ODCZYTYWANIE PRZESŁANIA FOTOGRAFA



- Dzięki materiałom na stronie 44 możecie porównać własny odbiór i interpretację zdjęcia z informacją, którą podał autor fotografii o tym, w jakich okolicznościach ją wykonał i jakie miał intencje.
- Uczestnicy i uczestniczki warsztatu zobaczą, że zdjęcie pozbawione kontekstu może nabierać przeróżnych znaczeń zależnie od kultury i czasu, w których jest oglądane.

PRZYKŁADOWA SESJA 2

Etap: edukacja wczesnoszkolna

Pracę z najmłodszymi dziećmi warto rozpocząć od fazy manipulacji obrazem, żeby uczniowie mogli lepiej go zrozumieć. Do tej sesji tę wybraliśmy zdjęcie „Mary Poppins w Calais” (Nadia Raymond, Francja).

1. PRZYJRZYJ SIĘ ZDJĘCIU



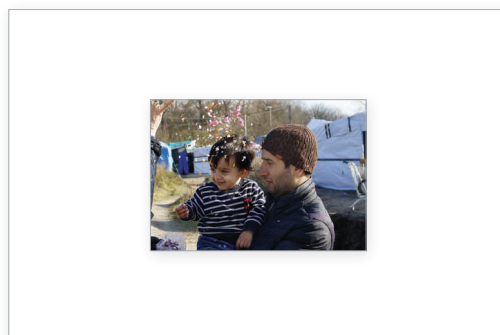
- **Poproś grupę o skupienie i ciszę, a następnie pokaż grupie zdjęcie na 10 sekund. Ważne, by zdjęcie było skadrowane inaczej niż jego oryginał.** Nie dawaj uczniom żadnych dodatkowych instrukcji.
- **Poproś dzieci, żeby zastanowiły się, jakie wrażenie zrobiło na nich zdjęcie albo o czym pomyślały.** Podkreśl, żeby zachowały tę refleksję dla siebie – niech nie dzielą się nią nawet z kolegą lub koleżanką obok.
- **W tym czasie rozdaj** dzieciom kopie zdjęcia w formacie A3, wydrukowane tak, by zmodyfikowany kadr otacza biała przestrzeń.



2. WYOBRAŹ SOBIE, CO JEST POZA KADREM



- **Poproś dzieci o narysowanie wszystkiego, co wyobrażają sobie na białej przestrzeni wokół zdjęcia.** Zwróć uwagę na elementy, które nie są w pełni widoczne, ponieważ przecina je krawędź zdjęcia: zasugeruj, że właśnie od nich mogą zacząć rysowanie.
- **W trakcie ćwiczenie przechadzaj się po sali i notuj pierwsze wrażenia dzieci na widok zdjęcia.**



3. DYSKUSJA



- **Powieś na tablicy skończone rysunki** dzieci. Porównaj je: podkreśl podobieństwa i różnice.
- **Przeczytaj głośno** wrażenia, którymi podzieliły się dzieci.

4. ZBUDUJ INTERPRETACJĘ



- **Pozwól każdemu dziecku, by przywołało konkretne elementy zdjęcia** i własnego rysunku, które wspierają interpretację fotografii i wywołują określone wrażenia i uczucia. Dla ułatwienia dzieci mogą uzupełniać zdanie: „Myślę tak, ponieważ widzę...”.

Przykład:

Kojarzy mi się to ze szczęściem, bo dziecko się uśmiecha.

Zrobiło na mnie duże wrażenie to, jak trudne są warunki, w których mieszkają ci ludzie.

5. ZDJĘCIE W ORYGINALNYM KADRZE



- Teraz **pokaż oryginalne zdjęcie** i zwróć uwagę na to, co faktycznie znajdowało się w kadrze, a co powstało w wyobraźni dzieci.
- **Nazwij szczegóły**, które mogły stanowić podpowiedź dotyczącą elementów znajdujących się poza kadrem (np. pomazana ściana z tyłu mogła wskazywać, że nie jest to zamożna dzielnica).
- **Podziel się** tytułem zdjęcia i nazwiskiem autora (*Mary Poppins w Calais*, Nadia Raymond).
Umieść zdjęcie w kontekście: podaj informacje o czasie i miejscu, w których powstało (Francja, 2016).
Stwórzcie hipotezy dotyczące historii powstania zdjęcia.

W pierwszej sesji znajduje się więcej uwag na ten temat.

6. ODCZYTYWANIE PRZESŁANIA FOTOGRAFA



- Dzięki materiałom na stronie 37 możecie porównać własny odbiór i interpretację zdjęcia z informacją, którą podał autor fotografii o tym, w jakich okolicznościach ją wykonał i jakie miał intencje.
- Uczestnicy i uczestniczki warsztatu zobaczą, że zdjęcie pozbawione kontekstu może nabierać przeróżnych znaczeń zależnie od kultury i czasu, w których jest oglądane.

Te przykładowe sesje zostały opracowane z wykorzystaniem pomysłów Yvesa Bon z Rhône-Alpes Ligue de l'enseignement.

Praca nad rozumieniem obrazu

PRZYKŁADOWA SESJA: PROWADZENIE WARSZTATU FOTOGRAFICZNEGO

Przykładowy plan warsztatu fotograficznego dla dzieci i młodzieży:

1. OGLĄDAMY OBRAZY



- Pokaż zdjęcia różnych autorów.
- Przeprowadź sesję oglądania obrazów: co widzę, co czuję?
(Możesz wykorzystać materiał z rozdziału „Wspólne oglądanie zdjęć”, s. 49)

Można zasugerować uczniom, by w pracy z obrazami skupili się na ludziach i związanych z nimi fragmentach zdjęć. Wyjaśnij, że w najbliższym czasie sami będziecie fotografować. Wspólnie wybierzcie temat, który jest dla uczniów i uczennic interesujący, oraz ustalcie, w jaki sposób zaprezentujecie wyniki pracy (wystawa zdjęć, prezentacja na dużym ekranie itp.).

2. KORZYSTAMY Z APARATU



- Wyjaśnij, jak korzystać z aparatu fotograficznego oraz jakie są podstawowe zasady kadrowania i kompozycji. Podkreśl, że fotograf ma dużą władzę nad tematem zdjęcia (może decydować, jak przedstawi osoby i przedmioty na zdjęciu), z czego wynika też ogromna odpowiedzialność.

Pod koniec sesji zaproponuj uczniom, żeby w ciągu tygodnia zrobili komórkami 20 zdjęć na wybrany temat (np. „mieszkanie razem”).

Pierwsze serie zdjęć

W zależności od liczby aparatów dostępnych w klasie etap ten może zająć do kilku tygodni.

Aby uniknąć spadku zainteresowania uczniów, spróbuj jednak ograniczyć ten czas do miesiąca.

Oznacza to, że na jeden aparat powinno przypadać czworo uczniów.

3. PREZENTUJEMY I ANALIZUJEMY PIERWSZE PRACE



- Kiedy uczniowie skończą pracę, przeprowadźcie **prezentacje grupowe**. Warto przeanalizować i wyjaśnić, gdzie i w jakim momencie zostały zrobione zdjęcia.
- **Wszyscy zaproszeni są do recenzowania** pracy koleżanek i kolegów oraz do wyrażania odczuć wywołanych przez zdjęcia.



Druga sesja oglądania obrazów

Doradzamy przeprowadzenie drugiej sesji oglądania obrazów po wykonaniu przez młodzież pierwszej serii zdjęć. W ten sposób, skupiając się na odbiorze i interpretacji własnych prac, uczniowie lepiej przyswoją wiedzę i nauczą się stosować ją w praktyce.

- Podczas wspólnej analizy **skupcie się** na elementach obrazu, które można kontrolować podczas robienia zdjęcia (światło, kontrast, linie i kształty, mocne punkty, pozycja w kadrze itp.).
- **Wyjaśnij**, jak wszystkie te elementy (czasem wybrane umyślnie, czasem przypadkowe) określają to, jak zdjęcie jest odczytywane i interpretowane.
- Postaraj się **dać uczniom wskazówki** dotyczące następnych zdjęć.

Tę część pracy z uczniami można dostosować do potrzeb konkretnej grupy, wybierając tematy tak, by głębiej zbadać pomysły wyrażone w pierwszych zdjęciach i skupić się na tych aspektach, które wymagają uwagi.

4. BUDUJEMY WŁASNY OBRAZ



Druga seria zdjęć

Każda osoba uczestnicząca ponownie dostaje aparat i w ciągu tygodnia może zrobić 20 nowych zdjęć. W ten sposób w trakcie całego projektu wszyscy zrobią po 40 zdjęć.

Oglądamy obrazy, dokonujemy pierwszej selekcji

- Gdy uczniowie skończą pracę, **przeprowadźcie grupowe prezentacje**. Warto przeanalizować wybór momentu zrobienia zdjęcia i miejsca, w którym zostało wykonane.
- Wszyscy zaproszeni są do recenzowania pracy koleżanek i kolegów z klasy oraz do **wyrażania odczuć** wywołanych przez obrazy.
- **Zwróć szczególną uwagę** osób uczestniczących na zdjęciach budzące najsilniejsze emocje.
- Każdy uczeń i każda uczennica poznaje punkt widzenia swoich kolegów i koleżanek. Przedyskutujcie na forum klasy, jakie emocje pojawiły się w związku ze zdjęciami.
- **We wspólnej dyskusji** dokonajcie pierwszej selekcji zdjęć na wystawę.

5. WYBIERAMY ZDJĘCIA NA WYSTAWĘ



Ostatecznego wyboru dokonuje osoba dorosła prowadząca grupę, biorąc pod uwagę opinie wyrażone przez uczestników i uczestniczki. Kolejna sesja poświęcona jest dyskusji nad tym wyborem.

Prezentacja prac

Zorganizujcie wystawę dla publiczności. Dzięki temu będziecie mieli możliwość, by przyjrzeć się, jak zdjęcia uczniów odbierają inne osoby – zarówno młodzież, jak i dorośli.

NARZĘDZIA, POMYSŁY, PROJEKTY

1. D. Sypniewski: **(Nie)widzialne granice. Kolaże** [online] Fundacja na Rzecz Różnorodności Społecznej [dostęp 18.11.2017]. Dostępny w internecie:



<http://ffrs.org.pl/biblioteka/ksiazki/niewidzialne-granice/>

2. Blog **Inspirowane Pamięcią** [projekt CEO], [dostęp 18.11.2017]. Dostępny w internecie:



<https://blogiceo.nq.pl/inspirowanepamiecia>

3. R. Bułtowicz, **Uczta audiowizualna** [w:] **Przepis na edukację kulturalną** [online], red. M. Dobiasz-Krysiak [dostęp 18.11.2017]. Dostępny w internecie:



<https://rezydencje.ceo.org.pl/aktualnosci/przepis-na-edukacje-kulturalna-0>

4. **Przewodnik po każdej wystawie** [online], Narodowa Galeria Sztuki Zachęta, [dostęp 18.11.2017].

Dostępny w internecie:



<https://rezydencje.ceo.org.pl/aktualnosci/przewodnik-po-kazdej-wystawie>

5. **Jak mówić o większości świata. Rzetelna edukacja o krajach globalnego Południa** [online], red. M. Wojtalik, rozdz. 2–4, 10 [kodeks obrazów oraz ćwiczenia dla uczniów], [dostęp 18.11.2017]. Dostępny w internecie:



https://www.pah.org.pl/app/uploads/2017/06/2017_dlaszko_jak_mowic_o_wiekszosci_swiat.pdf

6. M. Dobiasz-Krysiak, **Przybornik animatora kultury** [online], Centrum Edukacji Obywatelskiej, [dostęp 18.11.2017]. Dostępny w internecie:



https://issuu.com/majadobiasz/docs/przybornik_animatora_kultury/1?ff=true&e=10125706/5894780

7. D. Grzemny, **Niewinne obrazki, niewinne słowa – scenariusz lekcji**, [w:] **Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi. Pakiet materiałów edukacji praw człowieka** [online], Amnesty International Polska, [dostęp 18.11.2017]. Dostępny w internecie:



<https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/07/Wszyscy-ludzie-rodza-sie-wolni-i-rowni-pakiet-materialow-edukacji-praw-czlowieka.pdf>

8. Strona **Pomysły do zrobienia** [online], [dostęp 11.11.2017]. Dostępny w internecie:



www.pomysly.e.org.pl

POKAZYWANIE ZDJĘĆ



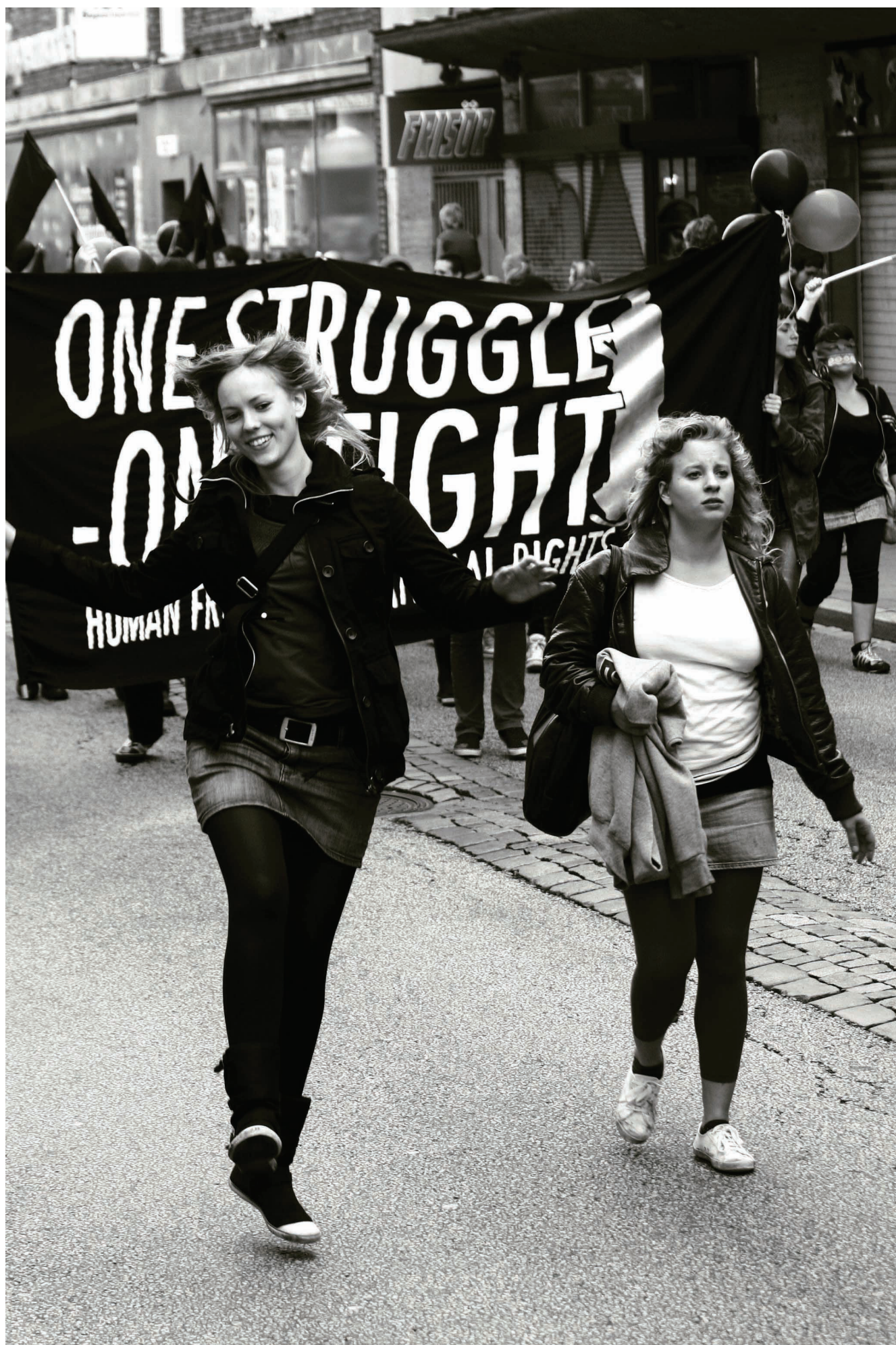
Zdjęcie nr 1

Autorka zdjęcia: Nadia Raymond



Zdjęcie nr 2

Autorka zdjęć: Flore-Aël Surun / Tendance Floue



Zdjęcie nr 3

Autorka zdjęcia: Marina Kelava





Zdjęcie nr 5

Autorka zdjęcia: Agnieszka Pajączkowska



Zdjęcie nr 6

Autorka zdjęcia: Agnieszka Pajęczkowska



Zdjęcie nr 7

Autor zdjęcia: Olmo Calvo



CZYM JEST WARSZTAT PISARSKI?



© Benoît Debuissier



W projekcie *Solidarność – podaj dalej!* korzystamy z potencjału edukacji artystycznej rozumianej jako narzędzie kształtowania poczucia samodzielności oraz niezależności na całe życie. Ćwiczenia z pisania i czytania pomagają zdobyć bardzo ważną umiejętność: dekodowania i używania symboli, które są nie tylko istotnym elementem naszej komunikacji, ale coraz częściej także narzędziem kontroli społeczeństwa.

Na warsztatach pisarskich amatorzy spotykają się z profesjonalistami. Zajęcia pozwalają na wymianę myśli i poglądów w grupie, zestawienie różnych indywidualnych perspektyw i sposobów ekspresji.

Warsztaty pisarskie umożliwiają osobom uczestniczącym:

- ▲ uruchomienie wyobraźni przez działanie, które pobudza emocje i kreatywność,
- ▲ nawiązanie kontaktu z literaturą – dziełami i ich autorami oraz autorkami,
- ▲ doświadczenie procesu tworzenia oraz towarzyszącego mu ryzyka, a także radości,
- ▲ oraz budowanie relacji z literaturą przez doświadczenie przyjemności wynikającej z czytania i pisania.

Warsztaty pisarskie jako projekt osadzony w kulturze

Projekt oparty jest na dwóch filarach:

- ▲ uczniowie uczestniczą w doświadczeniach kulturowych (czytając teksty literackie, poznając miejsca i zawody związane z książkami oraz praktyki kulturowe związane z czytaniem),
- ▲ oraz biorą udział w warsztatach pisarskich, dzięki którym urzeczywistniają swój potencjał twórczy i artystyczny.

Warsztaty pisarskie mogą być organizowane i prowadzone przez wszystkie osoby, których praca stanowi kolejne ogniwo łańcucha w procesie produkcji książki: autorów i autorki (pisarzy, ilustratorów), redaktorów i redaktorki, a także księgarzy i osoby, które wspierają innych w odkrywaniu bogactwa literatury: bibliotekarzy i bibliotekarki, nauczycieli i nauczycielki, animatorów i animatorki.

Prowadzący warsztaty, przy wsparciu Fundacji Szkoła z Klasą i w konsultacji z innymi osobami zaangażowanymi w projekt (np. prowadzącymi warsztaty z analizy obrazu):

- ▲ organizuje proces edukacyjny i kulturowy oraz zarządza nim,
- ▲ wspiera uczniów w doświadczeniu związanym z procesem twórczym,
- ▲ przed rozpoczęciem warsztatów ustala:
 - ile czasu poświęcić na doświadczenie kulturowe, a ile na same warsztaty pisarskie,
 - jak będzie wyglądał warsztat pisarski, na czym będzie polegało spotkanie z pisarzem lub pisarką i jak się ono rozwinie,
 - jakie ćwiczenia na kreatywne pisanie przeprowadzić z grupą i jaka forma literacka będzie końcowym efektem warsztatu,
 - oraz w jaki sposób przebiegać będzie nauka i jak będziecie rozmawiać o tym doświadczeniu.

Praktyka artystyczna podczas warsztatu

Podczas warsztatu pisarskiego wszystkie osoby uczestniczące zachęcane są do napisania tekstu, podzielenia się nim z innymi i wprowadzenia poprawek na podstawie otrzymanej od grupy informacji zwrotnej. Ważnym założeniem warsztatu jest to, że niezależnie od konkretnego celu szczegółowego młodzi pisarze i młode pisarki powinni mieć możliwość swobodnego pisania. Zarówno przy pisaniu indywidualnym, jak i przy pracy zbiorowej grupa kieruje się zasadą solidarności, pisząc z myślą, że robi to, by dzielić się wynikami swojej pracy.

1. Pierwszy szkic, czyli jak zacząć pisać

Aby przeprowadzić warsztaty i przenieść się do świata fikcji, niezbędne są następujące elementy:

- miejsce: przestrzeń do pracy w grupie i tworzenia tekstów,
- osoba koordynująca warsztat (nauczyciel lub nauczycielka, pisarz lub pisarka, ilustrator lub ilustratorka, autor lub autorka),
- oraz preteksty do pisania.

Preteksty do pisania mają bardzo zróżnicowany charakter. Ich źródłem może być:

- inicjatywa osoby prowadzącej (wskazówki do pisania, określona forma, tematy itp.),
- kontekst sytuacyjny warsztatu (rozplanowanie przestrzeni, dostępność książek i innych materiałów na miejscu itp.),
- aktywne poszukiwania uczestników (odwiedzenie wystawy, kontakt z naturą itp.),
- doświadczenie na innym polu artystycznym (fotografie, przedmioty, obrazy, filmy itp.).

Każda osoba uczestnicząca zajmuje się własną pracą. Dążymy do sytuacji, w której młodzież jest w stanie tworzyć bez autocenzury i stałej obawy o jakość powstających tekstów. Uczestnicy i uczestniczki poznają siebie poprzez zbiorowy proces tworzenia; sprawdzają i dyskutują; uczą się przetwarzać swoje prace i tworzyć coraz bardziej skomplikowane dzieła. Komentarze wygłaszane po odczytaniu prac (zarówno przez osobę prowadzącą warsztaty, jak i przez innych uczestników) nie powinny oceniać jakości i stylu autora; ważne jest, by odnosiły się do literatury i innych prac, a także by oparte były na porównywaniu tekstów w sposób umożliwiający uczestnikom zrozumienie różnorodnych reakcji na tę samą sytuację pisarską.

2. Przepisywanie, czyli jak kontynuować

O ile celem pierwszego kroku podczas warsztatów jest zachęcenie osób uczestniczących do tworzenia (pokazanie im, że są w stanie pisać i przebrnąć przez pierwsze ćwiczenia), o tyle na drugim etapie pracy te nowo powstałe teksty podlegają demontażowi. Prowadzący daje uczniom wskazówki, które inspirują ich do dekonstrukcji i przepisywania – pisania na nowo – pierwszego szkicu. To właśnie ciągły ruch, napięcie między stabilnością tekstu a jej brakiem pozwala osobom uczestniczącym robić postępy i osiągać wyższy poziom pisarstwa.

Dzięki pracy nad poprawianiem i przepisywaniem tekstu:

- osoby uczestniczące uczą się, jak pisać zwięźle (etap ten następuje po rozwinięciu tekstu),
- przyglądają się tekstom i świadomym lub nieświadomym połączeniom, których dokonuje autor lub autorka,
- odkrywają w pierwszym szkicu obszary, w których tkwi potencjał i nad którymi można pracować.

3. Ostatnie poprawki, czyli jak skończyć

W tekście zawsze można coś zmienić.

Pisarz i pisarka muszą się jednak nauczyć, jak pracować, gdy zbliża się termin oddania tekstu wydawcy.

Ważne jest, by podczas spotkania przyznać się przed sobą, że w pewnym momencie zbiorowe i indywidualne doświadczenie warsztatu musi się skończyć.

Ograniczenie to jest często narzucone przez dostępność osoby prowadzącej, czas przeznaczony na warsztaty czy budżet, ale przede wszystkim przez wstępne założenie: warsztat pisarski to nie szkoła pisania. Jest to doświadczenie kreacji literackiej. Pojawia się jednak pytanie, kiedy i w jaki sposób zakończyć proces pracy nad tekstami.

Jak zakończyć warsztaty pisarskie?

Doświadczenie warsztatów pisarskich warto zakończyć w sposób, który pozwoli je zapamiętać i docenić. To, jak zostaną wykorzystane teksty, musi zostać ustalone wspólnie przez grupę. Możliwe rozwiązania to m.in. lektura tekstów w małych grupach, publiczne czytanie tekstów, indywidualne publikacje własnym sumptem itp.

O CZYM PAMIĘTAĆ? KWESTIA JĘZYKA

W warsztacie pisarskim kluczowe znaczenie dla przekazu kartki ma język. Możemy patrzeć na niego wyłącznie z perspektywy literackiej, jednak możemy także traktować go jako narzędzie wspierające równość, solidarność i akceptację. Język może być też narzędziem opresji, wykluczenia czy dyskryminacji – wystarczy pomyśleć o mowie nienawiści, stygmatyzujących przezwiskach, które podtrzymują i upowszechniają stereotypy.

Prowadząc warsztat pisarski z młodzieżą, postaraj się wykorzystać refleksję nad językiem do analizy treści zdjęcia. Przed zakończeniem pracy nad tekstem warto sprawdzić, czy jego język uwzględnia różnorodne tożsamości i wielowymiarowość człowieka. Weźcie pod uwagę poniższe wskazówki:

- ▲ Unikaj stereotypowych, krzywdzących zwrotów, takich jak „wycygnąć”.
- ▲ Uważaj na etykiety i redukowanie ludzi do jednego wymiaru ich tożsamości, jednej sfery życia: powiedz „osoba z niepełnosprawnością” zamiast „niepełnosprawni”, „osoba homoseksualna” zamiast „homoseksualista”, „osoby bezdomne” lub „osoby zmagające się z bezdomnością” zamiast „bezdomni”.
- ▲ Dostrzegaj płeć: mimo że w liczbie mnogiej zwykle używamy formy męskoosobowej, nie oznacza to, że nie można podkreślać obecność obu płci w życiu społecznym. A zatem drogie pisarki, drodzy pisarze – dostrzegajcie różnorodność bądź stosujcie formy neutralne, np. „czy chcecie” zamiast „czy chcielibyście”.
- ▲ Doceniaj dorobek grup mniejszościowych oraz wysiłek osób, które doświadczyły przemocy; uważaj na wzorce językowe podtrzymujące bierność i podległość. Powiedz „kobiety zdobyły, wywalczyły prawa wyborcze” zamiast „kobiety otrzymały prawa wyborcze”. Uważaj na opisy sytuacji przemocowych, które podtrzymują postrzeganie osoby doświadczającej przemocy jako ofiary. W języku angielskim zamiast pojęcia „ofiara”, używa się słowa „survivor” – ktoś kto zdołał przeżyć, uratował się – właśnie po to, żeby docenić wysiłek i trud włożony w przetrwanie w zagrażającej sytuacji. W języku polskim na razie nie mamy słowa, które opisywałoby to doświadczenie z tej perspektywy, a słowo „survivor” tłumacz Google przekłada dość niefortunnie jako „niedobitek”.
- ▲ Słuchaj grup mniejszościowych i używaj języka, który szanuje ich postulaty, np. zamiast kontrowersyjnego, lecz wciąż poprawnego językowo „Murzyna” pisz o osobach czarnoskórych, ciemnoskórych. Kiedy jest to możliwe, odnieś się bezpośrednio do ich kraju pochodzenia, np. Etiopczycy, Nigeryjki, lub do kontynentu, np. Afrykanie, Afrykańczycy. Podobnie jest w przypadku osób głuchych, lub po prostu Głuchych (ten zapis podkreśla odmienność kulturową) zamiast sformułowania głuchoniemi, które sugeruje, że Głusi są niemi i nie mogą się komunikować.

PROWADZENIE ĆWICZENIA PISARSKIEGO Z MŁODZIEŻĄ

Istnieje wiele sposobów wspierania dzieci i młodzieży w pisaniu.

Fundacja Szkoła z Klasą może doradzić, jak to zrobić, lub przeprowadzić szkolenie z prowadzenia warsztatów pisarskich w ramach projektu *Solidarność. Podaj dalej!*

Na stronie 68 znajduje się przewodnik zatytułowany *Czym jest warsztat pisarski?*

1. Określona struktura

Ufajcie sobie wzajemnie i uznajcie brak wiedzy, niezręczność i wstyd za niespodziewane zasoby. Wyobraźnia jest najbardziej wspólną rzeczą na świecie. Nie maleje, nie słabnie, a wszelkie blokady są dla niej tylko wymyślonymi więzami. Należy też zapomnieć o opieraniu się na woli. Pisanie jest przede wszystkim pracą ze słabością i na słabości. Konieczne jest oddanie uczestnikom pełnej odpowiedzialności, niezależnie od tego, kim są, i pozwolenie im na solidarność (im trudniejsza sytuacja, tym bardziej potrzebna jest empatia). Praca dzieci powinna zawsze spotykać się z zachętą, wsparciem i docenieniem, i powinni ją wykonywać dla samej przyjemności poznawania. Nie wolno oceniać jej wartości, krytykować ani traktować młodych pisarzy z moralizatorską niecierpliwością.

Hubert Haddad, fragment *Six Principes Majeurs en Prélude, Principe V*, „Le Nouveau Magasin d'Écriture”, Ed Zulma 2006.

W akcji *Solidarność. Podaj dalej!* pisanie odbywa się zgodnie z poniższymi założeniami:

- ▲ **Pisze się zawsze w kontekście:** jest to czynność, która musi być poprzedzona dyskusją wokół nasuwających się pytań.
- ▲ **Pisanie ma określone ramy:** inspirowane jest zdjęciem, które znajduje się na odwrocie kartki z wiadomością.
- ▲ **Pisze się zawsze do kogoś:** tekst ma wyobrażonego czytelnika, którego obecność stanowi jedną z najsilniejszych motywacji do pisania.
- ▲ **Młodzi pisarze muszą mieć wybór:** bez możliwości dokonywania wyborów niemożliwe jest prawdziwe, osobiste zaangażowanie. Wybory mogą dotyczyć zdjęcia, o którym chce się pisać, formy tekstu itp.
- ▲ **Pisanie musi być kreatywne:** powinno być oddzielone od zwykłej pracy szkolnej i nie powinno być ocenianie.
- ▲ **Tekst zawsze można zmienić:** pierwszy szkic rzadko jest najlepszy. Jednak w pewnym momencie trzeba postanowić, że kończymy pisanie.
- ▲ **Wspólne czytanie szkiców lub gotowego tekstu pomaga się rozwijać.** Ważne jednak, by wspólnej lekturze nadać ściśle określoną konwencję, która zapewnia poczucie bezpieczeństwa autorom tekstów. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji, w której inni uczestnicy komentują dany tekst. Nauka udzielania informacji zwrotnej w projekcie to także okazja, by nauczyć młodych ludzi, jak dyskutować i odnosić się do efektu czyjejś pracy w konstruktywny sposób.

2. Tekst i zdjęcie

Struktura projektu *Solidarność. Podaj dalej!* zakłada, że ćwiczeniom pisarskim towarzyszą zdjęcia, które stanowią bezpośrednie inspiracje oraz wskazówki dla autorów i autorek. Bodziec wizualny jest ważny, ponieważ język fotografii jest zrozumiały dla wielu osób; ponadto zdjęcia przemawiają do nas i uruchamiają wyobraźnię, co pomaga znaleźć właściwe słowa. Zdjęcia można opisać. Są pełne sugestii. Budzą uczucia i wspomnienia.

Fotografie zapraszają do zastanowienia się nad tym, co niewidoczne, znajdujące się poza kadrem. Każde zdjęcie może być punktem wyjścia dla nieskończonej ilości historii, wyobrażonych opowieści oraz – a jakże – tekstów pisanych.

Oto kilka pomysłów, w jaki sposób fotografia może inspirować pisanie:

- opisz to zdjęcie komuś, kto go nie widział,
- wyobraź sobie, dlaczego osoba uchwycona na zdjęciu znajduje się właśnie tam; jaka historia za tym stoi,
- wyobraź sobie, co przydarzy się osobie przedstawionej na zdjęciu w dzień po jego zrobieniu,
- wyobraź sobie, co dzieje się poza kadrem zdjęcia,
- opisz twarze osób widocznych na zdjęciu,
- zatytułuj to zdjęcie,
- opisz to zdjęcie, skupiając się przede wszystkim na jego kolorach,
- wyobraź sobie rozmowę między osobą uchwyconą na zdjęciu i kimś poza kadrem,
- wyobraź sobie rozmowę między osobą uchwyconą na zdjęciu i fotografem,
- wyobraź sobie, jak przedstawiona sytuacja wygląda z punktu widzenia osoby na zdjęciu,
- wyobraź sobie, o czym marzy osoba widoczna na zdjęciu.

3. Zabawa słowami

Aby uruchomić wyobraźnię i zainspirować młodych pisarzy i pisarki do tworzenia, warto przeprowadzić co najmniej jedną sesję zabawy słowami.

Pisanie w sposób pobudzający emocje jest wyzwaniem, ponieważ wymaga uwzględnienia w procesie twórczym wielu elementów: stylu, formy, rodzaju i intensywności emocji, które chcemy wyrazić.

W twórczych zabawach słowami warto czasem z góry ustalić ograniczenia, które wymuszają określoną formę tekstu. Można wtedy poeksperymentować z kreatywnym wyrażaniem się w ramach pewnej struktury.

4. Pisanie haiku

Pisanie haiku jest bardzo rozwijającym ćwiczeniem i stanowi dobry **wstęp do tworzenia tekstów literackich**. Stymuluje wyobraźnię i pozwala ćwiczyć warsztat pisarski.

Na następnej stronie znajduje się przykładowy zarys warsztatu, podczas którego dzieci piszą swoje wiersze.

PRZYKŁADY

HA!KU

Haiku jest pochodzącą z Japonii formą poetycką o ściśle określonych regułach. Przywiązuje dużą wagę do symboli. To bardzo krótki wiersz, wyrażający ulotność życia.

Tło

Tworząc poniższe wskazówki, skupialiśmy się na duchu haiku – niezwykle subtelnej formy literackiej – zamiast na jego ograniczeniach formalnych.

- Poproś dzieci, by przypomnieli sobie moment, kiedy czuli silne emocje. Na potrzeby projektu i tego konkretnego ćwiczenia przyjmijmy, że emocja ta powinna w jakiś sposób wiązać się z tematem solidarności oraz ze zdjęciem, któremu towarzyszył będzie tekst.
- Kiedy nazwiecie emocję, pora zabrać się za pisanie. Haiku nigdy nie powstaje przy pierwszym podejściu: pisze się je, przepisuje, czyteluje i wypełnia szerokim spektrum emocji (smutkiem, radością, złością...). Haiku jest często prostym opisem chwili.

O formie

Tradycyjne haiku:

- składa się z 17 sylab podzielonych między 3 wersy w układzie 5-7-5 sylab (można zmienić liczbę sylab pod warunkiem zachowania rytmu: krótki, długi, krótki),
- jest wierszem białym (bez rymów),
- zaczyna się zazwyczaj od szerokiego ujęcia, a kończy zbliżeniem,
- kluczem do haiku jest często ostatni wers, w którym natężenie emocji jest największe,
- zawsze zawiera słowo odnoszące się do przyrody lub do jednej z czterech pór roku (jap. *kigo*),
- odwołuje się do wszystkich zmysłów,
- ma bardzo prosty styl, bez wyjaśnień, prawie bez przysłówków,
- jest pisane w czasie teraźniejszym,
- zazwyczaj nie ma znaków interpunkcyjnych, a każdy wiersz haiku rozpoczyna się wielką literą,
- jest zbudowane w taki sposób, że największe natężenie emocji osiąga w ostatnim wersie, który stanowi często klucz do zrozumienia tekstu.

Przykłady: Opadł kwiat
Wrócił na gałąź?
To był motyl.
*Moritake (1472-1549),
tłum. Czesław Miłosz*

Oddaj wierzbie
Całą nienawiść, całe pożądanie
Twego serca.
*Basho,
tłum. Czesław Miłosz*

Przykłady haiku napisanych przez dzieci

Zimowy poranek
Dwie cykady walczą
O masło
(uczeń klasy 4)

Szyją piłki
Ale nigdy nie grają
Mali niewolnicy
(Issa, Valence)

Piękno w koszyku
Następnego dnia szerniało
Tak mówili
(uczeń klasy 4)

Kolor człowieka
Nie może stanowić
O prawdziwej przyjaźni
(Tiphaine, 13 ans)

Kobieta w ciąży
Szuka drobnych na przystanku
Autobus czeka
(Eddie Garnier)

Hiroshima jesienią
Nagły zachód słońca
W kolorze krwi
(Sasaki Toshimitou)

Zima mężczyzna zmęczony
Niesie zbyt ciężką torbę
Praca w Północnej Afryce
(Aïcha)

W brudny fartuszek
Dziewczynka wyciera rękę
Uściśniętą przez Camarę
(T.B.)

Oddaj się światu
Kruchy pokój
Zawinięty w jedwab
(Aude)

Szczęśliwy jak Borys
Który rozśmieszał
Dzieci z innych krajów
(Manon)

Praca nad pisanem wiadomości

PRZYKŁADOWA SESJA: WARSZTAT PISARSKI

Cele warsztatu pisarskiego

Zakładamy, że wszyscy potrafimy wykazać się kreatywnością – i podajemy dalej solidarność.

Podczas jednego warsztatu pracujemy nad dwoma ważnymi obszarami kształcenia: edukacją obywatelską oraz edukacją artystyczną i doświadczaniem kultury.

Jest to więc zarazem działanie literackie i obywatelskie, ponieważ łączy element kreatywnego pisanie tekstu pod wpływem autorskiej interpretacji zdjęcia z podejmowaniem ważnych społecznie tematów i zwrotem ku innym osobom – adresatom pocztówek. Warsztat pozwala uczniom i uczennicom uświadomić sobie własne postawy oraz uprzedzenia dotyczące np. statusu materialnego, stylów życia, migracji, różnych modeli rodziny, relacji międzypokoleniowych i wielu innych zagadnień.

Poniższy warsztat wpisuje się w ogólne cele projektu: refleksję nad dyskryminacją, uprzedzeniami, sposobem postrzegania innych. Pomaga odkryć przyjemność i poczucie siły płynące z pisanie, a także z poruszenia, jakie wywołuje u odbiorcy wysłana wiadomość.

„Podawanie dalej solidarności” oznacza świadomość, że nie możemy istnieć bez innych, że jesteśmy połączeni siecią, która daje nam umiejętność życia razem, i że codziennie wplatamy w tę sieć nowe nici swoimi gestami, działaniem, rozmowami, tym, co piszemy i jak patrzymy na innych.

WARSZTAT 1

MATERIAŁY

- wiersze, incipity (zdania otwierające teksty),
- taśma klejąca lub klej,
- papier A4, paski papieru,
- zdjęcia z projektu *Solidarność! Podaj dalej*.

PRZEBIEG

Instrukcje dla uczniów



Przyjrzyj się

Dziewięć zdjęć, które masz przed sobą, pokazuje fragment różnorodności świata.

Przyjrzyj im się, a następnie na dziewięciu paskach papieru zapisz po jednym słowie, które kojarzy ci się z każdym zdjęciem. W ten sposób każdy napisze dziewięć słów na dziewięciu paskach.



Zainspiruj się

Patrzmy na świat przez pryzmat tego, co już wiemy, czego doświadczaliśmy, jak zostaliśmy ukształtowani przez naszą przeszłość i kulturę, w której dorastaliśmy. Jest wiele wierszy o solidarności, pokoju, nadziei, rewolucji, bólu... Teksty pomagają nam otworzyć się na różnorodność – także na różnorodność naszych doświadczeń.

- Przygotuj czystą kartkę papieru. Wypisz na niej fragmenty poezji i inspirujące zdania. Pamiętaj, żeby zachować odległość między poszczególnymi fragmentami, tak aby móc je wycinać lub odrywać i przyczepiać do zdjęć. Potem przyjrzyj się zdjęciom i do każdego przyczep fragment, który twoim zdaniem pasuje do fotografii.
- Ćwiczenie skończy się, kiedy przy każdym zdjęciu doczepionych będzie przynajmniej pięć kawałków papieru z fragmentami wierszy lub zdań.



Stwórz skojarzenia

- Wybierz fotografię, która najbardziej do Ciebie przemawia, i znajdź na swoim pasku papieru słowo, które do niej pasuje. Napisz ten wyraz na środku kartki i przyklej na jej obrzeżach pięć pasków z tekstami znajdującymi się obok zdjęcia.
- Metodą swobodnych skojarzeń wymyśl po jednym słowie, które łączy Twój wyraz zapisany na środku kartki z każdym z przyklejonych do niej fragmentów.
- Teraz do każdego z pięciu znalezionych słów-skojarzeń dopisz dwa kolejne według tej samej zasady. Następnie dodaj jeszcze trzy nowe wyrazy, tym razem kierując się podobieństwem językowym (np. brzmieniem, formą słów).

Przykład: słowo „różnorodność” przywodzić na myśl wyrazy „różnorodny”, „dorodny”, „swobodny”, a także „ość”, „kość”, „złość” itp..



Napisz pierwszy szkic

- Masz już prawie gotowy tekst. Pozostaje tylko nadać wyrazom i zdaniom odpowiednią formę. Wykorzystaj tyle zebranego materiału, ile się da – dodaj do niego tylko te elementy, które potrzebne są, by powiązać ze sobą wyrazy. Napisz tekst tak, by słowo zapisane na środku kartki było jego osią, tematem, nie używaj go jednak. Niech pozostanie tajemnicą.
- Masz na to 10 minut. (Oczywiście osoba prowadząca może wydłużyć ten czas, ponieważ ważne jest, żeby wszyscy coś napisali).

Tekst nie powinien być dłuższy niż jedna strona A4 (choć można skorzystać z kartek A5 lub A6). Wybierz incipit, który rozpocznie Twój tekst.



Pokaż swój tekst innym

- Powieś swój tekst. Będziecie teraz wspólnie czytać swoje wypowiedzi, starając się znaleźć między nimi połączenia i stworzyć przestrzeń na wymianę w grupie.
- Przeczytaj dowolny tekst innej osoby i przyczep do niego jedno ze słów, które ci zostały. Jedno wyrażenie z tego tekstu – takie, które najbardziej do Ciebie przemawia, podoba ci się lub pasuje do Twojego tematu – przepisz na osobną kartkę.
- Powtórz to działanie tyle razy, aż przyczepisz wszystkie swoje słowa i przepiszysz tyle samo krótkich fragmentów.



Rozwiń dialog

- Zabierz swój tekst i przyczepione do niego słowa.
- Wybierz jeden wyraz, który Twoim zdaniem najmniej pasuje do tekstu.
- Do każdego z pozostałych wyrazów stwórz po dwie listy składające się z trzech słów – jedną opartą na skojarzeniach, a drugą – na podobieństwach językowych (patrz krok 5).



Pomyśl o odbiorcy

- Pomyśl o bliskiej osobie (rodzicu, przyjacielu itp.) albo o kimś znanym, do kogo chcesz wysłać swój tekst lub komu chcesz go zadedykować.
- Przepisz tekst, włączając do niego nowy materiał (słowa i wyrażenia, które dostałeś/dostałaś). Dodawaj, skreślaj, przedstawiaj, przekształcaj... Pamiętaj, do kogo kierujesz tekst lub komu jest on dedykowany, ale nie wspominaj o tej osobie.



Wyślij

- Przepisz swój tekst na kartkę, zwracając uwagę na czytelność pisma, poprawność ortograficzną itd.
- Wyślij go najpierw do kolegów i koleżanek, a potem do nieznannej osoby.



Słuchaj

- Posłuchaj swojego tekstu.
- Niech każdy z Was wylosuje tekst innej osoby i przeczyta wypowiedź tak, aby wszystkim dobrze się jej słuchało.



Przemyśl

- Zastanów się nad ćwiczeniami, które wykonaliście.
- Pomyśl, czego się nauczyłeś/nauczyłaś, co zrozumiałeś/zrozumiałaś, nad czym pracowałeś/pracowałaś podczas tego warsztatu, jak się czułeś/czułaś.

WARSZTAT 2

WARIANT: ŚCIANA SOLIDARNOŚCI

MATERIAŁY

- wiersze,
- taśma klejąca lub klej,
- papier A4, paski papieru,
- incipity (zdania otwierające teksty),
- zdjęcia i kartki z projektu *Solidarność. Podaj dalej!* (o kilka więcej niż liczba osób uczestniczących).

PRZEBIEG

Instrukcje dla uczniów



Zbuduj

- Na ścianie znajduje się sześć zdjęć, a pod każdym z nich dwa puste arkusze papieru podzielone na cztery części.
- Podejdź do zdjęć i dopisz na kartkach luźne skojarzenia związane ze zdjęciem – w tym samym czasie robią to też inne osoby. Zadbajcie o to, by w każdej „cegiełce” (czyli w każdym prostokącie) było przynajmniej jedno słowo. Czytajcie wpisane już słowa, zanim dodacie nowe, aby uniknąć powtórzeń.



Znajdź coś swojego

- Przeczytaj podpisy, przyjrzyj im się, a na koniec wybierz jedno z sześciu zdjęć oraz dopisz na kartce pod nim jeszcze jedno słowo: takie, którego wciąż tam brakuje, a które jest dla Ciebie ważne. Zapisz je także na swojej dłoni, w ten sposób biorąc je ze sobą. Będzie teraz symbolizować część Ciebie, na chwilę stanie się Twoją własnością, zobowiązaniem, marzeniem, buntem...



Odrysuj

- Na czystej kartce papieru odrysuj swoją dłoń.
- Na końcu każdego palca, tam gdzie jest paznokieć, zapisz po jednym słowie, które kojarzy się z wyrazem zapisanym na twojej dłoni.
- Potem każde z tych słów rozwiń w kaskadę spływającą po palcu: dopisz minimum po trzy słowa, które kojarzą ci się z tym na czubku palca. Zostaw pomiędzy słowami wystarczająco dużo miejsca, żeby można było coś dopisać. Uważaj, żeby nikomu nie pokazać słowa, które masz zapisane na dłoni.



Pracuj z centralnym słowem

- Skup się na słowie, które zapisane jest na twojej dłoni. Skoncentruj się na jego brzmieniu. Poszukaj innych słów podobnych pod względem liter, sylab i dźwięków.
Przykład: ze słowa „ręka” można stworzyć „męka”, „stęka”, „pęka”, „szczeka”, „szczeka”, „ucieka”, „zwleka” itd.
- Wypisz około dziesięciu słów.



Podaj pomocną dłoń – nie piszemy zamknięci w samotniach

- Potrzebujemy innych: naszych rówieśników, z którymi przeżywamy wspólną przygodę podczas warsztatu, pisarzy, którzy tworzyli przed nami. Potrzebujemy ich punktów widzenia, kultury i literatury, którą tworzą. Podamy więc pomocną dłoń.
- Podaj osobie stojącej po twojej lewej stronie „rękę” z zapisanymi słowami. Zadaniem tej osoby jest dopisanie na kartce słów wybranych albo metodą skojarzeń (zabawa w znaczenia), albo na podstawie podobieństwa brzmień (zabawa w dźwięki).



Podziel się kulturą – nie piszemy zamknięci w samotniach

Wskazówki dla osoby prowadzącej

- Rozdaj teksty literackie (np. teksty różnych autorów i autorek napisane w różnym stylu; dla 20-osobowej grupy przygotuj około 40 tekstów).
- Poproś uczniów, by znaleźli w pięciu różnych tekstach przynajmniej pięć wyrażen, które do nich przemawiają i kojarzą im się z zapisanym na własnej dłoni słowem oraz wybranym zdjęciem. Wyjaśnij, że wyrażenie to kilka słów – nie powinno być dłuższe niż jeden wers.
- Poproś młodzież, żeby zapisała swoje wyrażenia na paskach papieru.
- Potem każdy wybiera trzy fragmenty, które pasują do słów zapisanych na końcach palców. Paski, na których zapisane są te teksty, należy przykleić do odpowiednich palców.
- Powiedz, żeby uczniowie potraktowali pozostałe dwa paski jak prezent: niech dadzą jeden z nich osobie po lewej stronie, a drugi – osobie po prawej. Podarowane przez innych paski należy przykleić na wolne palce swojej papierowej ręki.



Podziel się ścianą

- Potnij kartki wiszące na ścianie na 48 „cegiełek” i rozdziel je między osoby uczestniczące.
- Tworzenie wyrażień: niech każda osoba, inspirując się literaturą oraz wyrazami na papierowej dłoni, napisze pięć poetyckich wypowiedzi.

Uwaga: niech uczestnicy i uczestniczki warsztatu nie używają słów zapisanych na własnej dłoni.

Instrukcje dla uczniów



Zbierz

- Masz już prawie gotowy tekst. Pozostaje tylko nadać wyrazom i zdaniom odpowiednią formę, splatając razem wszystkie fragmenty. Wykorzystaj tyle zebranego materiału, ile się da, dodaj do niego jak najmniej nowych elementów (poza składnikami niezbędnymi do połączenia słów) i napisz pierwszy szkic tekstu wokół swojego słowa centralnego. Nie używaj go jednak, niech pozostanie tajemnicą.
- Wybierz incipit (wyrażenie otwierające), które rozpocznie twój tekst.
- Masz na to 10 minut. (Oczywiście osoba prowadząca może wydłużyć ten czas, ponieważ ważne jest, żeby wszyscy coś napisali. Tekst nie powinien być dłuższy niż jedna strona A4, ale można użyć też kartek A5 lub A6).



Doświadcz solidarności

- Przeszkodą dla poczucia solidarności bywa fakt że widzimy tylko część lub daną cechę innej osoby (np. jej wygląd), tylko fragment tego, kim jest. Często nie staramy się dowiedzieć więcej o osobach wokół nas. Teraz podejmiemy ten wysiłek.
- Zasłońcie fragment swojego tekstu. Potem podawajcie innym ten częściowo zasłonięty tekst. Inni będą dopisywać coś w pustej przestrzeni: dokończą wersy, zdania itd.



Przepisz

- Odbierz swoją kartkę i przyjrzyj się nowemu materiałowi. Zapewne odkryjesz coś zupełnie nowego, zaskakująco odchodzącego od oryginału.
- Po wybraniu potencjalnego odbiorcy (pomyśl o kimś bliskim, o rodzicu albo przyjacielu, albo wybierz znaną osobę, której chcesz zadedykować swój tekst), skorzystaj z nowego materiału do napisania wiersza lub wiadomości od początku. Pamiętaj, by była to wiadomość napisana w pierwszej i drugiej osobie, zaklęta w formę pocztówki. Przepisując dodawaj, odejmuj, przedstawiaj kolejność, zastępuj i przekształcaj.



Przepisz na kartkę...

...dbając o czytelność, ładną formę, ortografię.



Wyślij...

- najpierw do innych uczestników i uczestniczek (grupowe czytanie),
- potem do nieznannej osoby.



Przeanalizuj

- Przeanalizuj ćwiczenia, które wspólnie wykonywaliście podczas warsztatu.
- Zastanów się nad tym, czego się dzięki temu ćwiczeniu nauczyłeś/nauczyłaś, co zrozumiałeś/zrozumiałaś, nad jak się czułeś/czułaś.



Jak zachowasz swoje dzieło?

- Wspólnie zdecydujcie, czy chcecie stworzyć zbiór tekstów, newsletter, zorganizować wystawę, wydarzenie, a może opracować jeszcze inną formę utrwalenia tekstów, które powstały w trakcie warsztatów.

Niniejszy warsztat został zaprojektowany i udostępniony przez Yves'a Béala – pisarza, trenera, facylitatora warsztatów pisarskich z Ligi Edukacji (la Ligue de l'enseignement) we Francji.

Praca nad rozumieniem wiadomości

ĆWICZENIA DODATKOWE⁹

Poniższe ćwiczenie zostały wzięte zaczerpnięte z zestawu „44 Petits Ateliers d’Écritur” lub są nim inspirowane.

ĆWICZENIE 1: Słowołowy

Słowołowy to gra literacka wymyślona przez Raymonda Queneau. We Francji można w nią zagrać w radiowej audycji literackiej.

Celem gry jest opowiedzenie historii z użyciem określonego zestawu słów w podanym porządku. W poniższym tekście Queneau musiał napisać spójną historię, wykorzystując siedem słów związanych z bardzo różnymi obszarami.

(posag, bagnety, wróg, kaplica, atmosfera, Bastylia, listownie)

Pewnego dnia znalazłem się na platformie autobusu, który – jak wszystko wskazuje – stanowił część **posagu** córki p. Mariage, kierującego losami Towarzystwa Przewozów Pasażerskich Regionu Paryskiego. Był tam młodzian dość śmieszny, nie z racji braku **bagnetu**, lecz miny, jakby go nie nosząc, nosił. Młody człowiek coraz to obruszał się na swego **wroga**: stojącego za nim jegomościa. Oskarżał go ustawicznie, że zachowuje się nie tak grzecznie, jak w **kaplicy**. Zagęściwszy w ten sposób **atmosferę**, pętał pognął usiąść.

Dwie godziny później spotkałem go o dwa lub trzy kilometry od **Bastylia** z kolegą, dającym mu w kwestii dodania guzika przy płaszczu rady, których równie dobrze mógłby udzielić **listownie**.

Raymond Queneau, Ćwiczenie stylistyczne, tłum. Jan Gondowicz, Warszawa 2005.

PRZEBIEG

Wyjaśnij uczestnikom, na czym polega gra w słowołowy i pokaż im powyższy przykład. Następnie poproś uczniów i uczennice o zastosowanie się do instrukcji:

Twoja kolej! Spróbuj gry w słowołowy!

- Wspólnie stwórzcie listę słów związanych z jednym lub kilkoma tematami.
- Przepisz słowa, które razem wymyśliliście, na kartkę A4 w dowolnej kolejności.
- Zamknij oczy i wyceluj palcem w losowy punkt na kartce, wybierając tym samym jedno słowo. Zanotuj wyraz, na który trafisz.
- Powtarzaj tę czynność, dopóki nie powstanie twoja lista siedmiu słów.
- Napisz krótkie opowiadanie ze wszystkimi tymi słowami. (Nie powinno być dłuższe niż 10–12 wierszy).
- Pamiętaj, że opowieść ma być na tyle płynna, żeby podczas czytania tekstu żadne ze słów nie rzucało się w oczy jako niewłaściwe lub nieuzasadnione w danym kontekście.

Można użyć tej techniki, aby nauczyć dzieci pisać krótkie teksty na zadany temat albo kartkę, która wysła nieznaną osobie.

ĆWICZENIE 2: Gra ze słońcem

Poproś dzieci, by każdy narysował na swojej kartce słońce z tyloma promieniami, ile osób jest w grupie, np. jeśli zespół wraz z prowadzącym liczy dziesięć osób, każdy rysuje słońce z dziewięcioma promieniami. Następnie wszyscy wpisują w środku słońca jedno słowo, które kojarzy im się z walką z dyskryminacją. Dzieci mogą wcześniej wspólnie stworzyć listę słów związanych z tematem; możesz też poprosić każdą osobę o wymyślenie własnego słowa.

Kolejnym krokiem jest podanie swojego słońca osobie obok, w ustalonym wspólnie kierunku. Na każdej kolejnej kartce uczniowie dopisują po jednym słowie, hasło, wyrażeniu związanym z wyrazem znajdującym się w centrum. Następnie przekazują kartkę osobie obok i powtarzają to działanie, dopóki nie wróci do nich ich własna kartka. W ten sposób każda osoba w grupie otrzyma skarbiec pełen słów, zdań i wyrażen, z których może ułożyć swoją kartkę solidarności.

⁹Ćwiczenia stworzone w ramach poprzednich edycji projektu Solidarność. Podaj dalej! we francuskim departamencie w Yonne.

Podsumowanie akcji

PROMOCJA I EWALUACJA PROJEKTU: PRZYKŁADOWY KOMUNIKAT PRASOWY

Walka z dyskryminacją i rasizmem za pomocą pocztówek

21 marca każdego roku obchodzimy Międzynarodowy Dzień Walki z Dyskryminacją Rasową. Fundacja Szkoła z Klasą pragnie w tym roku skorzystać z tej okazji, by zainaugurować projekt *Solidarność. Podaj dalej!*, skierowany do dzieci i młodzieży.

Projekt sytuuje się na pograniczu edukacji obywatelskiej oraz edukacji artystycznej i kulturowej. Jego struktura umożliwia nie tylko refleksję i dyskusję o wartościach, ale też podejmowanie inspirowanych nimi działań. Punktem wyjścia w projekcie są pocztówki i zamieszczone na nich zdjęcia, które inspirują uczniów do tworzenia autorskich wiadomości na odwrocie kartek.

Wszyscy uczniowie i uczennice biorący udział w projekcie **losowo wybiorą adresata** swojej pocztówki. Napiszą do tej osoby kartkę pocztową utrzymaną w duchu solidarności – praca ta powstanie w trakcie warsztatów pisarskich prowadzonych przez nauczycieli, edukatorów lub pisarzy. Niejako przy okazji fotografii zamieszczonym na pocztówkach prowadzący poruszają z dziećmi temat dyskryminacji. Zdjęcia zrobione zostały przez fotografów z czterech krajów partnerskich w projekcie: Polski, Hiszpanii, Francji i Chorwacji, którzy na co dzień podejmują w swojej pracy problemy związane z wielokulturowością, tolerancją, dyskryminacją, kulturą i sztuką.

Nasz projekt kierujemy do dzieci ze szkół podstawowych. Może on być realizowany w szkołach, świetlicach, organizacjach pozarządowych, bibliotekach itp.

W 2016 roku we Francji, ojczyźnie projektu, wysłanych zostało ponad 100 tysięcy kartek; od pierwszej edycji w 2000 roku już ponad milion osób otrzymało pocztą solidarnościowe wiadomości.

Narzędzia kampanii

- 1 komunikat prasowy,,
- 3 dwustronne plakaty z 6 zdjęciami,
- 6 pocztówek.

www.szkolazklasa.org.pl/programy/solidarnosc-podajdalej/

Daty planowanych wydarzeń i dane kontaktowe do osób, do których można zgłosić się z pytaniami

SZKOŁA

Nazwa szkoły

Tel. lub e-mail.....

Warsztat pisarski i wysyłanie pocztówek: [dd.mm]:

OSOBA KONTAKTOWA

Imię Nazwisko

Tel. lub e-mail.....

Inne placówki uczestniczące w projekcie i wszystkie wydarzenia dostępne są na:

www.szkolazklasa.org.pl

PODSUMOWANIE I EWALUACJA AKCJI W 2017 ROKU SOLIDARNOŚĆ. PODAJ DALEJ!

ORGANIZACJA I ADRES

NAZWISKO I IMIĘ KOORDYNATORA

KLASA LUB WIEK OSÓB UCZESTNICZĄCYCH

Tel. e-mail

Liczba wysłanych kartek:

Liczba otrzymanych odpowiedzi:

Liczba zwróconych kartek (adresat nie mieszka we wskazanym miejscu):

Liczba spotkań, które poświęciła Pani / poświęcił Pan na projekt ze swoją klasą lub grupą:

w tym sesje czytania obrazów

w tym sesje pisanie wiadomości

Jak często się spotykaliście:

Czy przeprowadziła Pani / przeprowadził Pan warsztat pisarski? ☐ tak ☐ nie

Jeśli tak, czy zaprosiła Pani / zaprosił Pan osobę prowadzącą z zewnątrz?

Czy wykorzystała Pani / wykorzystał Pan projekt jako okazję do współpracy z innymi instytucjami

(samorząd, organizacje pozarządowe itp.)? ☐ tak ☐ nie

Czy wspominano o nim w prasie? ☐ tak ☐ nie

Czy wykorzystała Pani / wykorzystał Pan przykładowy komunikat prasowy? ☐ tak ☐ nie

Czy ma Pan/Pani komentarze dotyczące pomocy wizualnych (trudności z odczytaniem, zrozumieniem itp.)?

.....

.....

.....

Czy Pana/Pani zdaniem akcja ta odpowiada na założenia edukacji o równości w różnorodności? ☐ tak ☐ nie

Jakie jest Pana/Pani zdanie o otrzymanych odpowiedziach?

.....

.....

.....

Jaka była ogólna reakcja uczniów i uczennic?

	Bardzo zadowolony/-a	Zadowolony/-a	Niezadowolony/-a
KARTKI			
PODRĘCZNIK SZKOLENIOWY			
INSTRUKCJA DO PISANIA			

Jeśli projekt odbędzie się ponownie za rok, czy planuje Pani/Pan w nim uczestniczyć? ☐ tak ☐ nie

*Prosimy o przesłanie wypełnionego dokumentu na adres Fundacji Szkoła z Klasą
oraz o załączenie wszystkich wycinków lub linków z lokalnej prasy, które dotyczyły projektu.*

WEBLIOGRAFIA TEMATYCZNA

PRZYDATNE LINKI

- * **Szkoła z Klasą:**
www.szkolazklasa.org.pl
- * **Liga Edukacji (la Ligue de l'enseignement), francuska organizacja:**
www.laligue.org
- * **Link do oryginalnej, francuskiej edycji projektu:**
www.laligue.org/jouons-la-carte-de-la-fraternite

FILMY

- * **Filmowe Lekcje Wychowawcze:**
<http://projekcje.edu.pl/filmowe-lekcje-wychowawcze>
- * **Filmoteka Szkolna:**
<http://www.filmotekaszkolna.pl>
- * **Filmowe programy CEO:**
<http://filmowe.ceo.org.pl>
- * **Narodowy Instytut Audiowizualny:**
www.ninateka.pl

O OBRAZACH

- * **Słowniczek terminów fotograficznych:**
<https://www.swiatobrazu.pl/fotografia-przyrodnicza-techniki-pracy-najsłynniejszych--fotografow-natury-praktyczny-poradnik-24468.html,2>

O DYSKRYMINACJI I RASIZMIE

- * **Mam Prawo:**
<http://mam-prawo.org>
- * **Kampania Przeciw Homofobii:**
<https://kph.org.pl>
- * **Stowarzyszenie Strefa Wenus z Milo:**
<http://strefawenuszmilo.org>
- * **Portal równość.info:**
<http://rownosc.info/dictionary>
- * **Publikacje Towarzystwa Edukacji Antydyskryminacyjnej:**
<http://tea.org.pl/pl/SiteContent?item=publikacje>
- * **Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej:**
www.ffrs.org.pl

O RÓWNOŚCI PŁCI

- * **Fundacja Feminoteka:**
<http://feminoteka.pl>
- * **Fundacja Przestrzeń Kobiet:**
<http://www.przestrzenkobiet.pl/pl/home>

RÓŻNORODNOŚĆ, DYSKRYMINACJA, RÓŻNICE

- G. Boszormenyi, *Kolory ludzi*, ilustr. I. Agocs, Poznań 2009.
- J. M. Chmielewska, *Niebieska Niedźwiedzica*, ilustr. J. Jung, Warszawa 2012.
- T. Kwaśniewski, A. Bedyńska, *Jedno oko na Maroko*, Warszawa 2013.
- A. Maxeiner, A. Kuhl, *To wszystko rodzina!*, Warszawa 2012.
- G. Monique, *Jest wiele wiar: o co pytają dzieci*, Warszawa 2017.
- J. Nowaczyk, *Ala ma kota. A Ali? Zdanka pierwsza klasa*, ilustr. D. Solak, Warszawa 2016.
- K. Oponowicz, *Boże, czyli jak wygląda Bóg*, Warszawa 2016.
- E. Piotrowska, *My ludzie*, Warszawa 2014.
- M. Środa, *Mała książka o tolerancji*, Warszawa 2010.
- I. Ude, *Zebra*, ilustr. N. Satkov, Warszawa 2013.

CHŁOPCY I DZIEWCZYNKI

- G. Dahle, S. Nyhus, *Grzeczna*, Warszawa 2011.
- W. Józwiak, *O dzielnych księżniczkach i pięknych królewiczach. Stare baśnie w nowej odsłonie*, ilustr. M. Zabłocka, Zgierz 2015.
- P. Lindenbaum, *Igor i lalki*, Poznań 2009.
- T. Nopola, *Siri strzela gola*, Warszawa 2013.
- E. Plantel, *Kobiety i mężczyźni*, ilustr. L. Gutierrez, Toruń 2016.
- M. Środa, *O gender i innych potworach*, Warszawa 2014.
- Ch. Zolotow, *Lalka Williama*, Warszawa 2012.

SOLIDARNOŚĆ, BRATERSTWO, WSPÓŁISTNIENIE

- E. Plantel, *Co to jest dyktatura*, ilustr. M. Casal, Toruń 2016.
- E. Plantel, *Co to właściwie jest demokracja*, ilustr. M. Pina, Toruń 2016.
- E. Plantel, *Klasy społeczne istnieją*, ilustr. J. Negrescolor, Toruń 2016.
- Z. Starecka, *Basia i wolność*, ilustr. M. Oklejak, Warszawa 2016.

NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ

- K. Babis, *Maja z księżycą*, Piaseczno 2015.
- J. Liao, *Dźwięki kolorów*, Łódź 2012.
- P. Nilsson, *Inny niż wszyscy*, Poznań 2017.
- E. Piotrowska, *Żółte kółka. Mam na imię Inna*, Warszawa 2011.

JA I INNI

- D. McKee, *Elmer i hipopotamy*, tłum. D. Dominów, Warszawa 2011.
- M. Nillson, *Tsatsiki i Mamuśka*, tłum. B. Gawryluk, Poznań 2009.
- M. Nillson, *Tsatsiki i Tata Poławiacz Ośmiornic*, tłum. B. Gawryluk, Poznań 2010.
- M. Roher, *Wędrowne ptaki*, Warszawa 2017.
- V. Simon-Catelin, F. Soutif, *Jak dwie krople wody*, tłum. M. Rusinek, Warszawa 2009.
- R. Witek, *Chłopiec z Lampedusy*, Łódź 2013.

FILMOGRAFIA TEMATYCZNA

Filmy fabularne i dokumentalne wybrane przez Fundację Szkoła z Klasą

Lista tematyczna zawiera ogólną informację o treści filmu.

Chce się żyć

reż. Maciej Pieprzyca (2013, Polska, 147 min)

Historia chorego na porażenie mózgowe Mateusza, który podejmuje trudną walkę o godność i prawo do normalnego życia.

Cudowny chłopak

reż. Stephen Chbosky (2017, Hongkong, USA, 113 min)

Porywająca opowieść o tym, że niełatwo być innym. Każdy chce się wyróżniać. Nikt nie chce być inny. Dla 10-letniego Auggiego nie ma niczego bardziej niezwykłego niż „zwykły dzień w szkole”.

Urodzony z licznymi deformacjami twarzy, dotąd uczył się w domu pod okiem mamy. Teraz jednak, zaczynając piątą klasę w normalnej szkole, ma nadzieję, że koledzy potraktują go jak zwyczajnego chłopca. Jego wygląd sprawia jednak, że staje się szkolną sensacją, a dla wielu wręcz „dziwadłem”. Jedni się z niego śmieją, inni wytykają palcami, ale nikt tak naprawdę niczego o nim nie wie. Wszystko zacznie się zmieniać, gdy w szkole pojawi się nowa uczennica.

Cyrk motyli

reż. Joshua Weigel (2009, USA, 20 min)

Pan Mendez podróżuje po Ameryce wraz ze swoją grupą cyrkowa – cyrkiem motyli. Za namową małego chłopca udaje się na pokaz konkurencyjnej trupy, gdzie jego uwagę zwraca Will, młody mężczyzna pozbawiony kończyn.

Motyl i skafander

reż. Julian Schnabel (2007, Francja, USA, 112 min)

Po ciężkim udarze Jean-Dominique Bauby, dziennikarz i ojciec dwójki dzieci, zapada w śpiączkę. Kiedy się budzi, odkrywa, że jest w stanie poruszać tylko jednym okiem.

Oko to staje się jego jedynym oknem na świat. Używa go do wskazywania liter, kiedy odwiedzający Jeana goście recytują alfabet – w ten sposób tworzy słowa, zdania i całe strony...

Pełnia życia

reż. Any Serkis (2017, Wielka Brytania, 117 min)

Niezwykła prawdziwa historia: Robin jest chory na polio, nieuleczalną chorobę prowadzącą do paraliżu. Przykuty do łóżka młody mężczyzna traci nadzieję, nie widzi sensu w dalszej egzystencji. Jednak Diana nie chce stracić miłości swojego życia. To dzięki sile żony, pomocy przyjaciół i miłości do synka Robin zaczyna na nowo odnajdywać sens i radość życia, by w końcu rzucić wyzwanie chorobie i zmienić los innych, którzy na nią cierpią.

PROPONOWANE PRZEDSTAWIENIA

Wybór przedstawień i spektakli dla młodych widzów, które poruszają tematy walki z dyskryminacją, odczarowywaniem stereotypów, różnorodnością.

Papuga w złotej klatce

STOWARZYSZENIE PRAKTYKÓW KULTURY

Przedstawienie przygotowane i zrealizowane przez dzieci i młodzież z ośrodka dla uchodźców w Lininie. Opowiadają oni syryjską bajkę o papudze i jej przygodach.



www.praktycy.org

Sąsiedzi, których nie ma

FUNDACJA EDUKACYJNA JACKA KURONIA

Spektakl dzieci i młodzieży z Białowieży, który przywołuje pamięć zapomnianej społeczności żydowskiej mieszkającej tu przed wojną wraz z rodzinami białoruskimi i polskimi, prawosławnymi i katolickimi. Mieszkali obok siebie, dom w dom, a czasem w tym samym domu – jak fryzjer Abraham Kreszyn, który „postępowy był, jak świniobicie to do ojca na świeżynkę przychodził”, czy jak mała Roszelka Góra, której ojciec rzeźnik kupił plac od babci pana Szpakowicza i tam zbudował swój piętrowy drewniany dom i sklep.



www.teremiski.edu.pl

Strefa wolnościowa

Tu jest lepiej. Przyjeżdżajcie! oraz *Nie minęliśmy jeszcze wszystkiego, co można minąć* to dwa spektakle zrealizowane przez stowarzyszenie Strefa Wolnościowa, działające przy Teatrze Powszechnym. Strefa zrealizowała 19 przedstawień o tematyce równościowej i migracyjnej.

Tu jest lepiej. Przyjeżdżajcie! to rezultat dwumiesięcznego warsztatu teatralnego zorganizowanego przez Strefę w ramach projektu *Azyl Warszawa. Próba*. Projekt zaangażował Polaków i cudzoziemców mieszkających w Warszawie do wspólnej pracy twórczej.

Nie minęliśmy jeszcze wszystkiego, co można minąć to spektakl, który powstał w ciągu czterech miesięcy pracy warsztatowej: teatralnej, muzycznej, pracy z ciałem oraz materiałem wideo. Ponad 40 osób w różnym wieku i o różnym pochodzeniu kulturowym przygotowało wydarzenie teatralne, które rozegrało się na warszawskiej Pradze – na ulicach, podwórkach i skwerach Kamionka. Czy jesteśmy w stanie stworzyć rzeczywistość idealną? Czy każda próba realizacji utopii musi skończyć się porażką? Czy jesteśmy dziś w stanie śnić i wspólnie uzgodnić wizję idealnej przyszłości? Jaki wpływ ma miejsce naszego urodzenia na to, jak wyobrażamy sobie świat za kilkadziesiąt lub kilkaset lat?



www.strefawolnoslowa.pl/spektakle

FESTIWALE, WYSTAWY, GRY

FESTIWALE:

Festiwal Skrzyżowanie Kultur

Festiwal Skrzyżowanie Kultur, zainicjowany przez władze Warszawy w 2005 roku, a organizowany od początku przez Stołeczną Estradę, to prezentacja najciekawszych zjawisk z zakresu muzyki i kultury świata, jedno z największych wydarzeń tego rodzaju w Polsce i w naszej części Europy.

Głównym założeniem i misją Festiwalu jest otwieranie uczestników na bogactwo kultur współczesnego świata. Festiwal chce być taki, jaka jest sama Warszawa i cały współczesny świat: coraz bardziej otwarty i wrażliwy na kulturową i artystyczną różnorodność, jeszcze ciekawszy innych i jeszcze ciekawszy dla innych. Podróż w głąb najciekawszych regionów muzycznych wzbogacamy o charakterystyczne dla festiwalu warsztaty muzyczne prowadzone przez światowej klasy mistrzów.

 www.festival.warszawa.pl

Brave Kids

Brave Kids jest projektem edukacyjno-artystycznym, podczas którego spotykają się dziecięce grupy artystyczne z całego świata. Różnią się doświadczeniami życiowymi, talentami artystycznymi, religiami i tradycjami. Łączą je za to chęć wspólnego tworzenia, otwartość na drugiego człowieka i niebywała umiejętność przełamywania barier i ograniczeń świata dorosłych. Znaczącym aspektem Brave Kids jest zaangażowanie lokalnej społeczności: dzieci uczestniczące w projekcie mieszkają w domach miejscowych rodzin.

Dla rodzin goszczących Brave Kids to wyjątkowa bliskość często zupełnie odmiennego świata, a także lekcja szczodrości, cierpliwości i niejednokrotnie przyjaźni na całe życie. Dzięki zaangażowaniu i pracy rzeszy wolontariuszy, w każdym z miast i na każdym etapie Brave Kids, spotkanie dzieci przebiega w przyjaznej atmosferze, a sam projekt może pięknie się rozwijać.

 www.bravekids.eu

Festiwal Warszawa Singera (Warszawa) oraz Festiwal Kultury Żydowskiej (Kraków)

Festiwal Kultury Żydowskiej Warszawa Singera od dwunastu lat przywraca pamięć o przedwojennej, żydowskiej Warszawie, sławionej przez Singera w licznych opowiadaniach i powieściach. Co roku na festiwalowe dni do stolicy Polski przyjeżdżają najznakomitsi przedstawiciele kultury żydowskiej z całego świata. Wiele z tych osób ma tu swoje korzenie, stąd pochodzili ich rodzice i dziadkowie; oni sami noszą często polskie nazwiska. Z wielką radością dają się porwać w sentymentalną podróż w przeszłość z czasów Singera. Dzielią się wspomnieniami swoich przodków i opowieściami usłyszanymi z ust swoich obecnych sąsiadów w Izraelu, Stanach Zjednoczonych, Szwecji, Holandii, Francji, Belgii, Kanadzie, Danii czy na Węgrzech.

Z kameralnego wydarzenia Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie urósł do jednego z najważniejszych wydarzeń kulturalnych naszego miasta i kraju, jednym z najbardziej znanych poza granicami Polski. Jest jedną z najlepiej kojarzonych marek naszego miasta. Każdego roku 10-dniowy festiwal prezentuje niemalże 300 wydarzeń (w programie głównym i towarzyszącym), gromadzi około 30 tysięcy osób z całego świata, które biorą udział w warsztatach, wykładach, dyskusjach, zwiedzaniach oraz oczywiście w koncertach i innych wydarzeniach muzycznych. 150 artystów, wykładowców i instruktorów dzieli się z naszą publicznością swoimi doświadczeniami i dokonaniem w rozwijaniu kultury żydowskiej. Autentyczność i prawda są dla nas najważniejszymi wartościami.

 <http://www.festiwalsingera.pl>

 <http://www.jewishfestival.pl/pl/>

WYSTAWY:***Exilium – wskażcie nam drogę gorzkiego wygnania***

Projekt Marty Bogdańskiej stanowi próbę spojrzenia na los uchodźców i uchodźczyń przez pryzmat losu pojedynczej osoby. Fotografka odwiedziła Syryjki i Syryjczyków przebywających w Libanie, by uwiecznić to, co udało im się zabrać ze sobą w chwili ucieczki. Pytanie o przedmiot z kraju rodzinnego odwraca skostniałą i krzywdzącą często narrację. Pozwala poznać historię milionów osób, które łączy uchodźstwo, uwzględniając ich jednostkowość i indywidualne doświadczenie.



<https://pl.boell.org/pl/2016/06/13/exilium-wskazcie-nam-droge-gorzkiego-wygnania>

GRY:***Gra planszowa Belfedar***

Gra rozwija umiejętność współpracy, ponieważ zwycięstwo można w niej osiągnąć tylko poprzez współdziałanie graczy. Podczas wykonywania kolejnych zadań uczestnicy coraz lepiej się poznają, a poprzez kreatywne pomysły i negocjacje dochodzą do wspólnych rozwiązań. Przyjemność z gry wynika ze wspólnych działań na rzecz grupy, a także z wielu zabawnych sytuacji, które powstają przy kolejnych wyzwaniach wymagających użycia gestów, mimiki, słów, gier słownych, śpiewu, rysunku, pisma czy też ruchu.

Polecamy grę jako element integrujący grupę, ale również inspirację do dyskusji nad ważnymi tematami, takimi jak stereotypy, przeciwdziałanie konfliktom, szacunek do innych.

Grę można zamówić w internetowej księgarni wydawnictwa Civitas. Informacje o grze i sposobie zamawiania znajdują się na blogu gry *Belfedar*. Centrum Edukacji Obywatelskiej jest dystrybutorem gry w Polsce oraz partnerem jej twórców: Uniwersytetu Pokoju w Belgii (Université de Paix z Belgii) i Fundacji Evens, która jest wydawcą gry.

Gra karciana dla dzieci: Ciao! Ahoy! Hello!

Bajecznie kolorowa międzykulturowa układanka wydana przez wydawnictwo Dwie Siostry, dzięki której dzieci mogą przywitać się z całym światem. Jak jest „cześć!” po hiszpańsku, jak po arabsku, a jak w języku migowym? Jak przywita was Wietnamka, jak Grek, a jak Nigeryjka? Gdzie może mieszkać Oksana, gdzie Mzuri, a gdzie Mei?

W grze *Ciao! Ahoy! Hello!* uczestnicy muszą połączyć ze sobą właściwe karty, aby dzieci z różnych stron świata wzięły się za ręce i powiedziały sobie „cześć!”. Gdy już się uda, gracze dowiedzą się, jak się nazywają i w jakich językach mówią inne dzieci na świecie. A potem spróbują odpowiedzieć na ich powitanie w 24 językach!

KONTAKT:

Fundacja Szkoła z Klasą

ul. Śniadeckich 19
00-654 Warszawa
Tel. 22 825 01 81

fundacja@szkolazklasa.pl

www.szkolazklasa.org.pl

Fundacja Szkoła z Klasą powstała w 2015 roku. Wyrosła z doświadczeń programu Szkoła z Klasą – jednej z największych i najbardziej rozpoznawalnych ogólnopolskich akcji społecznych, prowadzonej nieprzerwanie od 2002 roku.

Wierzmy, że równy dostęp do dobrej jakości edukacji jest prawem każdego, a powszechna edukacja odgrywa kluczową rolę w rozwijaniu kompetencji XXI wieku oraz kształceniu młodych ludzi na świadomych i aktywnych obywateli.

Dążymy do tego, by szkoła była miejscem przyjaznym, otwartym i zaangażowanym w rozwiązywanie problemów społecznych, działającym w przejrzysty sposób, wspierającym różnorodność, w którym panują relacje oparte na wzajemnym szacunku i zaufaniu.

Co roku proponujemy nauczycielom, dyrektorom i uczniom nowe programy edukacyjne, szkolenia i materiały. Mamy nadzieję, że podobnie jak inne nasze propozycje, ta publikacja spotka się z ciepłym przyjęciem.

Zapraszamy do lektury!

.....

**PUBLIKACJA DLA NAUCZYCIELI
PROGRAM „SOLIDARNOŚĆ. PODAJ DALEJ!”
2018**